

ERDÉLYI MÚZEUM

LXXXVIII.
KÖTET
2026.

2. FÜZET

GONDOLATOK ANTON MIHAJLOVICS CSEVARZIN
ÖTVÖSMESTER MŰHELYÉNEK EZÜSTBORÍTÁSOS,
IKONSZEKRÉNYES KRISZTUS-IKONJÁRÓL | 3

HERRMANN ANTAL ÉS DIÁKTÁRSAI | 12

A NÉPNEVELÉS NAPSZÁMOSAI? A KOLOZSVÁRI
VASÁRNAPI ÚJSÁG TERJESZTŐI KÖRE | 31

ETNIKAI HATÁROK ÉS HATALMI DINAMIKÁK
A KOLOZSVÁRI ROMÁN-MAGYAR
VEGYES HÁZASSÁGOKBAN | 47

KI A „TYÁRMAGYAR”?
HATÁRKÉPZŐ NARRATÍVÁK GYIMESBEN | 63

A SZABAD MUNKAVÉGZÉS MÍTOSZA:
A MUNKAFEGYELEM ÉS A SZABADSÁG
MUNKATÖRTÉNETI OLVASATAI | 78

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA | KOLOZSVÁR

ERDÉLYI MÚZEUM

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcsészettudományi és társadalomtudományi folyóirata
A folyóirat CNCS B és ERIH PLUS akkreditációs minősítésekkel rendelkezik.

Felelős szerkesztő Varga P. Ildikó

Szerkeszti Fejér Tamás, Lang Mark, Papp Kinga (szerkesztőségi titkár), Peti Lehel,
Szabó Árpád Töhötöm, Varga P. Ildikó

A szám szerkesztője Peti Lehel, Szabó Árpád Töhötöm

Szerkesztőségi tanácsadók Barta János, Domokos Johanna, Egyed Emese,
Gebei Sándor, Konrad Gündisch, Kovács András, Kovács Magdolna, Mohay Tamás,
Monok István, Nyíró Miklós, Olay Csaba, Szakolczai Árpád, Tánczos Vilmos, Veress Károly

Korrektor András Zselyke

Szerkesztőség:

Cluj-Napoca/Kolozsvár, str. Napoca/Jókai u. nr. 2. szám, etaj I. em.

Telefon/Fax: +40 264 595 176

Postacím: 400750 Cluj-1. C.P. 191, România

E-mail: titkarsag@eme.ro

www.eme.ro/erdelyimuzeum

A lap megjelenését támogatta:

Nemzeti
Kulturális
Alap

Felelős kiadó Biró Annamária

ISSN 1453-0961

A lapszám DOI-száma: <https://doi.org/10.36373/em-2026-2>

Grafikai- és műszaki szerkesztés: Idea Plus, Kolozsvár

Készült a kolozsvári IDEA nyomdában

Felelős vezető Nagy Péter igazgató

TARTALOM

TANULMÁNYOK

RUZSA GYÖRGY: Gondolatok Anton Mihajlovics Csevarzin ötvösmester műhelyének ezüstborításos, ikonszekrényes Krisztus-ikonjáról	3
MIKLÓS ALPÁR: Herrmann Antal és diáktársai.	12
BERKI TÍMEA: A népnevelés napszámosai? A kolozsvári <i>Vasárnapi Újság</i> terjesztői köre	31
KOVÁCS KAROLA: Etnikai határok és hatalmi dinamikák a kolozsvári román–magyar vegyes házasságokban	47
MOLNÁR ANGELA–SZILVIA: Ki a „tyármagyar”? Határképző narratívák Gyimesben. . .	63
KÜRTI TÜNDE: A szabad munkavégzés mítosza: a munkafegyelem és a szabadság munkatörténeti olvasatai	78

SZEMLE

AMENT-KOVÁCS BENCE: Reflexió és deprizmatizáció: régi és új nézőpontok a kézművesipar-történet kutatásában	100
BEKE ANDRÁS: Kántornak lenni az átalakuló világban.	108
CZÉGÉNYI DÓRA: A sokarcú táltos	111
GÁLFALVI ÁGNES: Forrásközléstől a recepcióig: a romániai magyar népköltészeti könyvkiadás története	114
LUKA ÉVA: Egy nagybörzsönyi mesemondó: Freml Erzsébet népköltészeti repertoárja.	120
MOGA PETRA: „Hosszú beszélgetés” a terepkutatásról	123
PÁL EMESE: Népi kultúra a reflektorfényben.	127
SZABÓ ÁRPÁD TÖHÖTÖM: Dokumentumok és történetek: egy település(csoport) létrejötte és működése a 20. században	129

EGYESÜLETI KÖZLEMÉNYEK

GAAL GYÖRGY: Egyed Emese professzor asszony ajánlása az Erdélyi Múzeum-Egyesület tiszteleti tagságára	136
KESZEG VILMOS: Laudáció Olosz Katalin Teleki József-díjjal való kitüntetéséhez. . .	139
BITAY ENIKŐ: Elnöki megnyitó, tájékoztató és zárszó az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2026-ös tisztújító közgyűlésén	142
BITAY ENIKŐ: Köszöntőbeszéd. Traditio et renovatio – ahol az arcok megmaradnak . .	147
BITAY ENIKŐ: Tudomány és természetjárás – az Erdélyi Múzeum-Egyesület köszöntője az Erdélyi Kárpát-Egyesület 135. jubileumán	150

MELLÉKLET

RUZSA GYÖRGY

Gondolatok Anton Mihajlovics Csevarzin ötvösmester műhelyének ezüstborításos, ikonszekrényes Krisztus-ikonjáról*

Ez a még kevésbé kutatott ikon¹ azonnal magával ragadja a szemlélőt, és imádságos életre, jámborságra buzdítja. Mi ezúttal ezzel az ikonnal kapcsolatban az ikonborító és az ikonszekrény kérdését próbáljuk megvizsgálni történeti, technikai, esztétikai és teológiai szempontból. Talán egy kissé száraznak tűnő megállapításaink mégis elmélyítik első mondatunk alapgondolatát.

1. Riza vagy oklád

Ismert, hogy az ikonborítók egy része ezüstből, aranyozott ezüstből, igen ritkán pedig aranyból készült. A kevésbé gazdag régiókban elsősorban sárgarezet használtak, melyet gyakran igen fényesre políroztak, hogy az arany hatását keltse.

Az ikon borításának ragyogása a belőle kiáradó égi, nem anyagi fényt szimbolizálja. A 787-ben összehívott második nikaiai (niceai) (VII. egyetemes) zsinat a frigyláda és az ikon anyagát a fában jelölte meg. Ehhez kapcsolódik a Szentírás szövege, mely szerint a frigyláda arannyal volt borítva. Mózes második könyvében, vagyis a *Kivonulás könyvében* a következőket olvashatjuk: „Borítsd meg azt [vagyis a frigyládát] tiszta arannyal, belül is kívül is megborítsd azt, és csinálj reá köröskörül arany pártázatot”. (Kiv 25,11) Erre alapul a fára festett ikonok nemesfémmeel való borítása.

Az ikonborítók nemes csillogásukkal az ikonról sugárzó isteni fényt hangsúlyozzák, színes ékköveik finoman érzékeltetik a szent ábrázolás tér- és időfelettségét. Pontolással, domborítással, cizellálással, niellóval vagy egyszerű préseléssel készültek.

* | A tanulmányhoz a lapszám végén található mellékletben fényképek is tartoznak (a szerkesztők megjegyzése)

1 | György Ruzsa: *Russian Silver Icon Covers*. Publisher: The Department of Eastern and Central European History and Historical Russistics of the Institute of Historical Studies of Faculty of Humanities of Eötvös Loránd University, Budapest, 2023. 14-15.

RUZSA GYÖRGY (1947) – művészettörténész, professor emeritus (ELTE, Budapest), a Magyar Tudományos Akadémia doktora (DSc).

<https://doi.org/10.36373/em-2026-2-1>

Gyémánttal, rubinnal, zafírral, smaraggdal, gránáttal, ametisztel díszítették a drága borítókat, de hegyikristállyal vagy színes üvegekkel is. E színek – a keresztény szín-szimbolika szerint – különböző értékeket szimbolizáltak. Például a fehér a tisztaságra, az isteni fényre utal, a kék az ég színe, a tisztaságot, az életet, a végtelent jelképezi. Dionüsziosz Areopagitész a kéket „a létezők misztériumának” nevezte. A vörös a vér és a vértanúk színe. A zöld elsősorban a tavasznak, a megújulásnak, a feltámadásnak, az örök élet reményének és a Paradicsomnak a színe. Dionüsziosz Areopagitész szerint a zöld a „fiatalságnak és az életerőnek” a színe.

A nemesfémből készült ikonborítókat ötvösjegyekkel látták el. A fémjegyek feloldásait, így a mesterek neveit a jegykönyvekben találjuk meg. Az orosz ezüst ikonborítók szakértéséhez legjobban a Posztnyikova–Loszeva-féle jegykönyv használható.²

A késői ezüst ikonborítókkal az elsők között foglalkozott Ljubov Alekszandrovna Sitova, a késői ezüst ikonborítók egyik legnagyobb kutatója, egy 1998-ban megjelent kisebb munkájában.³

Későbbi nagy könyvében igen árnyaltan a nehéz periodizációs kérdéseket is tárgyalja. Ljubov Alekszandrovna Sitova periodizációjára támaszkodva az alábbi, gyakran összefonódó korszakokat különböztethetjük meg: 1./ A kora barokk első szakasza: 17. század vége–18. század eleje. 2./ A kora barokk második szakasza: 1700–1740-es évek. 3./ Rokokó: 1750–1770-es évek. 4./ Klasszicizmus: 1760–1830-as évek. 5./ Empire mint a klasszicizmus befejező stádiuma: 1810–1830-as évek. 6./ „Késő barokk-rokokó”: 1840–1850-es évek. 7./ „Reneszánsz barokk”: 1860-as évek. 8./ Orosz népi stílus: 1870–1880-as évek. 9./ Orosz-bizánci stílus: 1880–1890-es évek. 10./ Mese-bilina témák a modern stílus (a szecesszió) interpretálásában: 1890–1910-es évek. 11./ Neoklasszicizmus a modern stílus (a szecesszió) interpretálásában: 1910-es évek.⁴

Az ikonborítókkal kapcsolatban meg kell még ismerkednünk a *venyec*, a *koruna*, a *rjászno*, a *cátá*, a *drobnyica* és a *zápona* fogalmával.

2 | М. М. Постникова-Лосева, Н. Г. Платонова, Б. Л. Ульянова: Золотое и серебряное дело XV - XX вв. Территория СССР. Москва, Издательство Наука, 1983. Marina Mihajlovna Posztnyikova-Loszeva neve szinte teljesen összefonódott ezzel a több kiadást is megélt, híres, orosz ötvösjegykönyvvel. Bár többször találkoztam e kitűnő kutatóval, nagy „titkát” csak viszonylag későn ismerhettem meg. Édesapja, Mihail Lukics Loszev jótékonyágáról is ismert, híres vegyésztechnológus volt, aki Moszkva környéki birtokán iskolát építtetett. Marina Mihajlovna 1926-ban ment férjhez Alekszandr Vasziljevics Posztnyikov mérnökhöz, aki papi családból származott. Alekszandr Vasziljevics a kommunista uralom értelmiség- és egyházellenes, hisztérikus kampánya keretében letartóztatták, és három évre mordvinföldi lágerbe küldték. Nem sokkal szabadulásának időpontja előtt skorbutban meghalt. Marina Mihajlovna élete végéig mélyen gyászolta férjét. A moszkvai Történeti Múzeum Nemesfémgyűjteményi Osztályának vezetőjeként kitüntetett bizalmával, és az ő szakmai vezetésével szabadon kutathattam az orosz ötvösség leggazdagabb kincsestárában. Szinte szállóigévé váltak meszteremnek, Viktor Nyikityics Lazarev professzor úrnak szavai Marina Mihajlovnáról. „Ő valószínűleg szent.” (Lásd még: И. А. Стерлигова: О Марине Михайловне Постниковой-Лосевой. In Искусство Христианского Мира. Сборник статей. Выпуск 5. М., 2001. Издательство Православного Свято-Тихоновского Богословского Института. pp. 338-347.)

3 | Л. Шитова: Драгоценные уборы русских икон. Конец XVII - начало XX века. Буклет. Сергиев Посад, 1998.

4 | Л. Шитова: Русские иконы в драгоценных окладах. Конец XVII - начало XX века. Сергиев Посад, Свято-Троицкая Сергиева Лавра, Сергиево-Посадский Государственный Историко-Художественный Музей-Заповедник, Продюсерский Дом Айдис, 2005. 70.

A venyec (венец) dicsfényt jelent, melyet az ikonborítóra erősítenek rendszerint ún. füles kapoccsal. Ritkábban előfordul az is, hogy ha az ikonon nincs ikonborító, akkor közvetlenül a festett felületen helyezik el. A koruna (коруна) a korona (корона) szóból származik. Fogazatos vagy áttört díszítés, a dicsfény felső részén helyezkedik el. A rjászno (рясно) függődísz az ikonborítón, a nimbuszhoz kapcsolódik, és az arc két oldalán csüng. A kifejezés egy orosz női ékszerből származik, mely rendszerint gyöngysorból készült, és a fejfedőhöz erősítették. Kétoldalt, a halánték mentén függött. (Egyébként Kelet-Szibéria egyes régióiban — például Irkutszkban és környékén — a ribiszke fürtjét is néha rjászónak nevezik.) Az arc körüli dísz negyedik eleme a cátá (цата). Félhold alakú, gallérszerű fémdísz, melyet a venyec alsó két végéhez kapcsolnak. Általában magas szakrális uralkodói méltóságot, főpapi rangot jelöl. A szó orosz formája cjátá (цята), mely a latin centus, vagyis aprópénz szóból származik.

Az ikonborítóhoz még más rátétes elemek is kapcsolódhatnak, melyek az ikonborítónak szinte bármely részén elhelyezkedhetnek. Ezek közül kiemelkedik a drobnyica (дробница), mely különböző formájú, gyakran figurális ábrázolással ellátott dísz. Rendszerint ezüstből vagy zománcból készül. (Az evangéliumos könyvek borítójának hasonló, rátétes díszeit is így nevezik.) A zápona (запона) pedig gombszerű, kis méretű dísz, melyet gyakran csavarral erősítenek föl. (Cf. запонка: gallérgomb, kézelőgomb.)

Csak az előbbi ismertetések után térhetünk rá a fejezetcímben megjelölt kérdésre, vagyis a riza és az oklád kérdésére. Bármily meglepő, e két szót az orosz szakirodalom és múzeumi tárgyleíró gyakorlat sem használja mindig egységesen.

A riza (риза) és az oklád (оклад) orosz szavak nagyjából azonos jelentésűek, és az ikonokra ráhelyezett borításra utalnak. (Oroszország déli és nyugati vidékein helyettük gyakran a sáta (шата) szót is használják.) A riza és az oklád szavak a 16. században jelentek meg.

Gyakran csak az oklád szót alkalmazzák az ikonborítás általános megjelölésére. Így a görög επένδυση szót tekinthetjük megfelelőjének, mely a hétköznapi értelemben is burkolást, borítást jelent. (Egyébként a könyvkötésen lévő dekoratív fémborítást is okládnak nevezik.) Mások az okládot az ikonon lévő olyan, gazdag fémdíszítésnek nevezik, amely csak „a háttérrel és a dicsfényt borítja”.⁵

Hogy még bonyolultabb legyen a helyzet, gyakran az oklád speciális fajtájának tartják a rizát. Ebben az értelemben a riza olyan oklád, amely az ikon teljes festett felületét beborítja, kivéve az arckokat, a kezeket és a lábfejeket. Így határozza meg az egyik igen elterjedt szovjet lexikon a rizát.⁶

Egyébként a riza szónak is van még egy speciális jelentése. Ez egyházi ruhára utal. Így a riza szónak a görög ένδυμα szó felel meg, mely hétköznapi értelemben is ruhát jelent. Ez sugallja azt a jelentést, hogy a fém riza az ábrázolt szent ruháját is beborítja.

5 | Ezt az értelmezést találjuk Olga Popova, Engelina Szmirnova és Paola Cortesi közös könyvében. O. Popova–E. Szmirnova–P. Cortesi: *Az ikon*. (Műkincshatározó). Budapest, Officina '96 Kiadó, 1996. 189. (Cf. O. Popova, E. Smirnova, P. Cortesi: *Icone*. Milano, Arnoldo Mondadori Editore, 1995.), továbbá – többek között – az egyik legnagyobb német ikonkutatónál, Stefan Jeckelnél is. S. Jeckel: *Russische Metall-Ikonen - in Form und gegossener Glaube*. Bramsche, Rasch Verlag, 1995. 257., 261.

6 | „Риза... 2) Металлич. оклад на иконе оставляющий открытыми только лицо и руки образа.” In Советский энциклопедический словарь. (Главный редактор: А. М. Прохоров). Москва, 1987. (изд. 4-е) 1125.

Végül is megállapíthatjuk, a sok eltérő értelmezés ellenére, hogy miként említettük, a 16. században megjelent riza (риза) és oklád (оклад) orosz szavak nagyjából azonos jelentésűek, s jelentésük nem tesz különbséget abban, hogy mekkora felületét borítják be az ikonoknak.

Használható az ubor (oroszul убор, görögül επένδυση) szó is ikonborító értelemben, (mely egyébként ruhát, borítást is jelent). Ezt teszi például I. A. Sztjerligova, az ikonborítók legnagyobb szakértője.⁷

Meg kell még említenünk az ikonborítónak egy különleges fajtáját, mely legkorábban, vagyis még az oklád és a riza előtt alakult ki. Ez a bászmá. Az ikonborításnak az a fajtája, amely az ikontáblának csak a széleit borítja, mintegy keretbe – de nem igazi keretbe – foglalja a középső ábrázolást. Ezt láthatjuk például a Firenzében őrzött, híres Dódekaorton-dyptichonon. Egyébként a bászmá török eredetű szó, és a fémművéségben díszesen domborított fémlemezt is jelent. Nem hagyhatjuk említetlenül, hogy nemcsak az ikon festett felülete – színvilágával és kompozíciós szerkezetével – hatott a klasszikus orosz avantgárdra, hanem borítója is. Csak egy érdekes példa. Vlagyimir Jevgrafovics Tatlin egyik, 1913 és 1914 táján készült nonfiguratív képreliéfjének festett fatábláján bászmára emlékeztető, domborított fémlemezt látunk. (Moszkva, Tretyakov Képtár)

I. A. Sztjerligova találóan mutat rá egy korai ikonnal kapcsolatban a fémborítás teológiai jellegére: „A veretes borítás sugározza a szent apostolok testének ragyogását és romolhatatlanságát”.⁸

Az ikonborítókat gyakran később helyezték egy-egy csodatévő ikonra, rendszerint hálából a csodás segítség emlékére. Ezen ezüstborítók nagy része híres ötvösök kiemelkedő munkái volt, s sokszor drágakövekkel, gyöngyökkel díszítették. Számos feljegyzés emlékezik meg erről. Most csak egyet említünk, melyet Jevgenyij Poszeljanyin, az Istenszülő-ikonok nagy kutatója ismertetett egy, Az Istenszülő „Minden fájdalmasok öröme”-ikkal kapcsolatban, melyet Tobolszk város Voszkreszenszkaja Zaharovszkaja-templomában őriztek egykoron.⁹

Ivan Vasziljev Pilenkov kereskedő, egyházközségi tag kereskedelmi ügyeiben az orenburgi úton járt, lovai megbokrosodtak, és a kupec életveszélyes helyzetbe került. Buzgón imádkozott a Szűzanyához, és megfogadta, ha életben marad, az ikonnak új ezüstborítót csináltat. Amint befejezte imáját, a lovak megnyugodtak. Amikor a kupec visszatért Tobolszkba, azonnal meglátogatta a tobolszki püspököt, Amvroszij

7 | И. А. Стерлигова: О значении драгоценного убора в почитании святых. In Чудотворная икона в Византии и Древней Руси. Москва, 1996., И. А. Стерлигова: Драгоценный убор древнерусских икон XI - XIV веков. Происхождение, символика, художественный образ. Москва, 2000.

8 | И. А. Стерлигова: О значении драгоценного убора... op. cit. 129.

9 | Евгений Поселянин [под. ред.]: Богоматерь. Полное иллюстрированное описание Ее земной жизни и посвященных Ее жизни чудотворных икон. Санкт-Петербург, Книгоиздательство П. П. Сойкина, 1914. pp. 685-686. Itt emlékezünk meg a szerzőről, Jevgenyij Nyikolajevics Pogozsevről [Евгений Николаевич Погосев] (1870–1931), írói álnévén Jevgenyij Poszeljanyinról [Евгений Поселянин]. E jámbor tudósak, aki jelentős eredményeket ért el a teológia és az ikon kutatásában, az Egyesített Állami Politikai Hatóság Különleges Osztálya (Особый отдел ОГПУ= Особый отдел Объединённого государственного политического управления) bíróságon kívüli tárgyalásra utalta koholt vádra épülő ügyét, és kérvényezte, hogy Pogozsev Jevgenyij Nyikolajevics polgártársnál „a társadalomvédelem legmagasabb fokát kell alkalmazni, vagyis a golyó általi halált”. («применить высшую меру социальной защиты – расстрелять».) Az ítéletet 1931. február 13-án végrehajtották.

Kelembetet, és beszámolt neki az úton történekekről. A kupec meg is csináltatta az ezüst ikonborítót, melyet gyöngyök és drágakövek díszítettek. Az ikont házról házra vitték, hogy imádkozzanak előtte. Nincs biztos adatunk arról, hogy ma is létezik-e ez az ikon, de számos másolata előtt imádkoznak a tobolszki templomokban.

Végül érdemes felfigyelnünk arra, hogy Lev Tolsztoj *Háború és béke* című regényében fontos szerepet kap egy ezüstrizával borított, Megváltót ábrázoló kis ikon. Mielőtt Andrej Bolkonszkij bevonul a hadseregbe, a Napóleon elleni háborúba, megcsókolja ezt a kis, ezüstborítású és ezüstláncon függő ikont, mely nagypapjé volt, akit e kis, ezüstborítású ikon minden háborúban megvédett.¹⁰

2. Kiot, vagyis ikonszekrény

Az orosz *kiot* (régiesen: kivot) szó ikon vagy ikonok őrzésére szolgáló láda vagy vitrin jelentésű. De használják ikonok befoglalására készült, két vagy több részből álló, összehajtható keret megjelölésére is. Így nevezik az ikonosztáz ikonok számára kialakított fülkáját is. Ez utóbbit olvashatjuk a Gyjacsenko-szótárban.¹¹ E szó tágabb értelemben kegyesztartó, szentségtartó jelentésű is.

Most az említett első jelentést emeljük ki, s a magyar nyelvben így talán az ikonszekrény a legmegfelelőbb fordítás. (Igaz, a szekrény szót elsősorban ajtós tárolóbútor értelemben használják, ám nemcsak bútor, hanem kisebb tárgy megjelölésére is alkalmazzák, például levélszekrény, kábelszekrény, kapcsolószekrény stb.). Így az ikonszekrény jelentheti azt az üveges ajtajú bútort, vitrint, amelyben ikont vagy ikonokat őriznek. Ilyet látunk például az irkutszki (Szibéria) Művészeti Múzeumban. Ezek rendszerint a polgári lakások berendezését képezték, s gyakran sarokbútorok voltak. Az ikonszekrény – miként utaltunk rá – jelentheti az ikon számára készített kisebb

10 | Л. Н. Толстой: Собрание сочинений в 22 т. Москва, 1978-1985. т. 4. 136-137. Itt említem meg az ezüst ikonborítóval kapcsolatos fontosabb irodalmat: A. Grabar: Les revêtements en or et en argent des icônes byzantines du Moyen Age. Venise, 1975., Э. А. Гордиенко–А. Н. Трифонова: Каталог серебряных окладов новгородского музея-заповедника In: Музей 6. Москва, 1986. 209-261., И. А. Стерлигова: Драгоценный убор русских икон XIV-XV вв. In: Древнерусское искусство. Сергей Радонежский и художественная культура Москвы XIV-XV вв. СПб., 1988. 217-228., И. А. Стерлигова: О значении драгоценного убора в почитании святых. In Чудотворная икона в Византии и Древней Руси. Москва, 1996. 123-132., В. В. Игошев: Опыт атрибуции серебряной и золотой басмы XV-XVII вв. In Экспертиза и атрибуция произведений изобразительного и декоративно-прикладного искусства. In: Материалы 4 научной конференции ГТГ. М., 2000. 30-39., И. А. Стерлигова: Драгоценный убор древнерусских икон XI-XIV веков. Происхождение, символика, художественный образ. Москва, 2000., J. Durand: Precious-Metal Ikon Revetements. In H. C. Evans (edited): Byzantium. Faith and Power (1261-1557). New York-New Haven-London, 2004. 243-251., 599-600., Л. Шитова: Русские иконы в драгоценных окладах. Конец XVII – начало XX века. Сергиев Посад, 2005., György Ruzsa: *Ikonborításos orosz ikonok egy budapesti magángyűjteményből*. Gödöllő, 2011., К. Ловерду-Цигарида: Общие сведения об окладах. In Священная Великая Обитель Ватопед. Византийские иконы и оклады. Москва, 2016. 267-282., György Ruzsa: Russian Silver Icon Covers. Budapest, Publisher: The Department of Eastern and Central European History and Historical Russistics of the Institute of Historical Studies of Faculty of Humanities of Eötvös Loránd University, 2023.

11 | Г. М. Дьяченко свящ.: Полный церковно-слав. словарь. М., 1993. р. 251. Lásd még Православная Энциклопедия. М., 2018. т. 33. 576.

ládát, dobzott is. Ezek pedig nyitható üvegtetejű (üvegajtájú) tárgyak voltak. (Magyar nyelvben talán az eredeti szót [kiot] is megtarthatjuk.)

Az orosz kivot (кивот) szó a görög kibotosz (κιβωτός) szóból származik, mely láda, faláda jelentésű.¹² A kivot szót már megtalálhatjuk a 12–13. századi óorosz évkönyvekben is.¹³

A kiot, vagyis az ikonszekrény az ikon tiszteletének hangsúlyozására szolgál, de van gyakorlati funkciója is, nevezetesen az ikon védelme a mechanikus sérülésektől, valamint a portól, a levegő páratartalmának változásától, a gyors hőmérséklet-ingadozástól, bizonyos kártevő rovaroktól. A kiot kialakulását egyesek a frigládával hozzák összefüggésbe. A frigládjában is alapvető értékeket őriztek, vagyis a tízparancsolat kőtábláit.

A kiotnak igen sok fajtája lehet – többek között –: templomi kiot, körmeneti kiot, otthoni kiot, utak szélén álló kiot, útkereszteződéseknél álló kiot, kapuk fölötti kiot.

Templomok, kolostorok, várak, városok, magánházak bejárata fölé helyeztek ikont üveges, ferde tetős kiotba, hogy védje, óvja lakóit. Az ilyen, ún. kapu fölötti ikont már régóta ismerték, orosz neve *надвратная икона*. A kolostoroknál gyakran a kijáráshoz helyezték a *Hodégétria*, vagyis az Útvezető elnevezésű ikont, hogy ily módon segítség a távozó zárandokokat.

A kapu fölötti ikon egyik legnevezetesebb példája a moszkvai Kreml híres Szpasszkaja tornyának kapu fölötti ikonja. Juan Valera spanyol író és diplomata, aki egyébként 1893 és 1895 között az Osztrák–Magyar Monarchiában spanyol követként szolgált, érdekesen számol be a Kreml ezen ikonnal védett, legjelentősebb kapujánál kialakult szokásokról és kötelezettségekről. Azt írja, hogy a kapun áthaladva mindenkinek le kell vennie sapkáját, és meg kell hajolnia. Ezalól a külföldiek és a nem pravoszláv hitűek sem kivételek.¹⁴

E kapun át nagy körmenetek vonultak, virágvasárnap vörös posztóval borították be a tornyot, és barka ágakkal díszítették. E csodatévő ikonnal őrzött kapuhoz gyakran elhoztak az ország távoli vidékeiről is különböző csodatévő ikonokat.¹⁵

A Szpasszkaja torony kapu fölötti ikonjával kapcsolatban érdemes felfigyelnünk egy különleges ábrázolásra. Apollinarij Mihajlovics Vasznyecov (1856–1933), az orosz történeti festészet nagy alakja, aki egyébként Viktor Vasznyecov öccse volt, 1916-ban készítette *Könyvesbódék a Szpasszkij hídon a 17. században* című művét. Itt, a háttérben jól látható a Szpasszkaja torony kapuja és a kapu fölötti ikon nagy kiotban.

12 | М. Фасмер: Этимологический словарь русского языка. М., 1986. т. 2. 229.

13 | Срезневский: Словарь. 1893. т. 1. р. 1207, р. 1209., ld. még többek között: (Ред.: Р. И. Аванесов): Словарь древнерусского языка. (XI–XIV вв.). М., 1991. т. 4. 210.

14 | Cf. X. Валера: Письма из России. (Перевод О. Газизовой). М, АГР, 2012.

15 | Cf. И. М. Снегирёв: Памятники московской древности, с присовокуплением очерка монументальной истории Москвы и древних видов и планов древней столицы, с 3 планами и 41 рисунком. Москва, Типография А. Семёна, 1842–1845. pp. 328–332.

3. Ikonmécsesstartók

Az ikonmécsesstartót rendszerint láncon az ikon elé függesztik, vagy kis karral helyezik az ikon elé a tisztelet jeléül, és azért, hogy a mécses lángja az Isteni Fényességet jelezze, továbbá az Isten iránti forró szeretet lángolását is jelentse.

Funkciója hasonló a gyertyaéhoz. Ismeretes, hogy a keresztény liturgiában igen elterjedt a gyertyahasználat is. Ez a mécsessel együtt még a keresztényüldözések korára vezethető vissza, amikor is a keresztények katakombákban rejtőztek, és itt mécsesekkel vagy gyertyákkal világítottak.

A gyertya utal még a Szentháromságra is a láng, a kanóc és a viasz hármassága és egysége alapján. Krisztusnak is szimbóluma abban a vonatkozásban, hogy a gyertya megsemmisül, hogy fényt adjon. Krisztus is vállalta a halált, hogy az emberiséget megváltsa. Úgy tartják, hogy ha az ikon előtt égetik a gyertyákat vagy a mécseseket, akkor az ima hamarabb eljut az ikonon ábrázolt szenthez. Gyakran imádkoznak ilyenkor valamelyik elhunyt vagy élő hozzátartozóért.¹⁶

Érdeemes egy igen megkapó, a fentieket megerősítő, orosz történetet ismertetni egy út menti ikonmécsesről. Oroszországban az utak mellett, útkereszteződéseknél, oszlopokra, kiotban, vagyis üveges ikontartó szekrénykében ikonokat helyeztek el, hogy imára, elmélkedésre és jámbor cselekedetekre buzdítsanak. Ezeket az ikonokat a sztálinizmus korában mind elpusztították. Feljegyeztek egy régi történetet, mely szerint egy egyszerű, részeges parasztember igen ittasan indult haza a városból. Útközben kötekedett útitársaival, ahogy ő mondta: a fejében az „ördög buzgólkodott”. A muzsik az elbeszélését azzal fejezte be, hogy „amikor az ember meglátja az út szélén az ikont, és még kis mécses is van előtte, az kijózanít. Útitársadnak jó egészséget kívánsz, s nézd csak, még káromkodni is elfelejtesz”.¹⁷

Esztétikai vonatkozásban is elgondolkodhatunk a mécseslágról. A templomban, gyakran félhomályban az ikon előtti mécses kissé megvilágítja az ikont. Lángja vibrál, mozog, az ikonnak hol egyik, hol pedig másik felülete lesz világosabb. Ha még sárgaréz vagy ezüstoklád (borító) is van az ikonon, a fémes részek különlegesen verik vissza a fényt. Így – az eredeti funkció alapján – valóságos mozgó, élő művészetről van szó. Egészen más a hatás, mint a múzeumokban az erősen és egyenletesen megvilágított műtárgyaknál. A gyertya és a mécses tehát esztétikai szempontból is kulcsfontosságú. (Az ikon előtt mozgó mécsesláng és gyertyaláng – talán túlságosan is szabad asszociációval – azt juttatja eszünkbe, hogy az ikonban a mély morális értékeken túl még számos esztétikai újítás gyökerei is, ha nagyon távolról is, ott rejlenek. Nicolas Schöffer, a magyar születésű francia képzőművész „elanyagtalanítás”-gondolata és az ötvenes évek végén kialakított fénydinamizmus (Luminodynamique) elmélete talán nem is áll nagyon messze az ikon esztétikájától.

16 | K. Seidel: Die Kerze. Motivgeschichte und Ikonologie. Georg Olms Verlag, Hildesheim, 1996., R. T. Malbrough: *The Magical Power of the Saints. Evocation and Candle Rituals.* Llewellyn Worldwide, 1998.

17 | K. В. Цеханская: Икона в жизни русского народа. Москва, 1998. 102.

4. A Krisztus-ikon

Ez a kiotban elhelyezett, ezüst ikonborítóval ellátott és mécsestartóval rendelkező ikon¹⁸ megérdemli a részletes bemutatást.

Az ikon ezüstborítója kétségkívül Anton Mihajlovics Csevarzin (Антон Михайлович Чеварзин) műhelyéből származik. Erre utal az ikonborító alsó, behajlított részén lévő А Ч (A Cs) jelzés. Anton Mihajlovics Csevarzin 1853 és 1897 között viszonylag nagy méretű ezüstműves műhely tulajdonosa volt. Ebben a műhelyben 1860-ban öt munkás és tizenhat tanuló dolgozott. Jelentőségét az is hangsúlyozza, hogy e műhely munkáiból Oroszország legnagyobb orosz ötvösgyűjteményében, a moszkvai Állami Történeti Múzeumban (ГИМ) értékes műtárgyakat találunk, nevezetesen ezüst leveses- és teáskanalakat.

Az A Cs jegy mellett láthatunk még egy ötvösjegyet, nevezetesen szögletes pajzsban A·A betűket, alatta az 1892-es évszámot. Az A A monogram Anatolij Apollonovics Arcibasev (Анатолий Аполлонович Арцибашев) ellenőrző mestert jelöli, aki 1891 és 1894 között működött Moszkvában. Az ellenőrző mester, más néven próbamester, régiesen látómester, rendszerint a műtárgy elkészítésének idejében helyezi el jelét, bizonyítva azt, hogy a műhelyben megfelelő minőségű nemesfémről eladható, forgalomképes műtárgy jött létre. Így tehát ikonunk borítója 1892-ben készült.

Az ötvösjegyek között találunk még egy, Oroszországban igen gyakran használt 84-es számot. Ez 84 zolotnyikos ezüstöt jelöl. A zolotnyik (золотник) orosz szó a zoloto (золото), arany szóból származik, s az ezüstötvíz finomságára utal. A 84-es finomsági fok azt jelenti, hogy az ötvözet 875 ezrelék ezüstöt tartalmaz.

A következő ötvösjegy egy kis méretű kompozíció: a lovon ülő Szent György legyőzi a sárkányt. Ez az ábrázolás Moszkva város címere. 1741-től 1899-ig ez az ábrázolás, ez az ötvösjegy kötelező minden moszkvai nemesfém tárgyon. A különböző formájú pajzsokban van, amikor évszámot is találunk.

A nimbuszban lévő ötvösjegyek lényegében a fentieket ismétlik. Ám itt csak kettőt ütöttek be. Az egyik, szögletes pajzsban А Ч (A Cs) betűk, a másik pedig hosszúkás, ovális pajzsban a következő jelzéseket tartalmazza: 84 zolotnyik finomsági fok, Szent György legyőzi a sárkányt, A A próbamesterjegy és 1892-es évszám.

A Ljubov Alekszandrovna Sitova fentebb említett, 2005-ben megjelent könyvében¹⁹ közölt periodizációs rendszerhez igazodva ikonunk 1892-ben készült ezüstborítóját a

18 | Krisztus ikonja. Az ezüstborító: Anton Mihajlovics Csevarzin (Антон Михайлович Чеварзин) műhelye, Moszkva, 1892. Fa, ezüst, zománc. (Ötvösjegyek: Lent: 1.) pajzs A Cs (А Ч), azaz Anton Mihajlovics Csevarzin (Антон Михайлович Чеварзин). 2.), pajzs A·A, alatta 1892-es évszám. Az A A monogram Anatolij Apollonovics Arcibasev (Анатолий Аполлонович Арцибашев) ellenőrző mestert jelöli. 3.) pajzs, 84 zolotnyik ezüst finomsági fok. 4.) pajzs, Szent György legyőzi a sárkányt. A nimbuszban balra lent: 1.) pajzs, A Cs (А Ч), azaz Anton Mihajlovics Csevarzin (Антон Михайлович Чеварзин). 2.) pajzs, 84 zolotnyik ezüst finomsági fok, Szent György legyőzi a sárkányt, A A monogram, azaz Anatolij Apollonovics Arcibasev (Анатолий Аполлонович Арцибашев) ellenőrző mester, továbbá 1892-es évszám.). 22,5 x 18 cm (kiottal: 30 x 25 cm). Magántulajdon, Budapest, ltsz. RU 167. Az ikonmécsestartó. 19. sz. vége. Rézötvíz. Magasság: 8,5 cm. Szélesség: 14,3 cm. Átmérő: 5 cm. Magántulajdon, Budapest, ltsz. PY 1680. Irodalom a Krisztus-ikonról: Nagyházi Galéria és Aukciós ház. 284. aukció. Budapest, 2023. 28., No 59., György Ruzsa: *Russian Silver Icon Covers*. ... 2023. op. cit. 14–15.

19 | Л. А. Шитова: Русские иконы в драгоценных окладах... 2005. op. cit.

stílusjegyek alapján a 9-es kategóriához, vagyis az „oroszbizánci stílus, 1880–1890-es évek” korszakához köthetjük.²⁰

Végül ne feledkezzünk meg bemutatott ikonunk magas esztétikai értékeiről se!

Az ikon előtt levő mécsesartó nem tartozott eredetileg az ikonhoz, finom, áttört formájával, különös vonalaival tűnik ki.

A magas esztétikai értéket kétségkívül Anton Mihajlovics Csevarzin moszkvai műhelyének ezüstborítója képviseli. Háttérének síkszerű, igen apró mintákkal díszített egységes felületéhez képest Krisztus ruhájának finoman domborított megjelenése megkapó kontrasztot képez. Másképp jelenik meg a vibráló mécsesláng a síkszerű felületen és a ruha sok redőből kialakított részein. Ezt a hatást még fokozzák a nyitott evangéliumos könyv még magasabb síkban elhelyezett formája, különösen pedig csillogó, világoskék zománckeretézése és sötétkék zománctetűi. A sötétkék zománctetűkből kialakított szöveg a következő: „Új parancsolatot adok néktek, hogy egymást szeressétek; a mint én szerettelek titeket (úgy szeressétek ti is egymást.)” Jn 13. 34. Mindez megerősíti a negyedik században élt egyházatyának, Nagy Szent Baszileiosznak imádságra, csendes elmélkedésre, jámbor cselekedetekre buzdító ősi gondolatát, mely szerint az ikon lényege: „Amit a szentbeszéd mond a fülnek, azt mutatja meg csendben az ikon”.²¹

Thoughts on the Silver-Plated, Icon-cased Icon of Christ from the Workshop of Goldsmith Anton Mikhailovich Chevarzin

Keywords: *icon of Christ, silver icon covers, icon cases, goldsmith Anton Mikhailovich Chevarzin (Антон Михайлович Чеварзин)*

The study deals in detail with the issue of silver icon covers and icon cases. It analyzes an icon of Christ from an artistic, theological and technical point of view.

20 | Л. А. Шитова: Русские иконы в драгоценных окладах....2005. op. cit. p. 70.

21 | J. P. Migne (éditeur): Patrologiae Cursus Complectus. tom. 31. Paris, 1885. 509A.

MIKLÓS ALPÁR

Herrmann Antal és diáktársai

Bevezetés

1875 áprilisában, öt évvel a gimnáziumi tanulmányok bevégeztét követően, a Kolozsvári Római Katolikus Főgimnázium egykori diákjai nyilatkozatot írtak alá:

Alólirottak kötelezzük magunkat, hogy 1880ik év aprilis hó 5ére Kolosvárt a jelzett időben meghatározandó helyiségben tartandó összejövetelre megjelenünk és ebbeli kötelezettségünkben csak elháríthatatlan ellenokok által engedjük magunkat akadályoztatni, mely esetben azonban kiki életvázlatának főbb pontjait elmaradásának okaival együtt Herrmann Antallal a kolosvári postán maradó levélben közölni becsületszavunkkal ígérjük. [A nyilatkozat hátlapján:] Kolosvárt, 1875. aprilis 5-én. [Aláírások egymás alatt:] Katineán Sándor elnök / Herrmann Antal / Gaizágó Manó / Szvacsina Géza / Lászlóffy Antal / Vikol Kálmán / Szabó Albert / Tullius Rosiescu / Nesselfeld Viktor / Végh Lajos sk / Tamás László / Ajtai Kovács Endre / Albert Árpád / Petelei István / Veress Gyula.¹

E nyilatkozat tehát az újabb öt év elteltével esedékes találkozót készítette elő. A listán szereplő diákok éveken át osztálytársak voltak a Kolozsvári Római Katolikus Főgimnáziumban, de nem születtek ugyanazon évben, és középiskolai tanulmányaikat sem végezték be mindannyian ugyanabban az évben és ugyanabban az intézményben. Így arra lehet következtetni, hogy az iskola diákságából ezt a szűkebb társaságot szorosabb baráti kapcsolatok jellemezték. A nyilatkozat szövegéből kitetszik az is, hogy Herrmann Antal (1851–1926), a magyar néprajztudomány későbbi szervezője és első magyarországi egyetemi magántanára (ugyancsak Kolozsváron) igen jó beágyazódottságot tudhatott magáénak e közösségben. Érdeemesnek tűnik közelebről is megvizsgálni, miféle szálak kötötték össze ezt a társaságot, és hogy Herrmann Antal élettörténetében mely egykori iskolástársak jutottak szerephez a diákéveket követően. A Petelei Istvánnal formálódott kapcsolata megkülönböztetett figyelmet, önálló tanulmányt érdemel – ezért itt, e jelen írásban leginkább a többi szereplőről esik szó.

1 | A szegedi Móra Ferenc Múzeum állományában fellelhető dokumentum leltári száma: 2018.35.2.
Online: <https://mandadb.hu/tetel/661295/Nyilatkozat> (utolsó megtekintés: 2026. 01. 23.).

MIKLÓS ALPÁR (1988) – tudományos kutató, Román Akadémia Folklórarchívuma, Kolozsvár,
miklosalpar@gmail.com

<https://doi.org/10.36373/em-2026-2-2>

A Kolozsvári Római Katolikus Főgimnázium diákjai

A nyilatkozatban szereplő nevek visszaköszönnek a Kolozsvári Római Katolikus Főgimnázium iskolai értesítőiből.² Az aláíró diákok közül leghuzamosabban, nyolc tanéven át azok a diákok voltak osztálytársak, akik az 1862/1863-as tanévtől kezdődően és az 1869/1870-es tanévvel bezáróan járták az I–VIII. osztályt: Ajtai Endre³ (1851–1935), Gajzágó Manó⁴ (1852–1906), Tamás László (?–?) és Végh Lajos⁵ (1851–1929). Ugyancsak nyolc tanévet töltött ezzel a társasággal Vikol Kálmán (1851–1932) is, aki az 1861/1862-es tanévben kezdte meg a tanulmányait, majd évismétlőként csatlakozott a többiekhez.⁶ E csapattal együtt indult az 1862/1863-as tanévben Tullius Rosiescu, azaz Tului Roşescu (1852–1924) is, de az utolsó évben ő lemaradt: 1869/1870-ben a VII. osztályt ismételte, és csak következő tanévben végezte el a VIII. osztályt – így ő hét tanéven át volt az előbbiek osztálytársa.⁷ Lászlóffy Antal (?–?) Vikol Kálmánhoz hasonlóan az I. osztályt megismételve, 1862/1863-ban került az osztályközösségbe, utóbb pedig a VII. osztályból kimaradt – az 1869/1870-es tanévben, amikor a többiek már érettségi vizsgára készültek, ő még csak ezt a VII. osztályt ismételte,⁸ a VIII. osztályt pedig végül nem is Kolozsváron, hanem a Székelyudvarhelyi Római Katolikus Főgimnáziumban járta ki, és ott is érettségizett.⁹ Hat teljes tanéven át, a III–VIII. osztályokban volt az osztályközösség tagja Szabó Albert (1853–1924),¹⁰ valamint Veress Gyula (?–?).¹¹ Katineán Sándor (?–?) ugyancsak a III. osztálytól került a főgimnázium padjaiba, de

2 | Az iskola értesítője 1863-ban *A kolozsvári rom. kath. főgymnasium ifjuságának érdemsorozata* címmel, az 1863/1864-es tanévtől *A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló kolozsvári rom. kath. főgymnasium ifjuságának érdemsorozata*, az 1869/1870-es, illetve 1870/1871-es tanévben pedig már *A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló kolozsvári rom. kath. főgymnasium tudóstíványa* címmel jelent meg. A periodikumot, amely minden hivatkozott évben ugyanott, a kolozsvári „Rom. Kath. Lyceumi Nyomda” kiadásában jelent meg, a továbbiakban egységesen jelölöm: *RKF-ért.*

3 | Családneve *Ajtai*, *Ajtay*, *Ajtai K.*, *Ajtai Kovács* alakban is előfordul. Nem tévesztendő össze azzal az Ajtai Endrével, aki az 1867/1868-as tanévben kezdte az I. osztályt: *RKF-ért.* 1868: o. n. [I. oszt., 40. sorszám].

4 | Családneve *Gajzágó* és *Gajzagó* alakban is előfordul. Nem tévesztendő össze azzal a Gajzágó Manóval, aki 1866/1867-ben végezte a VIII. osztályt: *RKF-ért.* 1867: o. n. [VIII. oszt., 15. sorszám].

5 | Családneve *Végh* alakban is előfordul.

6 | *RKF-ért.* 1862: o. n. [I. oszt., 69. sorszám], 1863: o. n. [I. oszt., 37. sorszám].

7 | *RKF-ért.* 1870: [26], 1871: [14]. Családneve *Rosieszku*, *Rosieszku*, *Rusieszku*, *Rosescu*, *Rosesku* és *Roşescu*, keresztnéve pedig *Tullius*, *Tulliusz*, *Tuliu*, *Tulliu* alakban is előfordul. A román nyelvű irodalomban leginkább használatos névalak a *Tuliu Roşescu* vagy *Tuliu Roşiescu*; a kolozsvári sírkövén (Görögtemplom u./str. Bisericii Ortodoxe 10.) a *Tulliu Roşescu* névalak szerepel.

8 | *RKF-ért.* 1862: o. n. [I. oszt., 79. sorszám], 1863: o. n. [I. oszt., 2. sorszám], 1869: o. n. [VII. oszt., „kimaradtak” között], 1870: [26]. Családneve *Lászlófi*, *Lászlófy*, *Lászlóffi*, *Lászlóffy* alakban is előfordul.

9 | *A székelyudvarhelyi rom. kath. főgymnasium ifjuságának érdemsorozata az 1870/1 tanév végén*. Becsek Dániel, Székelyudvarhely 1871. o. n. [VIII. oszt., 12. sorszám]; Daróczi János: *A székelyudvarhelyi rom. kath. főgymnasium története*. In: *A székelyudvarhelyi rom. kath. főgymnasium értesítője az 1895/6 tanévről*, Becsek Dániel, Székelyudvarhely 1896. 3–68. 47; *Ellenzék* 46. évf. 1925/233. (okt. 14.) 12.

10 | *RKF-ért.* 1865: o. n. [III. oszt., 45. sorszám], 1870: [25].

11 | Családneve *Veress* és *Veres* alakban is előfordul. Első éve a főgimnáziumban: *RKF-ért.* 1865: o. n. [III. oszt., 7. sorszám]. Az 1868/1869-es tanév iskolai értesítőjében az szerepel, hogy vizsgálatra nem jelent meg (*RKF-ért.* 1869: o. n., VII. oszt.), a vizsgáit mégis pótolhatta valamiképpen, mert a következő tanév kimutatásában megjelenik a végzős diákok között: *RKF-ért.* 1870: [25].

utolsó tanévben a VIII. osztályból kimaradt.¹² Nesselfeld Viktor, avagy Nesselfeld Győző (?-?) öt teljes tanévet töltött a főgimnáziumban, az 1865/1866-os tanévtől (IV. osztály) az 1869/1870-es tanév végéig (VIII. osztály).¹³ Albert Árpád (1849–1879) négy tanéven át, az V–VIII. osztályokba járt a piarista iskolába.¹⁴ Petelei István (1852–1910) ugyancsak az V. osztálytól, három tanéven át járt ide (az 1868/1869-es értesítőben szerepel utoljára, VII. osztályos diákként),¹⁵ Herrmann Antal (1851–1926) pedig szintúgy három tanévet járt a piaristákhoz, a VI–VIII. osztályokba.¹⁶ Végezetül Szvacsina Géza (1849–1917) esetét kell tisztázni – ő mindössze egy tanévet töltött ezzel a társasággal, a felsőbb évfolyamtól maradt le az 1868/1869-es tanévben, arra kényszerülve, hogy következő évben pótolja a VIII. osztályt.¹⁷ Felsőbb éves diákként Szvacsina Gézát jól ismerhették azok is, akik a képzés utolsó teljes tanévében végül nem lettek az osztálytársai (így Tuliú Roşescu, Lászlóffy Antal, Katineán Sándor és Petelei István).

Önképzőkör a Kolozsvári Római Katolikus Főgimnáziumban

E diákok kapcsolatrendszerére az iskolai értesítőknél jobb rálátást enged Kis Sándor (1854–1904) áttekintése a főgimnázium önképzőkörének első huszonöt (1863–1888) évéről.¹⁸ Az önképzőkör munkáit, a diákok írásait (költeményeket, verseket,

12 | *RKF-ért.* 1865: o. n. [III. oszt., 22. sorszám], 1870: [25, „kimaradtak” között].

13 | *RKF-ért.* 1866: o. n. [IV. oszt., 42. sorszám], 1870: [25]. Nesselfeld Viktor (egyes forrásanyagokban *Victor*) és Nesselfeld Győző azonosságát több dokumentum is alátámasztja. A főgimnáziumban töltött első két tanévében, a IV–V. osztályokban *Nesselfeld Viktor* neve jelenik meg az értesítőkből, majd a VI–VIII. osztályokban folytatódólagosan *Nesselfeld Győző*. A főgimnázium önképzőkörének 1888-as leírásában egy bekezdésen belül szerepel az 1869/1870-es tanév kapcsán egy Nesselfeld Viktor és egy Nesselfeld Győző is, mindkettő VIII. osztályos tanulóként – lásd: Kis Sándor: A kolozsvári róm. kath. főgymnasium önképzőkörének huszonöt éve. 1863–1888. In: *RKF-ért.* 1888: 1–77. 27. Az 1870-es évet követően rögzült dokumentumokban Nesselfeld Viktor neve rendre kolozsvári pénzügyi hivatalnokként jelenik meg (különböző státusokban), Nesselfeld Győző neve pedig katonai, honvédségi előmenetelt tükröző nyomtatványokban – ez utóbbiak némelyike viszont hordozza azokat az utalásokat, amelyek alapján az azonosság ismét megerősíthető. Tudni lehet, hogy Nesselfeld Győző szabadságolt állományú hadapróddá Kolozsváron vált 1873. október 1-én – lásd: *Magyar Polgár* 7. évf. 1873/239. (okt. 18.) 1. Kolozsvári lakását erősíti meg az a közlőny is, amely rögzíti 1877-ben, hogy „csapatszolgálatra képtelen, békeszolgálatra alkalmas” volt – lásd: *Rendeleti Közlöny. A Magyar Kir. Honvédség számára* 4. évf. 1877/15. 86. Az egy évtizeddel későbbi dokumentumok pedig azt is tisztázzák, hogy Nesselfeld Győző civil foglalkozása „pénzügyi számtiszt” volt – lásd: *Rendeleti Közlöny. A Magyar Kir. Honvédség számára* 14. évf. 1887/1. 2, 7.; *Budapesti Közlöny* 21. évf. 1887/5. (jan. 8.) 1.

14 | *RKF-ért.* 1867: o. n. [V. oszt., 23. sorszám], 1870: [25].

15 | *RKF-ért.* 1867: o. n. [V. oszt., 30. sorszám], 1869: o. n. [VII. oszt., 34. sorszám].

16 | *RKF-ért.* 1868: o. n. [VI. oszt., 10. sorszám], 1870: [25]. Családneve *Herrmann*, *Hermann* és *Herman* alakban is előfordul.

17 | *RKF-ért.* 1866: o. n. [V. oszt., 3. sorszám], 1869: o. n. [VIII. oszt., „elmaradtak” között], 1870: [25]. Családneve *Schwacsina*, *Svacsina*, *Szvacsina* alakban is előfordul. Biográfiai számos esetben az 1850-es születési évszámot szerepeltetik, a házsongárdi sírkövén azonban az 1849-es évszám jelenik meg.

18 | A második negyedszázad áttekintéséhez ugyancsak mellékeltek egy összegzést az első 25 évről az önképzőkör tisztviselőinek táblázatos kimutatásával – lásd: Szabó István (összeáll.): *A kolozsvári róm. kath. főgimnázium Pázmány Önképzőkörének legutóbbi huszonöt éve. 1888–1913.* [Szent Bonaventura, Kvár 1913.]

kritikákat stb.) a *Hajnal* című közlönybe gyűjtötték össze.¹⁹ A közlöny első számának előszavát Nesselfeld Viktor testvére, Nesselfeld Miklós (1844–1901) jegyezte. Az önképzőkör tisztikara gyakran változott – a tagság egymás munkáit illető bírálatai gyakran eredményeztek lemondásokat.

Az itt tárgyalt osztályközösség tagjai 1866-ban kezdtek felbukkani az önképzőkör diákjai között: 1866/1867-ben V. osztályosokként Ajtai Endre, Petelei István, Végh Lajos (ekkor Herrmann Antal még nem volt Kolozsváron); 1867/1868-ban VI. osztályosokként Ajtai Endre, Gajzágó Manó, Herrmann Antal, Lászlóffy Antal, Petelei István, Végh Lajos és a VII. osztályos Szvacsina Géza; 1868/1869-ben ugyanezek, csak immár VII. osztályos diákokként, Szvacsina Géza VIII. osztályosként; 1869/1870-ben pedig Ajtai Endre, Gajzágó Manó, Herrmann Antal, Szvacsina Géza, Végh Lajos VIII. osztályosokként, Lászlóffy Antal pedig elmaradott VII. osztályosként. (Petelei István ebben a tanévben már nem volt Kolozsváron.) Mindezek alapján Ajtai Endre és Végh Lajos tevékenykedett leghosszasabban a főgimnázium önképzőkörében – négy tanéven át –, míg a többiek (Gajzágó, Herrmann, Lászlóffy, Petelei és Szvacsina) mindössze három tanévben kapcsolódtak be az önképzőkör tevékenységeibe.

Szerepvállalásait tekintve a diákok különböztek.²⁰ Gajzágó Manó azokhoz tartozott, akik csak „a szavallásban buzgólkodtak”. Szvacsina Géza nevét ugyancsak szavalás kapcsán jegyezték több tanévben, de ezek mellett 1868/1869-ben egy prózai szöveget is közölt. Lászlóffy Antal az utolsó három tanév mindegyikében megjelent a szavalók között, emellett pedig az 1868/1869-es tanévben ellenőrstátust is viselt. Végh Lajos az első két tanévben szavalással tűnt ki, a következő kettőben viszont már közlemények révén is (az 1868/1869-es tanévben egy költeményfordítás, 1869/1870-ben öt vers, két próza), 1870-ben pedig főjegyzői státust is vállalt. Ajtai Endre elsősorban ugyancsak szavalással vétette észre magát, de az 1867/1868-as tanévben ő is tisztviselővé (ellenőrre) vált. Abban a három évben, amíg az önképzőkörben tevékenykedett, Petelei István előbb csak szavalás kapcsán, a következőkben viszont már szövegközlések (három próza) és szervezőmunka okán is említést érdemelt – az 1867/1868-as tanév alakuló gyűlésén ő ajánlkozott az előző évi jegyzőkönyvek bekötési költségeinek fedezésére („ezt a társaság kedvesen veszi s érette Peteleinek köszönetét fejezi ki”), következő tanévben pedig egy ideig szerkesztői feladatokat is vállalt. Az éves áttekintések alapján ambiciózusabb tevékenység kötődött Nesselfeld Viktor/Győző nevéhez: az 1868/1869-es tanévben a „legtöbb és legcsinosabb” dolgozattal ő rendelkezett (kilenc költemény, egy próza), ugyanezen évben Petelei mellett szerkesztői feladatokat vállalt, következő tanévben pedig ismét ő volt a közlöny egyik szerkesztője, valamint az önképzőkör aljegyzője is.

Az itt kiemelt diákok közül az egyik legaktívabb szereplőnek Herrmann Antal mutatkozott. Az 1867/1868-as tanévben csak a szavalók között szerepelt, a gimnáziumi éveivel végére azonban mind szervezőként, mind alkotóként előtérbe lépett. Az 1869/1870-es tanévben az önképzőkör elnökének, a közlöny egyik szerkesztőjének és a „nyelvészeti szakosztály” elnökének is megválasztották. Munkásságát illetően kiemelést nyert az önképzőkör reformálásában játszott szerepe, de szövegközlések tekintetében is ő volt a legtermékenyebb (négy próza, négy vers; az önképzőkör pályadíjáért való versenyben

19 | A *Hajnal* tartalmáról és jellegéről lásd: Kis Sándor: i. m. 6.

20 | Az itt következő adatok és idézetek forrása: uo. 21–29.

A világhoz című „rhapsodiája” dicséretben részesült), az előző év közleményei kapcsán pedig ez olvasható:

[L]egszellemesebb munkás Herman Antal VII. o. t.[,] kinek a maga nevével csak 3 dolgozatát leljük az évfolyamban, de csak azért, mert új módot akart létesíteni, azt, hogy névtelenül jelenjenek meg a dolgozatok. A bírálatok miatt történt összekocczanások elkerülésére helyes volt ez, de kihatásában – mint a következés mutatja – nem volt czélszerű. Hermannak csinos verseit, eredeti prózáit és fordításait ma is gyönyörrel olvashatjuk.

Az önképzőkör 25 éves fennállásának jubileumára Kis Sándor szerkesztésében egy emlékkönyv is megjelent, amelyben az 1868–1869-es tanév „terméséből” három tétel került megjelenítésre: Nesselld Viktor költeménye (*Télen*); egy rövid próza Petelei István tollából (*Naplómból*); valamint Herrmann Antal (azaz „Hag E.”) eredetileg német nyelvű költeményének Végh Lajos által készített magyar fordítása (*Ámor, mint festő*). Az 1869–1870-es tanév munkáiból két tétel került beválogatásra – egy költemény, valamint Herrmann hosszabb prózája (*Élmények és érzelmek. Verseim napvilágot látnak*).²¹

A Kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem hallgatói

A rendelkezésre álló életrajzi adatok alapján kijelenthető, hogy azok, akik az érettségi vizsgát követő években elszakadtak Kolozsvártól, csak ideiglenesen szakadtak el – ebben pedig kulcsfontosságúnak tekinthető az a fejlemény, hogy 1872-ben megnyitotta kapuit a Kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem. Ennek újdonsült hallgatóiként (az 1872/1873-as tanévtől kezdődően és nagyjából az 1875/1876-os tanévvel bezáróan) az idézett nyilatkozatot aláíró főgimnáziumi diákok többsége újabb évekre vált szak-, illetve évfolyamtárrá.²² Herrmann Antal gimnáziumi osztályközösségéből Veress Gyula az, akinek az érettségit követő élettörténetéről a legkevesebb adat áll rendelkezésre. Tudható viszont az, hogy neve a kolozsvári tudományegyetem 1870-es évekből való évkönyveiben nem szerepel. Hiányzik e kiadványokból Katineán Sándor, Nesselld Viktor és Petelei István neve is – de mindenki másé megjelenik.

A katolikus főgimnázium diákjai közül ketten választották az orvosszakmát, Ajtai Endre és Albert Árpád – leghosszasabban ők ültek a kolozsvári tudományegyetem padjaiban, ezt követően pedig kettejükből vált ugyanitt egyetemi oktató. Ajtai Endre nevét az 1870/1871-es, majd 1871/1872-es tanévben a fővárosi Magyar Királyi Tudományegyetem orvostani hallgatóinak sorában találjuk,²³ a kolozsvári tudományegye-

21 | Lásd: *Emlékkönyv a Kolozsvári Róm. Kath. Főgymnasium önképzőkörének huszonöt évi működéséről*. [Szerk. Kis Sándor.] Ajtai K. Albert, Kvár 1888. 48–59.

22 | A helyi középiskolák meghatározó szereppel bírtak az egyetem padjainak feltöltésében – lásd: Karády Viktor: Kolozsvár iskolaváros a dualista korban. (Társadalomtörténeti helyzetmeghatározás.) *Opuscula Theologica et Scientifica* 3. évf. 2025/1. 261–316. 276.

23 | *A Magyar Királyi Tudomány-egyetem személynévjegye*. MDCCCLXX–LXXI. M. Kir. Egyetemi Nyomda, Buda, 1871. 16; *A M. Kir. Tudomány-egyetem Almanachja MDCCCLXXI–LXXII-ről*. M. Kir. Egyetemi Könyvnyomda, Buda, 1872. 37. A periodikum jelölése a továbbiakban: *MKTE-Almanach*.

tem megnyíltával azonban már az itteni almanachban²⁴ jelenik meg – 1872 telétől az 1874/1875-ös tanév végéig az orvostani kar hallgatójaként, a következő tanévtől pedig már orvostudorként és tanársegédként.²⁵ Albert Árpád az 1872/1873-as tanévtől az 1876/1877-es tanévvel bezárólag volt orvostani hallgató, ezt követően pedig ő is orvostudor tanársegédként szolgált az egyetemet – de nem sokáig: 1879-ben „mellbaj” következtében rövid élete véget ért.²⁶

A társaság legnagyobb része a kolozsvári tudományegyetem jogtani karára iratkozott – így Tamás László, Lászlóffy Antal, Tului Roşescu, Szabó Albert, Gajzágó Manó, Vikol Kálmán és Szvacsina Géza is. Tamás László életpályájáról alig lehet ma tudni valamit. Tény, hogy a kolozsvári tudományegyetem 1872/1873-as, valamint 1873/1874-es tanévében szerepel a jogtani hallgatók között,²⁷ és tény, hogy 1875-ben ő is a „kolozsvári nyilatkozat” aláírója volt. Az 1872/1873-tanévtől kezdődően az 1875/1876-os tanévvel bezáróan ott találjuk Lászlóffy Antal nevét is e jogtani hallgatók sorában.²⁸ Tului Roşescu az érettségit (1871) követően előbb teológiát végzett Nagyszebenben, majd az 1873/1874-es tanévtől az 1875/1876-os tanévvel bezáróan ugyancsak a kolozsvári tudományegyetem jogászképzésére járt.²⁹ Szabó Albert a kolozsvári tudományegyetem almanachjában csak az 1872/1873-as és 1873/1874-es tanévben szerepel a jogázhallgatók között,³⁰ de róla is tudott, hogy a továbbiakban jogi pályán teljesedett ki. Gajzágó Manó az 1870/1871-es tanévben a fővárosi Magyar Királyi Tudományegyetem jogázhallgatói között tűnt fel,³¹ az 1872/1873-as és 1873/1874-es tanévekben viszont már ő is kolozsvári joghallgató volt.³² Vikol Kálmán is a kolozsvári tudományegyetemre járt – neve előbb az 1873–1875-ös periódus, majd az 1878-as téli szak jogázhallgatói között szerepel.³³ Szvacsina Géza előbb a kolozsvári jogakadémiára járt, majd az 1872/1873-as tanévtől az 1875/1876-os tanévvel bezárólag már ő is az új tudományegyetem joghallgatója volt, és itt is szerzett diplomát.³⁴

A gimnáziumi éveket követően Végh Lajos Kolozsváron maradt, és a posta szolgálatába állt. Emellett azonban 1873-tól kezdődően egyetemi előadásokat is hallgatott: az 1873/1874-es tanévtől az 1875/1876-os tanévvel bezárólag a természettudományi kar hallgatója volt – az itt vizsgált diákközösségből ő volt az egyetlen, aki a természettudományok felé fordult. Lucian Nastasă-Kovács kutatásai nyomán adalékos információkat

24 | *A Kolozsvári Magyar Királyi Tudomány-egyetem Almanachja*, Stein János, Kvár. A továbbiakban rövidítve: *KTE-Almanach*.

25 | *KTE-Almanach* 1873: 27; 1875: 21; 1876: 8, 13; 1879: 17, 23. Vö. Victor Karady–Lucian Nastasă: *The University of Kolozsvár/Cluj and the Students of the Medical Faculty (1872–1918)*. Central European University–Ethnocultural Diversity Resource Center, Bp.–Cluj-Napoca 2004. 154.

26 | *KTE-Almanach* 1873: 27; 1877: 33; 1878: 18, 23; 1879: 17. Halálhíre a sajtóban is megjelent – pl. *Fővárosi Lapok* 16. évf. 1879/64. (márc. 18.) 307. Rövid életrajzát lásd: Victor Karady–Lucian Nastasă: *i. m.* 155.

27 | *KTE-Almanach* 1873: 32; 1874: 35.

28 | *KTE-Almanach* 1873: 30; 1876: 27.

29 | *KTE-Almanach* 1874: 34; 1876: 29.

30 | *KTE-Almanach* 1873: 32; 1874: 34.

31 | *MKTE-Almanach* 1871: 21.

32 | *KTE-Almanach* 1873: 28; 1874: 31.

33 | *KTE-Almanach* 1873: 33; 1875: 28; 1879: 43.

34 | *KTE-Almanach* 1873: 32; 1876: 30; Ferenczi Szilárd: Szvacsina Géza polgármester és a kolozsvári várospolitikai. In: Fazakas László–Ferenczi Szilárd–Fodor János–Gál Zsófia: *Minta és felzárkózás. Kolozsvár és Marosvásárhely fejlődéstörténetének összehasonlítása Szvacsina Géza és Bernády György polgármestersége idején*. Iskola Alapítvány–Lector, Kvár–Marosvásárhely 2021. 27–88. 43.

is rendelkezünk Végh Lajos személyéhez: tudható, hogy csak 1873-ban érettségizett a piaristáknál, és az is, hogy szabómester apját ugyancsak Végh Lajosnak (?-?) hívták.³⁵

Az ismertetett diákcsoportból mindössze ketten maradtak bölcsész pályán: Petelei István és Herrmann Antal. Petelei István az 1871/1872-es tanévtől az 1874/1875-ös tanévvel bezárólag a fővárosi tudományegyetem bölcsész hallgatója volt³⁶ – egyetemi képzése tehát nem kötődött Kolozsvárhoz. Herrmann Antal előbb Bécsben kezdett egyetemi tanulmányokat, 1871–1873-ban Brassóban tanárkodott, majd 1873 őszétől idejét kizárólag az 1872-ben (a tanítás mellett) elkezdett folyóirat-kiadásra, a brassói *Nemere* szerkesztésére fordította. 1874 tavaszán ezzel is felhagyott, és beiratkozott a kolozsvári tudományegyetem bölcsészkarára. 1875 őszén Budapesten telepedett le, ahol „mint a német nyelv jó hírű magántanítója” működött, miközben egyetemi előadásokat is hallgatott a budapesti tudományegyetemen – 1876 februárjában itt szerzett „tudori oklevelet” német nyelvből és irodalomból, illetve magyar nyelvből és esztétikából. Pancsovai tanárkodása már 1875 decemberétől elkezdődött, a következő három évet itt töltötte, majd Pancsováról visszakerült Kolozsvárra – neve ekkor ismét felbukkant a kolozsvári tudományegyetem 1879. nyári szakára beiratkozott jogtani hallgatók között.³⁷

Önképzőkör a Kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetemen

A Kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem hallgatói az egyetem intézményi keretein belül szorosabb szerveződésben is alakíthattak baráti-szakmai kapcsolatokat – például az egyetemen működő öt segélyegylet valamelyikében vagy a karok fölött álló összegyűlt diákszervezet, a Kolozsvári Tudományegyetemi Kör kötelékében.³⁸

35 | *KTE-Almanach* 1874: 34; 1875: 29; 1876: 32. Ez utóbbi helyen feltehetően tévesen szerepel a bölcsészeti kar hallgatójaként. Vö. [Végh Lajos. In:] Lucian Nastasă-Kovács: *Science Faculty of the „Ferencz József” University in Kolozsvár/Cluj and Its Students (1872–1918)*, k. n., h. n., o. n. Online: https://www.academia.edu/94355446/science_faculty_of_the_ferencz_j%C3%93zsef_university_in_kolozsv%C3%81r_cluj_and_its_students_1872_1918 (utolsó megtekintés: 2026. 01. 29.).

36 | *MKTE-Almanach* 1872: 63; 1875: 67; Török Zsuzsa: *Petelei István és az irodalom sajtóközege. Média- és társadalomtörténeti elemzés*. Ráció, Bp. 2011. 104–105.

37 | *KTE-Almanach* 1875: 23; 1879: 42; Herrmann Antal: Curriculum vitae. In: *Dr. Herrmann Antal emlékirata a pancsovai m. k. állami főreáliskola ügyében. 1880*. [Kézirat a Szegedi Tudományegyetem Herrmann-hagyatékában.] 8–12. Online: <http://misc.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/47000> (utolsó megtekintés: 2026. 02. 02.).

38 | E szervezet *Egyetemi Ifjúsági Kör* névvel, „keletkező félben” levő, csak ideiglenes elnökkel és jegyzővel rendelkező szervezatként szerepel az 1873-as egyetemi almanachban – ezzel összhangban, az almanach következő kiadásaiiban az 1873-as alapítási év jelenik meg. A szervezet az 1870-es évek második felében már egyszerűen *Egyetemi Kör* névvel szerepel az almanachban, méghozzá (az évtized végétől) az 1874-es alapítási évvel. Miként Osváth Zsolt írásából is kiderül, a szervezet hivatalosan 1874-ben alakult meg *Kolozsvári Tudományegyetemi Önképző és Olvasó Kör* néven, következő évben pedig felvette az egyszerűbb *Kolozsvári Tudományegyetemi Kör* nevet. Lásd: Osváth Zsolt: *Diákegyesületek, diákjóléti intézmények a kolozsvári egyetemen*. In: *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története. II. rész: A kolozsvári egyetem története az alapítástól a szegedi újrakezdésig. 1872–1921*. Főszerk. Marjanucz László. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged 2022. 529–585. 536.

A Joghallgatók Segélyező Egylete 1873-ban jött létre. Az 1873/1874-es tanév választmányi tagjai között találjuk Szvacsina Géza, a választmányi póttagok között pedig Lászlóffy Antal nevét is³⁹ – a későbbiekben azonban már sem ők, sem a gimnáziumi diáktársaik nem jelennek meg az egyetemi almanach segélyegyletekre vonatkozó kimutatásaiban.

A Kolozsvári Tudományegyetemi Kör 1873/1874-es tanévi választmányi karában elnökként Békésy Károly (1850–1938), könyvtárnokként Ajtai Endre neve szerepel, a tagságban pedig olyan személyek, mint Schilling Lajos (1854–1921) vagy Hankó Vilmos (1854–1923) – utóbb a kör meghatározó tisztviselői.⁴⁰ A következő tanévre változott a szervezet összetétele: Schilling Lajos elnökként, Albert Árpád az orvosi kart képviselő egyik választmányi tagként, Hankó Vilmos pedig a mennyiségtan–természettudományi kart képviselő egyik választmányi tagként tevékenykedett.⁴¹ Az 1875/1876-os tanévben a szervezet Hankó Vilmos elnöksége alatt működött; az almanach által láttatott tisztikarban, a választmányi tagok között a katolikus főgimnázium „nyilatkozattevői” nem szerepelnek. Pusztán az egyetemi almanachkiadványok alapján nem érthető tehát, miért állították a századfordulón a kör tisztviselői, hogy a szervezet megszűlődése két elnök, Schilling Lajos és Herrmann Antal érdeme volt.⁴² Herrmann szerepe nem ismerhető meg Osváth Zsolt kolozsvári diákegyletekről írott történeti áttekintéséből sem – a Kolozsvári Tudományegyetemi Kör első éveiről valló sajtótermékek vizsgálatával viszont némileg tisztítható a kép.

1874 őszen Békésy Károly leköszönő elnök október 18-ra időzített közgyűlésre hívta össze a tagságot, jelezve, hogy az új elnök „a soron levő bölcsészeti karból” kerül megválasztásra.⁴³ A következő híradás már arról tudósított, hogy az október 20-án tartott végleges tisztújításon elnöknek „nagy szótöbbséggel a »Nemere« volt szerkesztője: Herrmann[!] Antal választott meg”. Az ugyanekkor megnevezett választmányi tagok között Békésy Károly, Hankó Vilmos, valamint az orvosi karról Albert Árpád, a becsületbírók között ismételten Békésy és Herrmann nevével találkozunk.⁴⁴ A november 8-ra időzített gyűlés keretében került sor Herrmann elnöki megnyitóbeszédére (I. ülés).⁴⁵ 1875. január 7-én a kör főtítkára egyrészt arról számolt be, hogy a kör könyvtára számára beérkezett kiadványok közül két munkát Herrmann Antal adományozott a könyvtárnak – e gyakorlat a későbbiekben is visszatérően része volt Herrmann közéleti működésének –, másrészt pedig arról, hogy a kör soron levő rendkívüli közgyűlésének (január 10.) tárgya az elnök lemondása és egy új elnök megválasztása.⁴⁶

Ezen új választás nyomán került az elnöki pozícióba Schilling Lajos,⁴⁷ de Herrmann sem tűnt el az ifjúsági kör életéből: január 17-én, az önképző ülés keretében Schilling elnöki megnyitója mellett egy Herrmann Antal tollából való bírálat került ismertetésre

39 | KTE-Almanach 1874: 28.

40 | KTE-Almanach 1874: 27.

41 | KTE-Almanach 1875: 19.

42 | Osváth Zsolt: i. m. 539.

43 | Magyar Polgár 8. évf. 1874/236. (okt. 17.) [3.]

44 | Székely Hirlap 6. évf. 1874/86. (okt. 28.) 347.

45 | Magyar Polgár 8. évf. 1874/254. (nov. 7.) [3.]

46 | Magyar Polgár 9. évf. 1875/5. (jan. 8.) [3.]

47 | Magyar Polgár 9. évf. 1875/14. (jan. 19.) [2.]

egy Molière-fordításról (V. ülés);⁴⁸ egy következő alkalommal (január 24.) Herrmann Lengyel János írásáról (*A vallásos háttér Hamletben*) készített bírálatát hallgatta meg a tagság (VII. ülés); a február 14-re időzített rendkívüli szépirodalmi ülés keretében Herrmann *A tél elején* című költeménye került közönség elé (IX. ülés);⁴⁹ egy újabb alkalommal (február 28.) pedig Herrmann-nak *Az időszaki sajtó 1780–1825-ig* című írásról készített bírálatra került terítékre, illetve Lengyel János bírálta Herrmann költeményét (X. ülés).⁵⁰ Mindezekről Petrán József titkár félévi jelentése is beszámolt, rögzítve azt is, hogy Herrmann ugyanezen évben a Természettudományi Társulat közlönyével is gazdagította a kör könyvtárát.⁵¹ (Herrmann elnöksége tehát azért nem jelenik meg az egyetemi almanach lapjain, mert a tanév végére e státus már Schilling Lajosra szállt, a kör irodalmi és szervezői munkásságát meg az almanach egyik tanév vonatkozásában sem részletezi.)

Életpályák az egyetemi éveket követően

Katineán Sándor 1871-ben távirtdiszti kinevezést nyert,⁵² és az 1884-ben Kolozsvárról Budapestre történt áthelyezéséig⁵³ az élettörténetéről valló dokumentumok következetesen ezzel a státussal is jelenítik meg – ez a civil foglalkozás szerepel például egy 1872-ben elvégzett kolozsvári katonai tanfolyamról szóló beszámolóban is.⁵⁴

Nesselfeld Viktor sem ült be a kolozsvári tudományegyetem padjaiba, eltekintve a (már említett) „katonai tanszékkal ellátott m. k. kolozsvári egyetem” hadapródvizsgáján való részvételtől 1873-ban. Ezen év áprilisában már pénzügyi segédtsízként kezdeményezte egy Gyorsíró Kör megalapítását Kolozsváron,⁵⁵ a továbbiakban pedig ugyanezen a pályán várták újabb és újabb előléptetések: 1880-ban II. osztályú, 1891-ben I. osztályú számtisztté, 1896-ban számvizsgálóvá, 1907-ben pedig számtanácsossá nevezték ki, és 1913-ban ebből a funkcióból nyugdíjazta őt a kolozsvári pénzügy-igazgatóság.⁵⁶

1873-ban, az egyetemi kurzusok látogatása mellett, Végh Lajos a posta szolgálatába állt. Ezen évben Nesselfeld Viktor pénzügyi segédtsízzel, korábbi osztálytársával Gyorsíró Kör alapítását kezdeményezte a kolozsvári sajtóban, a felhívószöveget pedig már ő is távirtdisztként írta alá⁵⁷ – ekkor már Katineán Sándor munkatársa volt a

48 | *Magyar Polgár* 9. évf. 1875/12. (jan. 16.) [3.]

49 | *Magyar Polgár* 9. évf. 1875/35. (febr. 13.) [3.]

50 | *Magyar Polgár* 9. évf. 1875/47. (febr. 27.) [3.]

51 | Petrán József: Titkári jelentés. (Kivonat.) A kolozsvári „t. egyetemi kör” 1874/5 évi első feléről. *Magyar Polgár* 9. évf. 1875/58. (márc. 12.) [2.]

52 | *Pesti Napló. Esti kiadás* 22. évf. 1871/9. (jan. 12.) 1.

53 | *A Magyar Kir. Távirásztati Rendeletek Tára* 15. évf. 1884/8. 84–85.

54 | *Magyar Polgár* 6. évf. 1872/176. (aug. 3.) [2–3.] Lásd továbbá: *Rendeleti Közlöny. A Magyar Kir. Honvédség számára* 11. évf. 1884/23. 175.

55 | *Magyar Polgár* 7. évf. 1873/94. (ápr. 25.) [3.]

56 | Lásd: *A Hon. Esti kiadás* 18. évf. 1880/45. (febr. 21.) [1.]; *Pesti Hírlap* 13. évf. 1891/317. (nov. 18.) 10; *Budapesti Közlöny* 30. évf. 1896/199. 1; *Budapesti Közlöny* 41. évf. 1907/26. (jan. 31.) 1; *Magyarország Tiszti Czim- és Névtára. 1913.* Athenaeum, Bp. 1913. 201; *Magyarország Tiszti Czim- és Névtára. 1914.* Athenaeum, Bp. 1914. 206, 342. A kiadvány jelölése a továbbiakban: MTCN.

57 | *Magyar Polgár* 7. évf. 1873/94. (ápr. 25.) [3.]

kolozsvári távírda-igazgatóság tisztikarában.⁵⁸ 1891-ben még Kolozsváron vezetett távírdui tanfolyamot,⁵⁹ majd 1892-ben áthelyezték Pécsre, ahol jogtudományi vizsgát téve posta- és távírda-felügyelői rangra emelkedett. E státussal nyugdíjazták 1910-ben, Pécsen.⁶⁰

Tamás László életpályájáról, miként arról már szó esett, alig lehet ma tudni valamit. Személye talán azzal a Tamás Lászlóval azonosítható, aki – Katineán Sándorhoz és Végh Lajoshoz hasonlóan – végül posta- és távírdahivatali tisztviselő lett: egy Tamás Lászlót 1876-ban neveztek ki a nagyszebeni postaigazgatóságra fogalmazó gyakornokká,⁶¹ és az illető a későbbiekben is az ottani postaigazgatóság fogalmazójaként szolgált.⁶² Egy 1877-es híryanagban Tamás László neve a nagyszebeni magyar Olvasó-Egylet kapcsán is felbukkan.⁶³ (A nyilatkozatot aláíró Tamás László kilétének tisztázásához tehát további kutatásra van szükség.)

A kolozsvári jogászhallgatókat láttató újságcikkek egyikéből implicit módon kiderül, hogy Lászlóffy Antal édesapját ugyancsak Lászlóffy Antalnak hívták – az írásban Szvacsina Géza joghallgató neve mellett „ifj. Lászlóffy Antal” szerepel.⁶⁴ Ez az apró információ releváns az élettörténet rekonstrukcióját tekintve, ennek birtokában ugyanis joggal lehet gondolni, hogy Lászlóffy Antal sepsiszentgyörgyi állomásfőnök és MÁV-főellenőr, aki az 1910-ben, Kolozsváron elhunyt id. Lászlóffy Antalné (szül. Deák Mária) nekrológiájában gyászoló fiúként szerepel, Kolozsváron gyermekeskedett és nyert iskolázást. (A székeljudvarhelyi érettségijét megerősítő híryanagban ugyancsak „Lászlóffy Antal nyug. máv főellenőr” szerepel vendiákként.) A magyar államvasutak szolgálatába állott Lászlóffy Antal sokszor váltott állomáshelyet: 1886-ban Aradon volt hivatalnok, innen 1889 novemberében Kolozsvárra helyeztette magát,⁶⁵ ahonnan két év elteltével (1890–1891) Gyéresre (1892–1893), majd Brassóba (1894–1897), Kovásznára (1898–1909), 1910-ben pedig Sepsiszentgyörgyre került. Végül itt is nyugdíjazták, időskorát pedig ismét Kolozsváron töltötte.⁶⁶

Az 1875-ös nyilatkozat aláírását követően Tului Roşescu is Kolozsvár vonzaskörzetében élt. 1876-ban feleségül vette az apahidai ortodox pap leányát, és ugyanezen év júliusától Apahidán szolgált. Tizenegy év elteltével Kolozsvárra, az apja, Vasile

58 | MTCN 1874. 356.

59 | *Kolozsvár* 5. évf. 1891/249. (nov. 2.) [3.]

60 | Sz. J.: Pécsi portrék. Emlékek, rigmusok... *Pécsi Napló* 35. évf. 1926/259. (nov. 14.) 5; Solus: Végh Lajos 1851–1929. *Pécsi Napló* 38. évf. 1929/133. (jún. 15.) 3.

61 | *Postai Rendeletek Tára* 10. évf. 1876/30. 243.

62 | MTCN 1888. 272.

63 | *Egyetértés* 11. évf. 1877/20. (jan. 23.) [3.]

64 | *Magyar Polgár* 9. évf. 1875/227. (okt. 5.) [2.]

65 | *A Magyar Kir. Államvasutak Hivatalos Lapja* 4. évf. 1889/52. 487.

66 | A Kolozsvári Szent Mihály Egyházközség képviselő-testületének 1924–1925-ös névjegyzékében szerepel „Lászlóffy Antal C.F.R. főellenőr” is. Lásd: Sas Péter: *A Kolozsvári Szent Mihály Egyházközség története*. III. Kolozs-Dobokai Főesperesi Kerület, Kvár 2017. 120–121. Mindezek alapján megállapítható, hogy Lászlóffy Antal nagyon hasonló pályát járt be, mint testvére, Lászlóffy Ferenc, aki Kolozsváron született 1852-ben, a Kolozsvári Római Katolikus Főgimnáziumban érettségizett 1872-ben, 1872–1878 között a kolozsvári tudományegyetem természettudományi karának volt hallgatója, majd ugyancsak búcsút intett az értelmiségi pályának, és a magyar államvasutak szolgálatába lépett – előbb brassói állomásfőnökké, majd főellenőrré vált. Az impériumváltás idején a kolozsvári vasút-igazgatóság körzetében ő adta át a MÁV vagyont a román államnak. Életrajzi adatait és fényképét lásd: *Keleti Újság* 21. évf. 1938/6. (jan. 10.) 10.; [Lászlóffy Ferencz. In:] Lucian Nastasă-Kovács: *i. m. o. n.*

Roşescu (1826–1888) főesperes mellé került, mint főesperesi káplán (1887), majd az apja halálát követően, 1888-tól 36 éven át ő szolgált kolozsvári főesperesként. 1924-ben a Görögtemplom utcai (str. Bisericii Ortodoxe) templomkertben, az apja mellé helyezték örök nyugalomra.⁶⁷

Kolozsvári jogtanulmányait követően Szabó Albert Budapesten tett szakvizsgát 1880-ban,⁶⁸ majd Kolozsváron kezdett praktizálni, mint helyettes közjegyző.⁶⁹ Ezt követően Belényesre (1881–1882), majd Székelyudvarhelyre (1882–1902) került, innen pedig Budapestre helyezték át, ahol haláláig (1924) a szakmájában dolgozott.⁷⁰

Gazjágó Manó is Kolozsváron hallgatott jogot, de ügyvédi képesítést ő is Budapesten szerzett, gyakorló ügyvéd pedig ismét Kolozsváron vált belőle. 1898-tól a város tisztí fő-ügyésze,⁷¹ a Kolozsvári Ügyvédi Kamara alelnöke és (számos egyéb státus mellett) az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) jogtanácsosa volt. E köztisztelőben álló ember – „mindenki Móni-nak hívta és szerette”⁷² – 1906-ban hunyt el Kolozsváron.⁷³

Vikol Kálmán szakmai kiteljesedésének ugyancsak Kolozsvár volt a színtere. Házasodásának évében, 1879-ben itt volt árvaszéki jegyző,⁷⁴ 1880-tól árvaszéki ülnök,⁷⁵ 1898-tól városi tanácsnok,⁷⁶ 1900 júniusától pedig már az árvaszék elnökeként volt városi tanácsos.⁷⁷ Egykori diáktársa, Szvacsina Géza 1898-tól 1913-ig volt Kolozsvár polgármestere. A mindegyre betegeskedő polgármester helyetteseként számtalan alkalommal Vikol szolgált. 1913-at követően, Haller Gusztáv (1873–1923) polgármesterségének idején is a város egyik vezető elöljárója maradt – 1918 decemberében Haller mellett ő is tagja volt annak a delegációnak, amely átadta a város adminisztrációját a román hatalomnak.⁷⁸

Diplomázását követően Szvacsina Géza 1880-ig kolozsvári ügyvédjelöltként, 1880–1883 között a kolozsvári városháza jegyzőjeként, 1883-tól tizenöt éven át (három kolozsvári polgármester mellett) első tanácsosként, 1898–1913 között pedig Kolozsvár polgármestereként szolgált. Javában az ő két és fél mandátumára esett a város látványos

67 | Fl[orea] Mureşanu: Vechea Biserică Ortodoxă din Kolozsvár–Cluj şi Slujitorii ei [I.]. *Tribuna Ardealului*. Anul 3. 1942/482. (16 mai) 2.; Ion Bunea: Protopopul Tuliu Roşescu. *Telegraful Român*. Anul 131. 1984/33–34, 35–36. (1–15 sept.) 2, 4.; Cristian Baciu: Protopopul Tuliu Roşescu – 100 de ani de la trecerea la cele veşnice (1924–2024). Online (Tuliu Roşescu arcképével): <https://bisericasfantatreimecluj.ro/protopopul-tuliu-roşescu-100-de-ani-de-la-trecerea-la-cele-vesnice-1924-2024/> (utolsó megtekintés: 2026. 01. 30.).

68 | *Magyar Polgár* 14. évf. 1880/100. (ápr. 30.) [3.]

69 | *Magyar Polgár* 14. évf. 1880/131. (jún. 9.) [3.]

70 | Szabó Albert biográfiáját mellékelte arcképpel lásd: Rokolya Gábor: *A polgári közjegyzőség prozopográfiája (1858–1949). A polgári kor közjegyzői szakbibliográfiája*. III. Budapest Főváros Levéltára, Bp. 2025. 691. (Levéltári Segédletek 11.)

71 | *Magyar Polgár* 21. évf. 1898/59. (jún. 7.) 5.

72 | Gyalui Farkas: A régi Kolozsvár. E. Kovács Gyuláról (II.). *Ellenzék* 48. évf. 1927/24. (febr. 2.) 10; P. Jánossy Béla: Gajzágó Manó. *Ellenzék* 27. évf. 1906/134. (jún. 15.) 5.

73 | Sándor József: *Emlékezés Gajzágó Manó EMKE-jogtanácsosra*. [EMKE, Kvár] 1907. 4.

74 | *Magyar Polgár* 13. évf. 1879/177. (aug. 3.) [2.]

75 | *Magyar Polgár* 14. évf. 1880/83. (ápr. 10.) [3.]

76 | *Magyar Hírlap* 8. évf. 1898/159. (jún. 10.) 4.

77 | *Magyar Polgár* 23. évf. 1900/125. (jún. 1.) 3; MTCN 1901: 243.

78 | *Brassói Lapok* 36. évf. 1930/172. (aug. 9.) 5. Vö. *Ellenzék* 53. évf. 1932/252. (nov. 3.) 8.; *Keleti Újság* 15. évf. 1932/252. (nov. 2.) 3.

fejlődése, a várospolitikai szakszerű szolgáltatásbiztosításra való átállása és a városi közüzemek korszerűsítése.⁷⁹

Ajtai Endre 1879-ben szakította meg egyetemi oktatói tevékenységét, s hagyta el Kolozsvárt – Szilágyssomlyóra telepedett,⁸⁰ és haláláig, 1935-ig itt is tevékenykedett mint elismert orvos és mint a közélet és közművelődés jeles szereplője.⁸¹

Az egyetemi éveket követően, 1878–1880 között Petelei István Marosvásárhelyre tért vissza, 1880–1891 között Kolozsváron volt jeles újságíró és -szerkesztő, 1891 októberében, agyvérzéseit követően pedig visszavonult ebből a munkakörből, és Marosvásárhelyre, Remeteszegre, Szovátára húzódott vissza. Ezen életszakasz önkímélőbb volt, de távolról sem passzív: az 1910 januárjában, Kolozsváron bekövetkezett haláláig írói termékenysége nőtt, kapcsolatai pedig aktívak voltak.⁸²

1883 április–júniusában Herrmann Antal a fehértemplomi főgimnáziumban tanárkodott, majd ugyanezen év októberétől a fővárosi Paedagogium tanára lett és maradt 1921-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig.⁸³ Emellett azonban örökmozgóként járt az ország különböző szegleteit, folyóiratokat szerkesztett, és tudományos közösségeket szervezett. Szakmai előmenetelének különösen fontos színtere az 1890-es évek elejétől Kolozsvár és térsége volt. 1890-ben bérbe vette Jegenyefürdőt, amelyet a néprajzkutatók egyfajta bázisaként kívánt működtetni, 1891-ben pedig az újonnan alakult Erdélyrészi/Erdélyi Kárpát-Egyesület (EKE) egyik legfontosabb munkásává szegődött: 1898-ban az EKE felterjesztésére vált a néprajz első egyetemi magántanárává Magyarországon (a kolozsvári tudományegyetemen); szerkesztette az EKE folyóiratának néprajzi mellékletét, és 1902–1918-ban igazgatta az EKE néprajzi múzeumát a kolozsvári Mátyás-házban. Az impériumváltással ő is elköszönt Kolozsvártól.

A diáktársak kapcsolathálója Herrmann szakmai kiteljesedésének idején

A Kolozsvári Római Katolikus Főgimnázium önképzőkörének 25 éves fennállását ünneplő, 1888 júniusában megtartott rendezvény kapcsán Moldován Gergely/Grigore Moldovan (1845–1930) egyetemi tanár, az önképzőkör egykori tagja írást közölt Petelei István, ugyancsak egykori önképzőkörös diák kolozsvári lapjában, amely írásban a különböző életutak fölött tartott futólagos szemlét. Szavaiból egyfajta közéleti hierarchia, Herrmann és Petelei kiemelt státusa körvonalaazódik, miként Végh Lajos későbbi

79 | Ferenczi Szilárd: i. m. 42–43; Szvacsina fizikumáról, jelleméről lásd uo. 44–45, 47.

80 | *Magyar Polgár* 13. évf. 1879/177. (aug. 3.) [2.]

81 | Halálhírért lásd: *Ellenzék* 56. évf. 1935/179. (aug. 8.) 6. Közéleti szerepeit illetően lásd: Szabó M. Attila–Iván József: Szilágyssomlyó város krónikája és adattára. 1251–1945. I–II. [Magánkiadás, Szilágyssomlyó] 2020.

82 | Bárdos Dóra: *Petelei István, a megismerhető író. Biográfiai toposzok, recepciótörténet, szövegértelmezés. Doktori (PhD) értekezés.* Pázmány Péter Katolikus Egyetem, BTK, Irodalomtudományi Doktori Iskola, [Bp.] 2018. 29–50. Online: [https://real-phd.mtak.hu/752/1/Bardos_Dora_disszertacio\(1\).pdf](https://real-phd.mtak.hu/752/1/Bardos_Dora_disszertacio(1).pdf) (utolsó megtekintés: 2026. 02. 16.).

83 | Gaál György: Herrmann Antal, a néprajzkutatás meghonosítója a Ferenc József Tudományegyetemen. In: *A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője* XI. (1–2). KJNT, Kvár 1999. 6–20. 7–13.

(1926) szavaiból is – a Végh pályafutását összegző visszatekintés alig néhány sorból áll, de Herrmann említése így is helyett kapott benne:

[...] Hermann[!] Antal, Petelei István, dr. Papp Samu ismert egyéniségek; Nessenfeld[!] Viktor, Végh Lajos, Bartók Endre közhivatalnokok; – s a többi? Elszéledtünk s az ország különböző pontjain néha-néha elmélkedünk a kolozsvári önképző-körben eltöltött drága perczekről, a midőn mi oly fényes álmokat álmodtunk”.⁸⁴

Iskolatársam s mindvégig jóbarátom volt Hermann[!] Antal, a későbbi kiváló nyelvtudós, aki mint szász fiu került a gimnáziumba.⁸⁵ Az osztályfőnök ösztönzésére jó barátságot kötöttünk.⁸⁶

Petelei István mellett Herrmann Antal jutott a leginkább közismertségre; mások különféle tisztviselőkként építettek karriert, de csak néhányan maradtak huzamosan Kolozsváron, és váltak ismert polgárokká Erdély szellemi fővárosában; mások pedig egyszerűen az ismeretlenség homályába vesztek.

Albert Árpád 1879-ben elhunyt. Veress Gyula és Tamás László életpályájáról ma nem rendelkezünk kellő ismeretekkel – utóbbiról gyanítható, hogy 1876-tól nem Kolozsváron élt. Katineán Sándor 1884-től nem tartózkodott Kolozsváron, a kolozsváriakkal táplált esetleges kapcsolatairól nem állnak rendelkezésre információk. Lászlóffy Antal épp 1890–91-ben, az EKE létrejöttének időszakában Kolozsváron tartózkodott, de a következő évben már elhagyta a várost, és a rendelkezésre álló forrásanyagok a Herrmann-nal táplált kapcsolatáról nem beszélnek.

Ajtai Endre 1879-ben, Szabó Albert 1881-ben, Végh Lajos pedig 1892-ben hagyta el Kolozsvárt, de a különféle szervezeti tagságok révén mindhárman kapcsolatban maradtak azzal a közzeggel, amelyben Herrmann az 1890-es évek folyamán szakmailag kiteljesedett. Ajtai a szilágysomlyói EMKE-fiók tagja és tisztviselője volt; Szabó Albert EMKE- és EKE-tag, Herrmann egyetemi kinevezésének évében (1898) az EKE székhely-udvarhelyi osztályának társelnöke volt – halálát Erdély-szerte gyászolták.⁸⁷ Végh Lajos az 1889-ben Herrmann társ szervezésében létrehozott Magyarországi Néprajzi Társaság tagságához tartozott az 1890–1901 közé eső időszakban,⁸⁸ tagja volt továbbá annak az 1892-ben alakult „Rákóczi-bizottságnak” is, amelynek Szvacsina Géza alelnöke volt.⁸⁹ Petelei István 1880 ősztől 1891 őszéig élt Kolozsváron – Herrmann kolozsvári szakmai építkezését így jelenlétével csak az 1890-es évek elején segíthette.

A huzamosan Kolozsváron maradó diáktársak között vehetjük számba Tului Roșescu, akinek Herrmann-nal, illetve az Erdélyi Kárpát-Egyesülettel való kapcsolatáról kevés adat áll rendelkezésre. Az tudható, hogy a kolozsvári iskolákban is tanító Roșescu több tanártársa aktív EKE-tag volt (pl. Versényi György), illetve,

84 | Moldován Gergely: 25 év után. (Róm. kath. önképzőköri jubileum.) II. *Kolozsvár* 2. évf. 1888/128. (jún. 6.) 1–2. 1.

85 | Herrmann brassói német, de nem szász családból származott – lásd: Gaál György: i. m. 7.

86 | Sz. J.: i. m. 5.

87 | *Ellenzék* 45. évf. 1924/242. (okt. 25.) 4.

88 | *Ethnographia* 1. évf. 1890/1. 68.; 12. évf. 1901/10. 485.

89 | *Ellenzék* 13. évf. 1892/164. (júl. 21.) [3.]; *Nemzeti Hírlap* 1. évf. 1904/25. (ápr. 30.) 3.

hogy a jeles EKE-tisztviselő, Orosz Endre régészeti-néprajzi gyűjteményét Roşescu is tanulmányozta.⁹⁰

Kolozsváron maradt és huzamosan itt szolgált a négy köztisztviselő is: Nesselfeld Viktor, Vikol Kálmán, Gajzágó Manó és Szvacsina Géza – utóbbi három a kolozsvári városvezetésben igazán közeli munkatársként. Kapcsolatukat illetően beszédes, hogy Gajzágó Manó ravatalára 1906-ban a városvezetés nevében Szvacsina Géza helyezett koszorút, és kondoleált az özvegy előtt.⁹¹ Szvacsina Géza és Solti Teréz 1889-ben kötött esküvőjén Vikol Kálmán és neje a vőlegény részéről násznagyokként vettek részt.⁹² 1904-ben Szvacsina Gézát névnapja alkalmából a városi tanács testületileg köszöntötte fel, és beszédet Vikol Kálmán mondott.⁹³ 1909-ben a királyi udvari tanácsosi rang odaítélését ünnepelte vele a város teljes tisztikara, a szónok pedig ismét Vikol Kálmán volt.⁹⁴ Ugyanezen alkalomból – megidézve a szépirodalom körül forgó diákéveket – Nesselfeld Viktor verssel köszöntötte Szvacsina Gézát a kolozsvári sajtóban:

Szvacsina Gézához. // Üdvözlég, Te, kincses-városnak Elsője; / Elhagyott Kolozsvár ujjá teremtetője!... / Üdvözlég – midőn ma, koronás Királyunk / Végtelen kegyéből: ünnep van minálunk. // [...] // – Midőn ide jöttél, mi volt ez a város?? / Te tudod legjobban: – nyakigérő sáros; / Mészköves járdákon, hogyha eső esett, / – Kikopott kövek közt, – fürdeni lehetett. // [...] // Ha Szamosujvárról, Tordáról bejöttünk: / A Piaristáknál volt hosszú „nagybőjtünk”. / S a míg „Ők” bőjtöltek: „töltött káposztával”, / Addig mi harcoltunk a sok: „szekundával”!... // Szidtak, mint a bokrot: Váradi Mór,⁹⁵ Géczi,⁹⁶ / Szaltzbauer János,⁹⁷ – egyik sem volt „bécsi”. / De, ha ránk támadott, különösen János: / „Tu lump”, „tu gazember”, – akkor volt csak „sáros”! // Szabó Albert, Vikol Kálmán és Adorján⁹⁸ / Milyen skandalumot csináltak egy órán... / Bölcsészet tanárunk úgy „belesült” tőle, / – Hogy: a hátunknak is kijutott belőle!... // Hejh! idők, szép idők, hová is lettetek?? / – Isten tudja, mennyit drukoltunk bennetek! – / Hová lettünk mi is?... Aranyos ifjúság!... / Az életünk most is: – csupa nyomoruság... // [...] // Irigylve nézlek... és mégis kívánom, / Hogy: legyen irigyed sok, sok e világon; / Hogy az irigyek is, kövessék példádat: / „Ők” is emeljenek a szegénynek „házat”. // [...] // Kolozsvárt, 1909. február 27. // Nesselfeld Viktor.⁹⁹

90 | Berecki Sándor–Horti Emese–Kacsó Károly–Nyulas Dorottya: *Orosz Endre régészeti gyűjteménye/Colectia arheologică a lui Endre Orosz*. Mega, [Kvár] 2017. 104–105.

91 | Sándor József: i. m. 8; *Előre* 1. évf. 1906/1. (jún. 16.) 4.

92 | *Kolozsvár* 3. évf. 1889/147. (jún. 27.) [3.]

93 | *Magyar Polgár* 27. évf. 1904/12. (jan. 16.) 4.

94 | *Ellenzék* 30. évf. 1909/42. (febr. 23.) 3.

95 | Várady Mór (1817?–1893) a vallás, a latin nyelv és irodalom, illetve a német nyelv tanára volt.

96 | Géczy Benedek (1825–1901) a latin nyelv, a német nyelv, a mennyiségtan és a természettan tanára volt.

97 | Salzbauer János (1832–1898) az egyházi történelem és az egyetemes történelem tanára volt.

98 | Adorján Menyhért (?–?) neve az iskolai értesítőkből 1863–1868 között jelenik meg, azaz az I–VI. osztályokban tartozott a diákközösséghez – lásd: *RKF-ért.* 1863: o. n. [I. oszt., 13. sorszám]; 1868: o. n. [VI. oszt., 73. sorszám.]

99 | Nesselfeld Viktor: Szvacsina Gézához. *Ellenzék* 30. évf. 1909/51. (márc. 6.) 1.

Szvacsina Géza előjárói munkássága nem merült ki a városvezetés teendőiben: 1888-ban alapítója volt a kolozsvári Siketek Intézetének, 1900-ban pedig a Vakok Országos Intézetének.¹⁰⁰ Az ilyesfajta elköteleződés újabb kapocsként azonosítható Szvacsina és Herrmann között. Herrmann utóbb a Siketnéma-Intézeti Tanács Országos Egyesületének tiszteletbeli tagja lett; a kolozsvári intézmény jubileumi ünnepségére 1913 októberében Borbély Sándorral (1866–1932), az egyesület elnökeivel utazott Kolozsvárra, hogy személyesen köszönthesse az alapítót, Szvacsina Gézát: „kedves osztálytársam volt a kolozsvári liceumban” – írta ekkor Szvacsináról Herrmann.¹⁰¹ A Siketek Intézetének alapítása kapcsán tudható az is, hogy a Szvacsina ívén szereplő adakozó-pártoló tagok egyike Vikol Kálmán volt,¹⁰² a Vakok Országos Intézetének Felügyelő Bizottságában pedig éveken át (1900–1907) ott ült Gajzágó Manó is.¹⁰³

Az itt vizsgált időszakban, a század utolsó évtizedében, majd (Gajzágó Manó haláláig) a századfordulót követően is mindhárom köztisztviselő, Gajzágó Manó, Vikol Kálmán és Szvacsina Géza is tagja volt a Római Katolikus Népiskolák előjáróságának, az 1906/1907-es tanévben pedig Nesselfeld Viktor nevét is e lajstromban találjuk.¹⁰⁴

Az EMKE-tagság újabb szervezeti kapocsként azonosítható e személyek között. EMKE-tag volt Nesselfeld Viktor,¹⁰⁵ Vikol Kálmán, Szvacsina Géza,¹⁰⁶ Petelei István (az EMKE irodalmi szakosztályának tagja)¹⁰⁷ és Gajzágó Manó is, aki 1894–1907 között az EMKE jogtanácsosa is volt.

A kolozsvári sajtó 1891. január 13-án adott hírt az EKE alakuló közgyűléséről. Petelei István neve ebben a híradásban szerepelt az alapító tagok között, miként Vikol Kálmán neve is.¹⁰⁸ Az EKE tagnyilvántartása alapján az is valószínűsíthető, hogy Vikol egykori osztálytársaival együtt állt sorba beiratkozni a turistaszervezetbe: 1891. január 12-én 242-es sorszámmal Szvacsina Géza városi tanácsos, 243-as sorszámmal Losonczi János árvaszéki elnök, 244-es sorszámmal Vikol Kálmán árvaszéki ülnök, 245-ös sorszámmal pedig Gajzágó (Gaizágó) Manó ügyvéd neve került a főkönyvbe. E kimutatásban Herrmann Antal neve a 139. sorszámmal szerepel.¹⁰⁹ Nesselfeld Viktor ugyancsak EKE-tag volt.¹¹⁰

Herrmann szakmai építkezésének, illetve az EKE múzeumalapításának vonatkozásában nem lehetett mellékes, hogy a város legfontosabb döntéshozói jó ismeretségben álltak Herrmann-nal, és az egyesületet törekvéseiben támogatták. Írásában Kós Károly egyenesen így fogalmaz: a turistaegyesületnek „Herrmann közbenjárásával” sikerült

100 | Gaal György: A vakok kolozsvári intézetének első két évtizede. *Művelődés* 71. évf. 2018/8. 27–29.

101 | Herrmann Antal: Jubileum. *Magyar Siketnéma-Oktatás* 15. évf. 1913/11. 217–222.

102 | *Ellenzék* 9. évf. 1888/285. (dec. 11.) 1061.

103 | [n. n.]: A Kolozsvári Vakok Intézetének története. Online: <https://erdelyivakiskola.org/hu/magyar-a-vakok-kolozsvari-allamilag-segelyezett-orszagoss-intezete> (utolsó megtekintés: 2026. 02. 13.).

104 | A Kolozsvári Rom. Kath. Népiskolák VI. Értesítője [...] Az 1891–92 tanév végén [...]. Ferdinánd, Gombos és Sztupjár Lyceum, Kvár 1892. 4. 6; A Kolozsvári Rom. Kath. Népiskolák XXI. Értesítője [...] Az 1906–1907 évi tanév végén [...] Szent Bonaventura, Kvár 1907. 16. 20–21, 23.

105 | Pákéi Sándor József: Az E. M. K. E. negyedszázados örömnemepének s a kapcsolatos kolozsvári orsz. köz-művelődési kongresszusnak leírása. EMKE, Kvár 1912. 23.

106 | *Nemzeti Hirlap* 1. évf. 1904/48. (máj. 30.) 1.

107 | *Magyar Polgár* 20. évf. 1886/44. (febr. 24.) [3.]; *Ellenzék* 9. évf. 1888/34. (febr. 10.) 133.

108 | *Kolozsvár* 5. évf. 1891/9. (jan. 13.) 2.

109 | Mindezeket lásd a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Kirendeltségének 1418-as állomány- és 1471/28-as leltári száma alatt.

110 | *Erdély* 20. évf. 1911/12. 193.

bérbe vennie a kolozsvári Mátyás-házat.¹¹¹ 1898. június 6-án az EKE Néprajzi Bizottságának küldöttsége kereste fel Szvacsina Géza frissen kinevezett polgármestert, aki ekkor ígéretet tett arra, hogy a Mátyás-ház múzeumi célokra való átengedését a városi közgyűlésen támogatni fogja. A sajtó beszámolója alapján „ezt annál szívesebben helyezte kilátásba, mert ez a terv neki is régi kedvelt eszméje”.¹¹² A következő héten elkezdte tudomány-népszerűsítő tevékenységét az EKE Néprajzi Osztálya – az első előadást (Vikár Béla hiányában) Herrmann Antal tartotta, a közönség soraiban pedig ott ült Szvacsina is.¹¹³ 1899. január 3-án a kolozsvári közgyűlés megszavazta a Mátyás-ház használati jogát az egyesületnek, mely döntésre a Néprajzi Bizottság január 8-án személyes köszönetnyilvánítással válaszolt – a találkozón Herrmann is részt vett.¹¹⁴ Polgármesterként Szvacsina központi szereplő volt 1902-ben a múzeum avatóünnepségén, de a rendkívüli múzeumlátogatók fogadásánál máskor is asszisztált – így 1903. június 9-én, amikor József főherceg tekintette meg az EKE néprajzi múzeumát.¹¹⁵ Az EKE 1903 augusztusában megtartott közgyűlésén Szvacsina már a múzeumi felügyelőbizottság alelnöki státusát is magára vállalta.¹¹⁶ Ugyanezen év elején, január 21-én egyébként a törvényhatósági bizottság egyik tagjaként Vikol Kálmán is szemlélte az EKE-múzeumot, elismerően nyilatkozva arról.¹¹⁷

Mindezekon túl egyéb köteleket is azonosíthatunk e személyek között. 1890-ben például egy Kolozsvár nevezetességeit bemutató kiadvány összeállítására szerveződött bizottság, amelynek tagja volt mind Szvacsina Géza, mind Petelei István.¹¹⁸ A szabadkőművesség egy újabb köteléknek tekinthető. Gajzágó Manó 1887 májusában fogadta tagjai közé a kolozsvári Unió páholy, és haláláig (1906) tag is maradt;¹¹⁹ Petelei István 1887–1893 között, Szvacsina Géza 1895–1916 között volt a páholy tagja.¹²⁰ (Az Unió páholy egyébként számos EKE-tagot számlált a soraiban, és az 1902-es év eredményeit áttekintő tevékenységi beszámolójukban található is utalás az EKE-múzeum ügyének támogatására.)¹²¹ Gajzágó és Szvacsina Kolozsvár színházi köreiből is hasonlóképpen járatos lehetett – Szvacsina (aki diákként amatőr színjátész volt) 1889-ben a kolozsvári színház elismert művésznőjét, Solti Terézt (?–1935) vette feleségül;¹²² Gajzágó 1897 áprilisától pedig a kolozsvári nemzeti színház ügyésze is volt.¹²³

Sajátos kulturális közelséget jelenthetett e férfiak esetében az örménységhez és Szamosújvárhoz való kötődés is. Gajzágó Manó szamosújvári örmény családba

111 | Kós Károly: Herrmann Antal jelentősége a századforduló körüli néprajzi mozgalomban. In: *Tanulmányok Herrmann Antal emlékére*. Szerk. Bódi Zsuzsanna. Bp. 1999. (Cigány Néprajzi Tanulmányok 8.) 14–26. 19.

112 | *Magyar Polgár* 21. évf. 1898/59. (jún. 7.) 5.

113 | *Magyar Polgár* 21. évf. 1898/63. (jún. 13.) 3.

114 | *Erdély Népe* 2. évf. 1899/1. 11.

115 | *Magyar Polgár* 26. évf. 1903/128. (jún. 9.) 4.

116 | *Erdély* 12. évf. 1903/7–9. 125.

117 | *Erdély* 12. évf. 1903/1–3. 46.

118 | *Kolozsvár* 4. évf. 1890/283. (dec. 11.) [3.]

119 | *Kelet* 18/31. évf. 1906/8–9. 228.

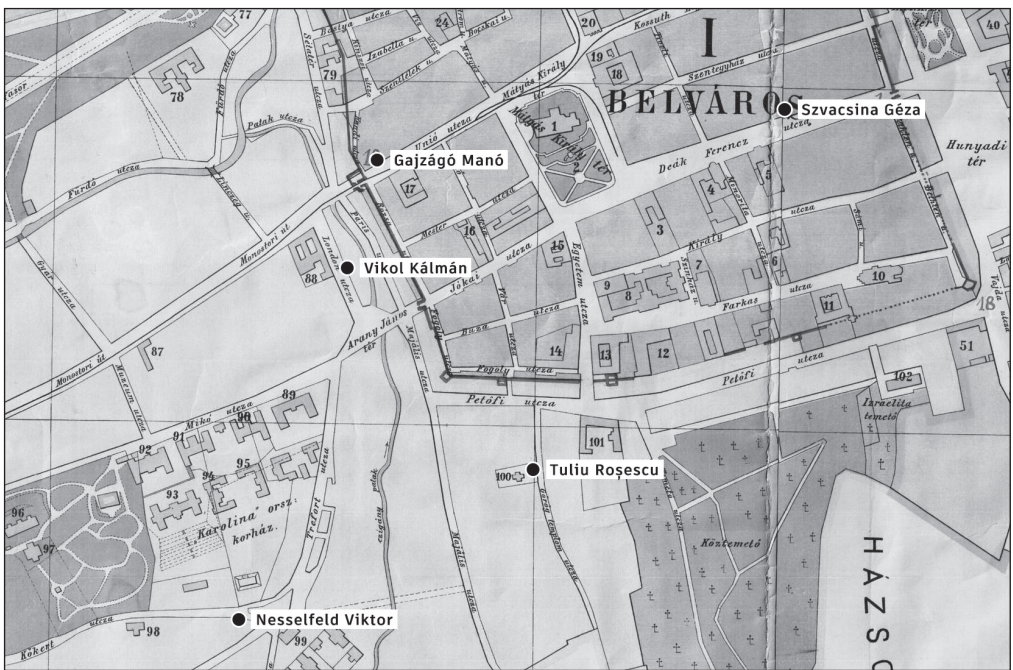
120 | A kolozsvári Unió páholy tagjainak névsora (1888/1921). In: *A királyi művészet szolgálatában. A kolozsvári Unió páholy dokumentumaiból. 1886–1936*. Szerk. Sas Péter. Múvelődés Egyesület, Kvár 2024. 28–35; Török Zsuzsa: i. m. 170.

121 | *Kelet* 15/28. évf. 1903/2. 49.

122 | Ferenczi Szilárd: i. m. 43.

123 | Sándor József: i. m. 5.

született, utóbb pedig feleségül Placsintár Dávid (1827–1901) szamosújvári polgármester leányát vette el. Vikol Kálmán ugyancsak örmény (de kolozsvári) családból származott.¹²⁴ Petelei István szintűgy örmény felmenők sarja volt.¹²⁵ A Szvacsina család eredete kérdéses – a különféle forrásanyagok a születési helyét is különbözőképpen adják meg: hol Szamosújvár,¹²⁶ hol Mezőpanit,¹²⁷ hol Retteg szerepel.¹²⁸ (Amennyiben ő is szamosújvári eredetű, az egy újabb kapocs közte és a többiek között.) Herrmann Antal pedig – aki az EKE munkaközösségében is számos örmény származású munkatárssal (Merza Gyula, Szongott Kristóf, Harmath Lujza stb.) dolgozott együtt – az örmény kultúra kutatásának és reprezentálásának is az élharcosa (a szamosújvári Örmény Múzeum tiszteletbeli igazgatója, az *Arménia* folyóirat munkatársa, egyik szerkesztője is) volt. Az Örmény Múzeum-Egyesület tisztviselői között Herrmann, a választmányi tagok között Gajzágó Manó, Petelei István és Szvacsina Géza is szerepelt.¹²⁹

Gajzágó Manó, Nesselfeld Viktor, Vikol Kálmán, Szvacsina Géza és Tuliú Roşescu lakhelye Kolozsváron. Szerk. Miklós Alpár. Alaptérkép: *Kolozsvár szab. kir. város átnézeti térképe*, Posner Károly Lajos és fia térképészeti műintézet nyomása, Bp, 1902. M = 1: 5000. Forrás: Cholnoky Jenő Térképtár, Kolozsvár.

124 | Orbán István: Örmény gyökerek és a Kolozsvári Római Katolikus Főgimnázium (1.). *Művelődés* 65. évf. 2012/3. 16–20. 18.

125 | Bárdos Dóra: i. m. 34.

126 | Ferenczi Szilárd: i. m. 43; [n. n.] Szvacsina Géza. *Ország-Világ*. 14. évf. 1893/45. (nov. 5.) 726.

127 | [n. n.] Szvacsina Géza. *Magyar Siketnéma-Oktatás* 19. évf. 1917/4–6. 57–60.

128 | Tagányi Károly–Réthy László–Kádár József: *Szolnok-Dobokavármegye Monographiája*. V. Demeter és Kiss, Dés 1901. 526.

129 | Az „Örmény Múzeum-Egyesület” alakuló közgyűlése. *Armenia* 19. évf. 1905/4. 108–128.

A Kolozsváron maradó osztálytársak mindannyian a város tisztviselői-értelmségi elitjéhez tartoztak, de a városi térhasználatuk is közel tartotta őket egymáshoz. Lakhelyeiket a következő címek jelölik: Gajzágó Manó – Unió utca 24. szám¹³⁰ (a mai Memorandumului 24.); Nesselfeld Viktor – Kórkert utca 16. szám¹³¹ (a mai B. P. Haşdeu 3.); Vikol Kálmán – Arany János (korábban London) utca 9. szám¹³² (a mai Petru Maior 9.); Szvacsina Géza – Deák Ferenc utca 35. szám¹³³ (a mai Bulevardul Eroilor 37.); Tuliú Roşescu – Görögtemplom utca 6. szám¹³⁴ (a mai Bisericii Ortodoxe 10. környéke). A lakcímek alapján megállapítható, hogy nagyjából egy fél négyzetkilométernyi, Kolozsvár központjára eső területen belül éltek mindannyian – csak Nesselfeld lakhelye esett valamelyest távolabb a Mátyás király tértől.¹³⁵

Következtetések

Az itt vizsgált forrásanyagok rálátást engednek egy olyan kapcsolathálónak a formálódására, amely részlegesen bár, de meghatározta Herrmann Antal erdélyi, jegenyefürdői–kolozsvári–szamosújvári működését, szakmai kibontakozását 1890–1919 között. E kapcsolatháló olyan ismeretségeket, barátságokat körvonalaz, amelyekből a Herrmann-nal szembeni pozitív attitűdök tükröződnek – a következőkben azonban fontos lesz ezeket a kapcsolatokat további forrásanyagok, egodokumentumok révén árnyalni, jellegüket megerősíteni. Miként arra a tanulmány bevezetőjében már történt utalás, a két padtárs, a két bölcsész, Petelei István és Herrmann Antal kapcsolatának mélyebb elemzése különösen ígéretes vállalkozásnak tűnik.

Az ismertetett forrásanyagok közelebbi rálátást engednek arra a folyamatra és arra a társadalmi környezetre, amelyben Herrmann vérbeli filológussá érett. A gimnáziumi és egyetemi önképzőkörök keretében folytatott aktivitása mondhatni előrevetítette azt az írással, szerkesztéssel, kritikával és rengeteg szervezőmunkával teli életutat, amelyet Herrmann szakemberként bejárt. A felsorakoztatott forrásokban jól mutatja magát az a szépirodalmi véna és termékenység is, amely Herrmann karakteréből utóbb sem tűnt el – a költészeti munkásság például olyan szeletet jelent a Herrmann-életműben, amely kutatói figyelmet máig kevésbé vonzott. (Ez az egész életen át, de csak háttérben megmaradó szépirodalmi érzékenység ugyancsak közös jegyként mutatkozik több, itt vizsgált személy esetében.)

A „kolozsvári nyilatkozat” révén azonosított diákközösség olyan társadalmi mintát jelent, amely jól láttatja a korabeli ifjúság társadalmi mobilitásának lehetőségeit,

130 | Sándor József: i. m. 7.

131 | *A Kolozsvári Róm. Kath. Népiskolák XXI. Értésítője [...]* Az 1906–1907 évi tanév végén [...]. Szent Bonaventura, Kvár 1907. 16.

132 | *Tükör* 9. évf. 1921/42. (okt. 20.) 19.

133 | *A Magyar Szent Korona Országai területén üzembben levő távbeszélő-hálózatok előfizetőinek betűsoros névsora. 1913 junius.* M. Kir. Posta- és Táviratigazgatóság, Bp. 1913. 323.

134 | *Nemzeti Hírlap* 2. évf. 1905/137. (jún. 19.) 4.

135 | Köszönöm Bartos-Elekes Zsombornak az egykori és mai lakcímek megfeleltetésében használt kartográfiai forrásanyagokat.

az alternatív életutak irányait egy különleges színtéren: a dualista Magyarország születő egyetemvárosában – Kolozsváron.¹³⁶

Antal Herrmann and His Schoolmates

Keywords: *Antal Herrmann, Kolozsvár/Cluj, schoolmates, self-education circle*

Antal Herrmann (1851–1926) was the first (associate) university lecturer of ethnology in Hungary, a remarkable ethnologist whom the history of scholarship recognizes as one of the founders and initiators of the most important Hungarian ethnological organizations and professional journals of his time. This study sheds light on a specific layer of Herrmann's network of relationships in Kolozsvár (Cluj), namely the student community whose members came to know one another while studying at the Roman Catholic High School of Kolozsvár and, in part, at the Royal Hungarian University of Kolozsvár. Several of these individuals closely observed—and in some cases supported—the professional development of their former classmate, Antal Herrmann, in Kolozsvár between 1890 and 1919. The study also provides insight into how Herrmann's philological sensitivity was formed, first within secondary-school, and later within university self-education circles.

136 | E tanulmány megjelentetése a Magyar Tudományos Akadémia, valamint a Román Akadémia 2024-ben meghirdetett, kétoldalú nemzetközi kutatási projektek mobilitási támogatását célzó pályázati kiírása nyomán, a *Folklórgyűjtés és -disszemináció a 19–20. századi Erdélyben/Collection and Dissemination of Folklore in 19th–20th Century Transylvania* című projekt keretében valósult meg.

BERKI TÍMEA

A népnevelés napszámোসai? A kolozsvári *Vasárnapi Újság* terjesztői köre

A *Vasárnapi Újság* a népművelés eszköze. A vállalkozás indulása

A Brassai Sámuel által Kolozsváron szerkesztett *Vasárnapi Újság* (1834–1848) nem egyszemélyes vállalkozás. Az újságban szerzői névvel vagy álnéven közölt cikkek, vidéki tudósítások, átvételek gazdagítják a tartalmait. Előfizetésére és megrendelésére is találunk adatot. Nyilvánvaló tehát, hogy létezik egy, a népnevelő lapot író és azt az előfizetőkhez eljuttató (terjesztői) hálózat. Vas Gereben a pedagógusokat és színészeket tekintette a nemzet napszámósainak. Szóhasználatát továbbgondolva alakul e tanulmány címe és a vizsgálat: kik a népnevelés napszámোসai, és mennyiben tekinthetők azoknak a *Vasárnapi Újság* körül csoportosulók. Brassai Sámuel kapcsolathálójának kutatását folytatva, a főként erdélyiekből álló munkatársi, szerzői, terjesztői kör feltérképezése a cél, amely a lap működtetésében betöltött szerepeken és topográfiai vonatkozásokon túl rámutathat ezeknek az egyéni életpályáknak az alakulására. Az is feltárható itt, hogy az életpályák milyen szakaszában történik a lappal való találkozás, hogy ez milyen kapcsolatba hozható a nép iránti érdeklődés, a népnevelés kérdésével, illetve, hogy ily módon milyen közösség szerveződik a lap vonzásterében, és e közösségnek milyen jelentősége van az időszak erdélyi nyilvánosságában.

A *Vasárnapi Újság* az erdélyi egykorú folyóiratok, az *Erdélyi Híradó* (1828–1848) és *Nemzeti Társalkodó* (1830–1844) sorát egészíti ki. A lap az Amerikából visszatérő Bölöni Farkas Sándor és a Kolozsvári Casino kezdeményezésére indul. Mikó Imre Brassai-könyvében¹ közli azt az 1833-as felkérőlevelet, amelyet Lázár László, „Farkas Sándor Biztosság jegyzője” ír alá,² és amelynek kézírata a kolozsvári Mikó-hagyatékba került elő 2024 nyarán. A közlést felvezető sorok az újság indulását foglalják össze, azonban a levél és a válaszként értelmezendő fogalmazvány szempontunkból több figyelmet

1 | Mikó Imre: *Az utolsó erdélyi polihisztor. Száz dokumentum és történet Brassai Sámuelről*. Kriterion, Buk. 1971.

2 | A levél és Brassai Sámuel válasza kéziratát 2024 augusztusában találtam meg a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában [a továbbiakban: MUEKvGyLt.] őrzött, rendezetlen Mikó-hagyatékban. A levéltáros ekkor a levelezés Brassai-hagyatékba történő áthelyezését tervezte.

BERKI TÍMEA (1977) – irodalomtörténész, szerkesztő, társult oktató, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, berkitimea@gmail.com

<https://doi.org/10.36373/em-2026-2-3>

érdemel. Gazdaságtörténeti adalékok ugyan a következők, de láttatják, hogy milyen költségvonzatai voltak a vállalkozásnak, amelyekkel már a szerkesztő személyének kijelölése előtt számoltak a Casino kijelölt bizottságában.

A tagok adakozásának köszönhető kezdőtőke mellett az olcsó, egy ezüstöt át nem lépő árral elképzelt, 1200 példányosra tervezett lap nyomdai és postai költsége 3820 forint. Ebből „500 példánynak egész jövedelmét esztendőnként uraságoknak³ ajánlja [...] oly férfit szólít fel e vállalatra, ki mindig a hazát s közjót hordozza kebelében [...] s hazafiúi egyik legszentebb kötelességét, – a Nép művelődését érzelme egész melegségével ’s elméje sok oldalú szüleményeivel, legszélesebben eszközölheti”.⁴ A meggyőző érvelés a népművelést hazafiúi kötelességként, a haza és a közjó szolgálataként láttatja, miközben az anyagiakra, jövedelemre, bérezésre vonatkozó pontos adatokat tartalmaz. Brassai Sámuel válaszában – Mikó Imre állítása szerint „dátum nélküli fogalmazvány”-ában⁵ –, amelyben elfogadja a megbízatást, a cél magasztosságának hangsúlyozása mellett arról is ír, hogy számára szokatlan e pálya. Mégis igenlő választ ad, melyet azzal indokol, hogy „éltem ’s annak minden iparkodása honnyomé”, majd hozzáteszi, hogy „a gyengéd kor miatt éretlen és fejletlen elméjük oktatásában szerzett tapasztalatom, a más környületek miatt paragon maradt elmék művelésében vezérül szolgálhat”.⁶ Egyértelmű, hogy magánnevelőként szerzett tapasztalatai jogosítják fel a tisztség vállalására, és azok hátráltatják is az azonnali kezdésben, mert levele végén megjegyzi: „mostani állásombeli köteleztetésem a jövő 1834ik évi Martius 1sőéig tart, azon időpontig az újságban folyvást munkáló részt nem vehetek azon túl pedig, időmet s iparkodásaimat osztatlanul annak szentelni képes leéndek”.⁷ Mellékes, de a nevelői pálya működése megértéséhez segítheti a kutatót az, hogy 1834 tavaszáig (a Bethlen-család kötelékében nevelősködő) fiatalember nem vállalhat más megbízatást.

A felkérés tehát a népnevelés, közvetve pedig a nemzetszolgálat egyszerre áldozatos és szimbolikus küldetését jelöli ki, és a lapszerkesztés gazdasági aspektusait is szóba hozva, a vállalkozás piacosodását igazolja, hiszen időben és lapszámokban kifejezett anyagi juttatást, pénzt, tehát jövedelmet kínál. A lapindítás előzményeihez visszatérve, a Kolozsvári Casino tervét ismertető Lázár Brassait felkérő levelében megjegyzi, hogy a szerkesztő megbízását az engedélyeztetés követi. Anélkül, hogy e kérdés nyomába erednénk, fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a *Vasárnapi Újság* sajtótörténeti szempontból elválaszthatatlan az *Erdélyi Híradótól* és a *Nemzeti Társalkodótól*, és engedélyeztetése is idekapcsolódik, mint ahogy más, a lap története szempontjából fontos aspektus is, melyek közül néhányat a későbbiekben részletesen tárgyalok. Ezzel egy időben pedig az új lap önállósága is vizsgálat tárgyát képezheti, nem csupán azért, mert a Casino kezdeményezésére és elképzelésére indul, hanem azért is, mert az említett ún. testvérlapoktól nehezen leválasztható, pontosabban, azok kontextusában vizsgálható igazán.

3 | Brassai Sámuel és Balog Pált kéri fel a szerkesztői tisztség betöltésére, Balog nem vállalja.

4 | *Lázár László levele Brassai Sámuelnek*. 1833. IX. 22. Kézirat. MUEKvGyLt.

5 | Mikó Imre: i. m. 29.

6 | *Brassai Sámuel levele Lázár Lászlónak 1833-ból*. Kézirat. MUEKvGyLt.

7 | Uo.

Előfizetés-gyűjtők, lapterjesztők

A lap köré szerveződő közösség vizsgálata rendjén az előfizetői jegyzékek, terjesztői névsor mellett forrásként szolgálnak a lapban megjelenő említések, utalások, figyelmeztetések stb. Az *Erdélyi Híradó* új melléklapként népszerűsíti a *Vasárnapi Újságot*, amely „április első vasárnapján hazafi segedelmezésekkel megindula [...] A’ hasznos esmeretek terjesztése pártfogói ezen csírázó intézet gyámolítására kérettetnek”,⁸ és megjelenésének előmozdítását több módon kívánja elérni. Szorgalmazza az előfizetést, mi több, az előfizetők gyűjtését, amelyet honorál is, hiszen „[k]ik 10 előfizetőt szereznek, a’ 11iket akár magok, akár más számára ingyen kaphatják”.⁹ Egyértelmű, tehát, hogy az *Erdélyi Híradó* szerkesztősege a lapindítást gazdasági tevékenységként kezeli, és piaci logikát működtet. Az olvasókhoz és a már előfizetés-gyűjtést vállalkozókhoz intézett felhívása ráadásul azt a hírt is közli, miszerint az *Erdélyi Híradó* és a *Nemzeti Társalkodó* olvasói első negyedévben ingyen kapják kézhez a *Vasárnapi Újságot*. Ez a gesztus részint a már meglévő olvasótábor megtartására, elköteleződésének megerősítésére enged következtetni, másrészt arra a kimondatlan szerkesztői szándékra, hogy az ingyenes időszak lejárta után váljanak az új lap előfizetőivé. Nem mellékes a *Vasárnapi Újság* gazdasági kontextusában és vonzó áruként való kínálásában a kivitelezés minősége sem: fiúmei velinre¹⁰ nyomják, amely a hazai papír fölötti legjobb minőséget jelenti, legalábbis az 1846-ban tartott pesti iparmű-kiállítás vegyészeti szakosztályának bírálatra felkért tagjai véleménye szerint.¹¹

A Kolozsvári Casino működésére odafigyelő *Erdélyi Híradó* napirenden tartja az intézménnyel kapcsolatos híreket – a Casinót akár az új lap háttérintézményének is tekinthetjük –, így közli például azt az 1836. januári közgyűlési felhívást, amelynek részeként a *Vasárnapi Újságra* vonatkozó adatot is olvashatunk. A Casino-részvények befizetését kérő sorokat követően találkozunk azzal a hírrel, hogy a tagok közül többen „a’ Vasárnapi Újság cím alatt megindított nép újság kiadása szép céljának elősegítésére magokat négy évre kötelezett előfizetők”.¹² Ez a négyéves vállalás az azt felajánló anyagi stabilitását igazolja (bizonyára a nemesi társadalomhoz tagjai), másfelől, a „közjó iránti buzgóságból tett ígéretük” a lap megjelenésének folyamatosságát és a közhasznú ügy támogatását is szavatolja.

Az 1830-as évek második felében a Kolozsvári Casino és e három lap ügyének pártolása kapcsán nem érzékelhető az a probléma, amelyet Beöthy Zsigmond 1845-ben a Pesti Casino működéséről publicisztikai írásában megfogalmaz, jelesül, hogy az

8 | Sz. n.: Figyelmeztetés. *Erdélyi Híradó* VIII. évf. 1834/23. 218.

9 | Uo.

10 | Az 1830-ban még ritkaságszámba menő papír – melyre csak külön megrendelésre nyomtatnak ekkor, például két példányt a *Tudományos Gyűjteményből* – később főként az időszaki kiadványoknál válik használatossá. Vö. id. Szinnye József: *Hírlapirodalmunk és folyóirat-irodalmunk*. Bp. 2002. [A Magyar Tudománytörténeti Intézet tudományos közleményei 72.] Magyarországon a papírgyárak 1847-től gyártják. Lásd: Sz.n.: (Papírgyár). *Nemzeti Újság* LXII. évf. 1847/523. 450.

11 | Lásd erről bővebben. Bogdán István: *Papírgyáraink a XIX. századi kiállításokon. Technikatörténeti Szemle* VII. évf. 1974. 71–81, különösen 74. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_KOZL_TechTortSzle_07/?pg=72&layout=s (utolsó megtekintés: 2025. 04. 16.).

12 | Sz. n.: A kolozsvári Casino. *Erdélyi Híradó* X. évf. 1836/2. 10.

1840-es évekre a kaszinók elveszítették a Széchenyi István által elképzelt funkciójukat, a közszolgálatot, mely eszmének inkább az olvasóegyletek felelőnek meg.¹³ Kolozsváron egyelőre még szerencsésen találkozik a hazafias kötelességként elképzelt mecénatúra (kaszinó, tagok négyéves előfizetési ígérete) és az irodalmi piacosodás kérdése.

Az olcsón és hozzáférhetőként kínált *Vasárnapi Újság* előfizetése indulásakor még postai, valamint személyes úton történik Kolozsvárt, a Magyarok utcájában található szerkesztőségben, Bécsben az Erdélyi Udvari Kancellárián. Mellesleg, ami a posta, a kereskedelmi utak és közlekedési hálózat korabeli állapotát illeti, a postahivatalok postaszekérrel, „dilizsansz”-szal szállítják a küldeményeket, Gaetano Biasini 1836-ban indítja el gyorskocsi-szolgáltatásait.¹⁴ Erdély felé később terjeszkedik a birodalmi postai hálózat. Találunk néhány – az *Erdélyi Híradó*ban népszerűsített – nem postai előfizetési lehetőséget is. Pesten 1841-ben ilyen hely az *Athenæum* szerkesztősége és „a’ Serviták piacán a Schweitzer című Aebly kereskedésnél”.¹⁵ Míg az *Athenæum* Borz utcai kiadóhivatala (tudományos, kritikái és szépművészeti lapot ad ki) a kolozsvári lapokkal közös területet képvisel, addig Aebly a „svájcihoz” címzett kereskedése ekkor fehérenemű-kereskedést jelent (1853-ban már gyolcs- és rőföskereskedést). 1847-ben olyan újabb helyszínnel bővül a lista, mint Brassó, Martonos, Udvarhely, Abrudbánya, Zilah vagy Déva, összefüggésben az előfizetést gyűjtők személyével. A továbbiakban ezeket, a lap népszerűsítésében és terjesztésében szerepet vállaló személyeket vizsgálom, illetve azt is, vállalkoznak-e másra, például szakmai identitásuk performálására vagy szövegközlésre a *Vasárnapi Újság*ban, illetve szerepeik milyen hatással vannak arra a helyi közösségre, amelynek kötelékében működnek.

A hirdetett előfizetési lehetőségek sorát Nagyenyed nyitja, ahol a *Vasárnapi Újság*ra lécfalvi Vajda Dánielnél (1793–1860) lehet előfizetni. A Marosvásárhelyen született, református vallású Vajda Bolyai Farkas barátja és János nevelője 1814 augusztusától a Kemény család pártfogoltja, akárcsak lányának férje, Mentovich Ferenc. 1829-től rövid ideig a nagyenyedi Bethlen-kollégium történelem-, latinirodalom- és esztétikatanára. Szembetegsége miatt lemond a tanárságról 1830-ban. Nagyenyeden mintaszólést hoz létre a Bolyai Farkastól tanultak alapján. Pomológus, az ő érdeme, hogy a Bolyaiak marosvásárhelyi sírját pónyikalmafa őrzi. Az első borászati szakkönyv szerzője (1858). A nagyenyedi kaszinó tagja, elnöke, a helyi társasélet szervezője.¹⁶ Az öreg Szász

13 | Lásd erről bővebben: Mészáros Gábor: Nemzeti kultúra, nemzeti ipar és kapitalizmus az 1840-es években Beöthy Zsigmond publicisztikáiról. In: *Kapitalizmus és irodalomtörténet*. Szerk. András Csaba–Hites Sándor. Reciti, Bp. 2022. 155–169.

14 | A vállalkozásnak nagy a sikere, hiszen Biasini gyorskocsija 18 óra alatt megfutja a Kolozsvár–Nagyvárad távot, ami annak előtte kétnapi járóföldnek számít. Lásd erről bővebben: Antalffy Gyula: *A honi utazás története*. Athenaeum, Bp. 1943.; Erős László: Rakott utak és Biasini. *Helikon* IV. 1993/10. 19.

15 | A 18. században Magyarországra érkező Aebly család kereskedelemmel foglalkozik, és teljesen betagozódik a pesti társadalomba. 1841-ben Szervita téri fehérenemű-kereskedésükben fogadják a lapok előfizetőit. A tulajdonos, Adolf Aebly egyházi és politikai téren is jelentős tisztségeket tölt be, miközben kora egyik legnagyobb adományozója. A legnagyobb vagyonok eloszlásának/összességének csoportdinamikájához, érintőlegesen az Aeblykéhez is vő. Vörös Károly: *Budapest legnagyobb adó-fizetői. 1873–1917*. Akadémiai, Bp. 1979. 67.

16 | Naplójában pontosan rögzíti a Kemény családhoz kerülését, szerződéskötését. Ezt idézi és kiegészíti Vajda további életrajzi adataival a nagyenyedi református kollégium történetét adatoló írás, lásd: Székely Ödön: *A kollégium 1829. és 1830. évi történetéhez. A nagyenyedi ev.ref. Bethlen-Kollégium 1902–1903. tanévi Értesítője*. Nagyenyedi könyvnyomda és papíráruda Rt, Nagyenyed 1903. 43–49.; Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Hornyánszky, Bp. 1903. 43–49. [XIII. kötet]

Károly barátja.¹⁷ Döbrentei Gáborral, Bolyai Farkassal, az ifjú Wesselényivel levelezik. A Keményekkel való kapcsolata nevelősködése után is fennmarad, a család 1836-tól Vajda élete végéig pénz- és terménybeli nyugdíjat biztosít neki. Az ő segítségükkel házasodik, és költözik később Marosvásárhelyre. 1848-ban a Nagyenyedre betörő és birtokát feldúló mócok elől Kolozsvárra, majd Pestre és 1850 után lánya családjával Nagykőrösre menekül, ahonnan 1856 őszén tér vissza Marosvásárhelyre, ahol 1860. február 9-én meghal.¹⁸ A három lap előfizetője, olvasója és előfizetésgyűjtője. Lapterjesztés iránti elköteleződését az a tény is erősíti, hogy Nagyenyed elhagyása nem jár együtt e szerepének megszűnésével, továbbra is fogadja az előfizetéseket, ráadásul nemcsak erre a lapcsaládra, hanem egyéb, az *Erdélyi Híradó* szerkesztősége által hirdetett kiadványra – például 1832-ben Szász Károly Köteles Sámuel emlékezetére írt beszédére¹⁹ –, 1842-ben a pesti *Hírlapra*, *Athenaeumra* és *Regélőre*.²⁰

Szakál Anna a *Nemzeti Társalkodó* vizsgálatakor hozza szóba azt, hogy külön kutatást igényelne az, hogy miként, milyen utakon (kiknek a kölcsönzése, másolása révén) terjedt a korban számos adat, információ, tudás.²¹ Releváns e vonatkozásban az az adalék is, miszerint a nagyenyedi kaszinó pénzt különít el arra, hogy a *Vásárnapi Újság*ot falusi iskoláknak is elküldjék, vagyis a szóban forgó lapokat megrendelő intézmények mögött nemcsak az intézmény és az egyes helyi előfizetők körével kell számolnunk, hanem a velük kapcsolatban álló közösségekkel is, illetve az így alakuló olvasmánygyűjtemények, könyvtárak használóival. Számosan tehát közvetve vagy másodkézből ismerhették a lapokat, amelyek az előfizetők révén így sokkal szélesebb közönséghez eljutottak. Az *Erdélyi Híradó*ban e nemes szándék megvalósulására is találunk adatot. 1841-ben az Alsó-Fehér vármegyei szentbenedeki református iskola diákjainak vizsgájáról szóló tudósítás arról számol be, hogy

[M]időn hallottuk, milly jól fogták fel a'gyenge gyerekek a' Vasárnapi Újság' nagyérdemű szerkesztőjének népszerűen előadott tanításait, nem lehete elfojtanunk azon óhajátunkat, bár a' kis jövedelemből sok hasznost létesítő n. enyedi casino' példáját többen is követnék, kiknek még sokkal több áll lehetőségükben, mint azon casinónak! Mennyi hasznos ismeret terjedne így a' nép közti, és milly kevés áldozatba kerülne!²²

17 | Kettejük 1819-ig visszanyúló baráti kapcsolatához és Vajda életrajzi jegyzeteihez lásd érintőlegesen: Dobás Kata: *Az eleve elrendelés és a szabad akarat kérdése Kemény Zsigmond műveiben: történelem, rajongás, kultusz*. Doktori értekezés. 2016. különösen 17–34. Online: <https://doktori.btk.elte.hu/lit/dobaskata/diss.pdf> (utolsó megtekintés: 2025. 04. 12.)

18 | Oláh-Gál Róbert: Mentovichék: Mindenáron Erdélybe! *Forrás* XLVII. évf. 2015/10. 100–106.

19 | A Derék emberes ritka érdemű Tanító képe, Egy beszéd, melyet néhai N. Enyedi Professor T. Köteles Sámuel Úr emlékezetére írt's elmondott T. Szász Károly N. Enyeden törv. tanító Professor Ur, a sajtó alól kijövén, ezen beszédet meglehet szerezni Kolo'svárt az Érd. Híradó Redactiojánál, N. Enyeden T. Vajda Dániel Urnál, M. Vásárhelyen T. Moos István Urnál; az ára békötve ezüstben 10 kr. árultatik a' Kolosvári Ev. Refi. Templom építésére. *Erdélyi Híradó* 1832.

20 | Sz. n.: Előfizetési hirdetmény. *Erdélyi Híradó* XVI. évf. 1842/99. 596.

21 | Szakál Anna: Az erdélyi sajtó utazásra és népköltészetre gyakorolt hatása az 1830–40-es években. *Ethno-Lore* XXXIX. évf. 2022. 70–91.

22 | J-r: 1841 Erdély és Magyarország. N. Enyed. *Erdélyi Híradó* XV. évf. 1841/33. 129.

A Wesselényi Miklós köréhez tartozó Kovács Lajos szatmári szolgabíró és országgyűlési követ pár héttel később arról tudósít az *Erdélyi Híradóban*, hogy a

Szathmár megyei gazdasági egyesület' ülésében szóba hozatván, hogy örömmel tapasztalható, miképp népünk is mind inkább kezdi érezni az olvasás' szükségét, de olvasmány hiánya miatt ezen olly idves szellemi élménytől nagyrészen meg vagyon fosztva, a' gyűlés' néhány lelkes tagjai azonnal aláírtak 32 példányra a' derékül szerkesztett közhasznú Vasárnapi Ujságból, melyből 5 a' megyei, 1 a' károlyi uradalmi foglyok, a többi falusi közönségek' használatára fog megrendeltetni.²³

Ebben az esetben is egy szervezet, a Szatmár megyei gazdasági egyesület tagjai adakozásából rendelik meg a lapot a szervezeten keresztül más közösségek számára.

Nagyszébenben nagybaczoni Incze József (1799–1866) gyűjti az előfizetéseket. A marosvásárhelyi református kollégiumi tanár, Incze István fia.²⁴ Jogi tanulmányokat folytat, gyakornokként dolgozik, majd 1829-ben hadügyész. Részt vesz az 1848–49-es eseményekben. Hadbírósági elnök. Letartóztatják, fogva tartják. Szabadulása után szakmai pályáját folytatja. Amikor a *Vasárnapi Újság* előfizetés-gyűjtője, akkor Nagyszébenben ügyvéd, tartományi biztossági írnok és a magyar egylet titkára. Gyűjtői és egyleti tevékenysége egybevetve azzal a megállapítással, hogy sokat tett az ott élő magyarok megszervezése és nevelése terén.²⁵ Ráadásul, a *Nemzeti Társalkodóban* és a *Hon és Külföldben* jogi cikkeket, tanulmányokat közöl. 1847 decemberétől a *Vasárnapi Újság* 1848-as megszüntéig Péchy János (1815–1868) a nagyszébeni terjesztő. Az újfalu előnevű Péchy szintén jogi pályán működik. 1868-ban a halálát közlő hír szerint a nagyszébeni ügyvédi kamara elnöke, a helyi református egyházközség főgondnoka és a Transilvania biztosító bank igazgató tanácsosa.²⁶

Brassóban a könyvtáros pávai Vajna János,²⁷ majd Veres György (1808–1883) gyűjti az előfizetéseket. Ez utóbbi korábban Háromszéken szerepelt gyűjtőként, ez az adat pedig azonosításában segít. Az árkosi Veress Györgyre ismerhetünk személyében, akit 1808-ban kereszteltek a helyi unitárius templomban, Kolozsvárt tanul, Gálfi Sándor, Szentiváni László, Szentiváni József és Mihály, illetve Kriza János diáktársa, majd 1837-től brassói ügyvéd, ilyen minőségében vállalja az előfizetések gyűjtését.²⁸

23 | Kovács Lajos: Erdély és Magyarország. Szathmár megyei közgyűlés. *Erdélyi Híradó* XV. évf. 1841 /44. 173–174.

24 | Első unokatestvére, Incze Sára nem más, mint Méhes György, kolozsvári kollégiumi tanár felesége. Fiuk, Méhes Sámuel pedig a vizsgált lapok tulajdonosa, szerkesztője.

25 | Vö. Rugonfalvi Kis István: *Székely seregszemle. A székely nemzet kiváló tagjai*. Lehotai Pál Könyvnyomdája, Debrecen 1939–1940. 31. [A nemes székely nemzet III.]

26 | Sz. n. (Halálózások). *Vasárnapi Újság* 1868/36. 433.

27 | Nagy Ivánnak a Magyarország családjait rekonstruáló munkájában a pávai Vajna család is szerepel, lásd: Nagy Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Kiadja Ráth Mór, Pest 1865. [XII. kötet] Ez a pávai Vajna János nem látható a családfán, illetve szerepelnek olyan családtagok, akiket Nagy Iván nem tud elhelyezni. Egy dolog azonban bizonyos, mégpedig az, hogy az előnév a családdal való rokonságra utal.

28 | Lásd róla bővebben: Márk Attila: Az elfeledett árkosi ügyvéd, aki szembeszállt űgúnával. *Háromszék* 2025. Online: <https://www.3szek.ro/load/cikk/172127/az-elfeledett-arkosi-ugyved-aki-szembeszallt-%C8%98agunaval> (utolsó megtekintés: 2025. 04. 16.)

Székelyudvarhelyen papolci Szabó György (1808–1870) református tanár az a helyi kapcsolattartó személy, aki részt vállal a lapok terjesztésében. Szülővárosában és Nagenyeden tanul, 1830-ban Zeyk Dánielnél nevelő.²⁹ Gróf Teleki Elek pártfogoltja, így vesz részt egy poroszországi peregrináción, hogy a család gazdaszatvezetője, uradalmi tisztje legyen. Később zilahi, 1844-től székelyudvarhelyi, 1855-től enyedi, majd szászvárosi kollégiumi tanár, aki „tantárgyait egyszerűen, de nagy szakavatottsággal kezelte. A tanítás mellett iskolánk egyéb ügyeiben is (főleg mint rector) tevékeny buzgalmat fejtett ki”.³⁰ Szászvárosban, igazgatósága idején, 1858 után lendült fel újra az iskola. A *Nemzeti Társalkodó*ban rendszeresen tudósít a Szilágyságról, több cikket közöl más lapokban is.

Kézdivásárhelyen Kovács Dániel jegyző a gyűjtő, aki 1829 és 1834 között főbíróként és egyházi főkurátorként is tevékenykedik,³¹ 1836 és 1849 között pedig a város vezetésében vállal fontos szerepet.³²

Désen a Roth testvérek más alkalommal is vállalnak gyűjtést, például 1833-ban, amikor Wesselényi Erdély leányaihoz fordul³³ az éhezők megsegítésére. Az *Erdélyi Híradó*ból tudjuk, hogy 1837-ben például a katonai tisztikar vendégeskedésekor Roth Károly főorátor, aki „az altiszteknek ’s köz embereknek fejenként egy egy kupa bort’s egy egy font húst adatott”.³⁴ Roth Károly (1788–1854) és Roth Pál³⁵ (1795–1860) tehát dési gyógyszerészek, az előbbi szenátori tisztséget is betölt, az utóbbi fia, Károly szintén gyógyszerész.³⁶

Martonosi Gálfi Mihály (1817–1854) szülőhelyén,³⁷ Martonosban, majd Udvarhelyszéken vállalja az előfizetés-gyűjtést. A Firtosmartonosban született Gálfi régi unitárius székely család sarja. Szülőfalujában, Székelykeresztúron és Kolozsváron tanul. Kardvívó bajnok. Ügyvédként dolgozik Székelykeresztúron, 1848-ban Marosvásárhelyen. A szabadságharc leverése után 1854 márciusában Marosvásárhelyen mártírhalált hal.

29 | Vö. Vita Zsigmond: Adatok néhány erdélyi falusi és kisvárosi olvasóegyletről a reformkorban. In: uő: *Művelődés és népszolgálat*. Kriterion, Buk. 1983. Online: <https://mek.oszk.hu/03200/03250/html/vita26.htm> (utolsó megtekintés: 2025. 04. 16.)

30 | Vö. Kis Ferenc: *A székelyudvarhelyi ev.ref. Collegium történelme*. Becsek D. könyvnyomdája, Székelyudvarhely 1873.

31 | A kézdivásárhelyi református temetőben nyugszik. Sírkövét, annak feliratát és életrajzi adatait lásd: Dimény Attila: *Kegyelet emlékéül állították. A kézdivásárhelyi református temető kulturális öröksége*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár 2019.

32 | Dimény Attila: A kézdivásárhelyi polgárság egyesületi élete a 19. század második felétől a 20. század közepéig, *Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve*. 2011. 511–541.

33 | Wesselényi Miklós: Erdély nemes lelkü Leányihoz. *Nemzeti Társalkodó* IV. évf. 1833/26. 402–407.

34 | Sz. n.: Erdély és Magyarország. *Erdélyi Híradó* 1837/33. 258.

35 | Fia, Telegdi Roth Pál a Dési református egyházmegye algondnoka, halálakor pedig Roth Károlyt választják helyébe. Vö. Szász Gerő: *Az erdélyi ev. ref. egyházkerület közgyűlésének jegyzőkönyve*. Közművelődés Rt., Kvár 1894.

36 | A telegdi Roth család leszármazási adatait közli Kempelen Béla. Online: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Kempelen-kempelen-bela-magyar-nemes-csaladok-1/9-kotet-106BA/roth-telegdi-11137/>. Utolsó megtekintés: 2025. 04. 14.

37 | A család egyes tagjai eltérő módon használták nevüket: Gálffy, Gálffi, Gálfi. Szakál Anna nyomán a Gálfi Mózes kézírataiban előforduló változatot, a Gálfit szerepeltetem. Vö. Szakál Anna: A Kolozsvári Unitárius Kollégium olvasóköreinek létrejötte, összetétele és hatása az erdélyi szervezett folklórgyűjtés megindulására. In: *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 25. Néprajzkutatás Erdélyben: intézmények, kutatói életpályák, mentalitások*. Szerk. Keszeg Vilmos–Szakál Anna–Virginás-Tar Emese. Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár 2017. 99–126.

A történész Jakab Elek barátja. Kriza János gyűjtőjének, Gálffy Sándornak az öccse. Részt vesz a pálinkaveszély elleni mérsékleti egyesít szervezésében, és erről 1844-ben a *Vasárnapi Újság*ban is tudósít, tehát egyben szerzője is az általa terjesztett újságnak, de nemcsak annak, hanem a *Nemzeti Társalkodónak* és az *Erdélyi Híradónak* is. A *Társalkodó*ba a Temes-Bánságban tett utazásáról ír cikket 1835-ben (*Utazási levél-töredék! Lugostól Temesvárig a Bánságban* címmel), amely történelmi és néprajzi érdeklődéséről árulkodik.

Marosvásárhelyen Dósa Elek (1803–1867), a református joggyakorlat egyik legkiválóbb szaktekinvélye gyűjti az előfizetéseket. Az oktatás-tanítás mellett elkötelezett, régi református Dósa család leszármazottja.³⁸ 1829-ben Pesten jogtudorrá avatják, 1831-ben a marosvásárhelyi református kollégium, majd 1837-től, az idős Szász Károly távozta után az enyedi, majd ismét a marosvásárhelyi kollégium jogprofesszora.³⁹ Bars és Zemplén megye táblabírója, 1849-ben Brassó-kerületben kormánybiztos. 1851-ben haditörvényszék elé idézik, négy év várfogságra ítélik, s bár 1852-ben szabadul, csak 1861-ben helyezik vissza professzornak Marosvásárhelyre. 1865-ben Marosvásárhely országgyűlési képviselője, az Országgyűlés egyik alelnöke. Baráti kapcsolatot ápol Bolyai Jánossal. Síremléke a marosvásárhelyi református temetőben található.⁴⁰ Akárcsak a Roth testvérek vagy mások, Dósa is vállalja más kiadványok előfizetésének gyűjtését, így, 1841-ben a Kisfaludy Társaság által indított Nemzeti Könyvtár sorozat első darabjára, *Kisfaludy Károly minden munkáira* lehet nála előfizetni. Fontos látnunk azt is, hogy – a hiteles könyvtárak munkáját kiegészítendő – kiknek a társaságában vállalja ezt a feladatot Dósa: „Ezekon kívül Erdélyben még a’ következő magányos hazafiak kéretnek szives bizodalommal előfizetések gyűjtésére, ’s a’ pénznek Schedel Ferencz úrhoz, mint szerkesztőhöz, biztos alkalommal küldésére (Pest, urak utcájára 455. sz. 2. emelet.) Károly Fejérvárt⁴¹ Ötvös Ágoston orvos Dr., Kolozsvárt Bölöni Farkas Sándor; Maros Vásárhelyt Dózsa Elek prof.; Nagy Enyeden Vajda Daniel urak”.⁴² Ötvös Ágoston az egyetlen az itt említett erdélyiek közül, aki nem kapcsolódik a *Vasárnapi Újsághoz*. Bölöni Farkas Sándor, mint a tanulmány legelején említettem, a Kolozsvári Casino nevében a lap indítványozója és támogatója, Vajda Dániel ekkor az enyedi kaszinó elnöke, míg Dósa Elek református kollégiumi tanár.

A *Vasárnapi Újság* megjelenése idején Zilahon két előfizetés-gyűjtő szerepel. A révkomáromi előnévvel előforduló Deáky Samu 1812 és 1822 között zilahi, 1841-ben

38 | A családnév Dózsa és Dósa alakban egyaránt előfordul. A *Vasárnapi Újság*ban és *Erdélyi Híradó*ban Dózsaként szerepel, de Dósaként használom. Kéziratai lánya révén az Erdélyi Múzeum-Egyesülethez kerültek 1913-ban, azokat ma a kolozsvári Egyetemi Könyvtár kézirattára őrzi. Vö. Kolumbán Judit: Dósa Elek (1803–1867) kéziratai a kolozsvári Lucian Blaga Egyetemi Könyvtárban. *Glossa Juridica* 2024/3-4. Online: <https://szakikkkadatbazis.hu/doc/9822056> (utolsó megtekintés: 2025. 04. 12.). Mellesleg a *Glossa Juridica* vonatkozó száma, amelyben Kolumbán idézett művét közölte, több olyan Dósa Elekre vonatkozó tanulmányt is tartalmaz, amelyek egy 2023-as Dósa Elek-konferencián elhangzottak. Lásd a konferencia meghívóját: https://ajk.kre.hu/images/doc2023/pr2/dosa_elek_elete_es_munkassaga_konferencia.pdf

39 | Oktatási tevékenységéhez lásd: Nagy Péter: A marosvásárhelyi jogakadémia neves tanárának, Dósa Eleknek oktatási tevékenysége. *Gerundium* XIV.évf. 2023/1–2. Online: <https://ojs.lib.unideb.hu/gerundium/article/view/13013/11383> (utolsó megtekintés: 2025. 04. 16.).

40 | Somogyi Gréta: Dósa Elek: Marosszék. *Hadtörténelmi Közlemények* CXXV. évf. 2012/1. 238–268.

41 | Ma Gyulafehérvár.

42 | Tóth Lőrincz: Kisfaludy társaság (magyar szépirodalmi intézet). *Erdélyi Híradó* 1841/42. 163.

Közép-Szolnok vármegyei esküdt, a felekezeti vegyes házasság ügyét képviseli, ami a laicizálás előjele.⁴³ 1848-ban zilahi főbíró, majd országgyűlési képviselő.⁴⁴ 1847-ben és 1848-ban, a lap megszűntéig Sámi László (1817–1881) a zilahi előfizetés-gyűjtő. Szülőhelye Zilah. Itt kezdi meg tanulmányait, majd Kolozsváron folytatja, Pozsonyban jogot hallgat. Gróf Teleki László magántitkára. 1846-ban báró Wesselényi Miklós ajánlására a zilahi kollégium történelemtanára. Az 50-es évek elején a Wesselényi családnál nevelősködik. 1852-től haláláig a kolozsvári református kollégium tanára.⁴⁵ A zilahi kollégiumnál Nagy Ferenc és a székelyudvarhelyi kollégium tanáraként ekkor előfizetéseket gyűjtő Szabó György az elődje.

Az unitárius Rákosi Istvánnál Abrudbányán lehet előfizetni a *Vasárnapi Újság* megszűnte előtti években. Rá vonatkozóan csak szórványos adatokra hagyatkozhatom. Lakó Elemér a kolozsvári unitárius kollégium azon diákjai között tartja számon, aki 1838 és 1844 között látogatja az intézményt, és kölcsönöz a kollégium könyvtárából, ráadásul olvasóegyleti tag. Később Marosvásárhelyre megy jogot tanulni.⁴⁶ Waldapfel Eszter a szabadságharc és forradalom levelestárában közli azt, hogy Rákosi tájékoztat az 1848–49-es szabadságharc abrudbányai leveréséről.⁴⁷ A *Magyar Bánya-Kalauz* a Zalatnai Bányakapitányság alá tartozó Abrudbányai Bányabiztosság adatainak verespataki arany- és ezüsbányák igazgatójaként szerepelteti,⁴⁸ ő pedig bányatulajdonos-társai társaságában a legtöbb, azaz 90 darab ásvánnyal gyarapítja 1879-ben a nagyszebeni főgimnázium természettajzi gyűjteményét.⁴⁹ Buzogány Kálmán, Abrudbányára érkező unitárius lelkész, 1943-ban megírt emlékezéseiben a következőket rögzíti:

Most is elmondották, hogy mily nagy veszteség érte az egyházközséget Rákosi István polgármester Budapestre távozásával, aki egyházközségünknek nagy tekintélyt szerzett. Mikó Dezső f. ü. gondnok⁵⁰ elbeszélte, hogy az 1875-ben Abrudbányára érkező Jókai Mórt Rákosi István látta vendégül és ő adta a *Szegény gazdagok* című regényének tárgyát, megmutatva neki azt az összeégett román leányt, ki eltakarva arcát a piacon kéregetett. Rákosi István szíves vendéglátása volt az a hatalmas erő, mellyel felkeltette Jókai lelkében az unitáriusok iránti rokonszenvét. Távozásakor e szavakkal búcsúzott: »Méretet

43 | Nemes István: Az 1841. évi vármegyei vegyes házassági tiltakozási mozgalom erdélyi dokumentuma. *Egyháztörténeti Szemle* XV. évf. 2014/1. 24–40.

44 | Azok közé tartozott, akik „a nagy Wesselényi Miklóssal aláírták a partiumi vármegyék közjogi helyzetének rendezése iránt a pozsonyi országgyűléshez intézett kérelmet”. Vö. Petri Mór: *Szilágy vármegye monographiája*. Kiadja Szilágy vármegye közönsége. [1. kötet] Online: https://www.pechy-depechujfalu.hu/csaladfa/myfiles/htmls/petri/szvm_2xw/szvm_2xw-Title.html (utolsó megtekintés: 2025. 04. 16.)

45 | Vö. Sámi László. In: Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar életrajzi lexikon*. Online: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/s-778D5/sami-laszlo-7791E/> (utolsó letöltés: 2025. április 15.)

46 | Lakó Elemér: A Kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtára kölcsönzőinek magyar irodalmi és politikai olvasmányai 1813–1848 között. *Erdélyi Múzeum* LVI. évf. 1994/1–2. 51–74.

47 | V. Waldapfel Eszter: *A forradalom és szabadságharc levelestára*. Művelt Nép, Bp. 1955. 426–428.

48 | Sz. n.: Abrudbányai bányabiztosság. *Magyar Bánya-Kalauz* V. évf. 1900. 115.

49 | Veress Ignác: *A nagy-szebeni állami főgymnasium értesítője az 1879/00. tanévben*. Steinhausen Tivadar örökösei, Nagyszeben 1880. 19.

50 | Felügyelő gondnok.

fogok venni az unitáriusokról.« S 1876-ban el is látogatott Torockóra, melynek eredménye *Egy az Isten* című nagyrértékű regényével a világ közvéleményét az unitáriusokra fordította.⁵¹

Jókai abrudbányai látogatásakor tehát Rákosi az a kapcsolatember, aki ismeri a lokális történeteket, az azokat alakító helyi szereplőket, melyek az odalátogató írónak felfedezésre méltónak, furcsának, egzotikusnak tűnhetnek. Azonban nemcsak Jókai, hanem Abrudbánya számára is jelentős Rákosi személye, aki az unitárius egyházközség és a helyi közösség fontos személyisége.

Déván sepsiszentkirályi Sükösd Sámuel (1816–1849?) református lelkész az előfizetés-gyűjtő. Nagyenyedi és székelyudvarhelyi református kollégiumi tanulmányai után rövid ideig enyedi köztanító. 1840 és 1843 között saját költségén a berlini egyetem teológiai karán tanul, ahol magyar diáktársaival 1842-ben diákkört alapít, szabadidejében beutazza az országot. Barátosan nem sikerül elhelyezkednie. Lécfalván, majd 1844-től Déván lelkész, ahol iskolát is alapít és működtet, tanítót hív, tankönyveket ír. Kitűnő egyházi szónok. Református kollégiumi neveltetése mellett berlini tanulmányai is befolyásolták a népnevelés ügye iránti elköteleződését. Hunyad megye országgyűlési követválasztási közgyűlésén 1846-ban azt indítványozta, hogy a vallás és nevelés ügye legyen országos ügy, létesítsenek népiskolákat az állam és a nemesség adójának költségén. Az egyházépítés és iskolaszervezés mellett az iskolai tankönyvek és a tanítók kérdésével is foglalkozik. *Népnevelő* című munkáját 1846 márciusában bírálatra a Kolozsvári Nevelői Körnek küldi, amely pozitívan fogadja azt, de Sükösd a bírálattal elégedetlen, ezért cikket ír a *Vasárnapi Újság*ban, a munkából, amely egészében soha nem jelent meg, részleteket közöl a *Nemzeti Társalkodó*ban. Az 1848–49-es események idején Déván, majd Uzonban lelkész, 1849 márciusától a Tömösi-szorost védő székely tábor tábori lelkésze, június 19–20-án Hétfalu mellett esik el a csatában.⁵² Az előfizetés-gyűjtésen kívül tehát a népnevelés ügye mellett elkötelezett értelmiségivel van dolgunk, aki külföldi peregrinációja alkalmával a Johann Heinrich Pestalozzi eszméit valló Adolph Wilhelm Diesterweg német pedagógus előadásait látogatja, és aki a tanító-mesterek munkáját megkönnyítendő ír szaktudományos munkát. A kolozsvári Nevelői Kör intézménye is a *Vasárnapi Újság* révén szerveződik. Ez a lap közli a kör üléseinek jegyzőkönyvét, és helyet ad Sükösd reakciójának, így őt saját szerzőjévé is teszi.

A katolikus Tankó Albert (1788–1852) Csíkszentimrén született, 1813-ban szentelik pappá, 1814-ben Gyulafehérváron tanár. Papi pályáját 1815-ben kezdte. 1833-ban kerül másodszor Csíkszentgyörgyre. Ekkor már nem káplán, hanem plébános, és e minőségében gyűjti a *Vasárnapi Újságra* szóló előfizetéseket. Emellett itt kápolnát épít,⁵³ elemi iskolát létesít, azaz közösségsszervező szereplőként tevékenykedik, ami papi hivatásának is köszönhető.⁵⁴ 1844-től csíkszéki táblabíró. 1847-től tiszteletbeli kánok. Az 1848-as forradalmat a leglelkesebben támogató plébános, akit e magatartása

51 | Buzogány Kálmán Emlékeim. IX. Közlemény. *Unitárius Közlöny* LIII. évf. 1943/6. 115–116.

52 | Demeter Lajos: „Nagyra becsülte székely eredetét, és eredete becsületére élt”. Sükösd Sámuel (1816–1849). *Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve*. 2020–2022. 323–333.

53 | Székely László: Szentegyházak népe. *Vigilia* XLV. 1980/6. 366–371.

54 | Sz. n.: Csíkszentgyörgyi elemi iskola. *Mult és Jelen* V. évf. 1845/26. 151–152.

miatt kötél általi halálra ítélnék, de ezt 12 esztendei várfogságra változtatják. 1851-ben megszökik a gyulafehérvári börtönből, és 1852. július 19-én meghal.⁵⁵

1832-től Debrecenben Szabó Jánosnál (1783–1864) elő lehet fizetni az *Erdélyi Híradó*-ra. A lap szerint ekkor ő „a’ Cs. k. Salétrom Administratio Fő Felügyelője Debreczenben”. Zemplén megyében, Szilvásújfaluban született. Sárospatakon és a Vay család támogatásával Heidelbergben tanult, 1816-ban Pestalozzi intézetét is felkereste. Lengyel Imre tanulmányában a magyarországi munkaoktatás úttörőjeként ír róla: Pestalozzi tanaínak hirdetője, a gyakorlati oktatás szorgalmazója. A Vay családnál házitanítóskodik, majd a család megbízására lesz a Salétromház inspektora Debreczenben.⁵⁶ Váradi Szabó János rendszeresen közöl neveléstani írásokat. Szerinte minden embert emberré kell nevelni, és a sorsához, körülményeihez alkalmazkodva hasznos polgárrá kell formálni, ezért az iskolai munkavégzést és a gyakorlati nevelést elengedhetetlennek tartja.⁵⁷

Bécsben Pataki Sándor és Gyulay Sámuel accesisták⁵⁸ fogadnak és gyűjtenek előfizetéseket. Az *Erdélyi Híradó* 1843. május 19-i számában a címlapi hírek között olvasható, hogy Pataki Sándor az erdélyi udvari kancellária fogalmazó gyakornokát eddigi fizetése megtartásával udvari számfeletti fogalmazóvá nevezi ki a császár. A marosnémeti grófi családból származó Gyulay Sámuel (1803–1886) fogalmazói státusza előtt már Bécsben tartózkodik, idővel cs. kir. kamarás és altábornagy, 1838-ban veszi el Hoffmeister Herminét.⁵⁹ Az erdélyi udvari kancellária fogalmazói hivatali hatáskörüknel fogva töltik be az erdélyi lapok és folyóiratok előfizetés-gyűjtői szerepét, és juttatják el a bécsi megrendelőkhöz, olvasókhöz a kiadványokat.⁶⁰

Mielőtt az előfizetést gyűjtők kapcsán néhány következtetést megfogalmaznánk, fontosnak tartom kiemelni azt, hogy míg induláskor az *Erdélyi Híradó* melléklapjaként a lapcsalád összes termékével egy csomagban kapták ingyen, majd rendelhették meg az olvasók a *Vasárnapi Újságot*, addig 1843-ra az a laptársakkal együtt különböző kombinációkban rendelhető. Mi több, 1847 januárjától már önállóan előfizethető, postán megrendelhető, sőt a könyvtárusoknál is beszerezhető: „így az igaz, csak holdnaponként egyszer fognak kapni 4 számot egyszerre; de érdekét így is kicsiny részben veszteni hírlapunk, mivel a’ politikai újságok úgy is alig egy negyedét teszik; s a’ kik más politikai újságokat is olvasnak, azok más tekintetből jártatják a’ Vasárnapi”.⁶¹ A közvetítés módja a postahálózat kiépülésével, a közlekedés gyorsulásával, a könyvtárak megszaporodásával egyre távolabb (és intézményi szintre) kerül a személyes előfizetési lehetőségektől, amelyek az 1830-as évek második felében elsődlegeseek voltak a lapok, teljes lapcsaládok olvasókhöz való eljuttatásakor.

55 | Ferenczi Sándor: *A gyulafehérvári (erdélyi) főegyházmegye történeti papi névtára*. Szent István Társulat–Verbum, Bp.–Kvár 2009. 426–427.

56 | Lengyel Imre: Váradi Szabó János a munkaoktatás egyik úttörője Magyarországon. In: *Könyv és könyvtár X. KLTE*, Debrecen 1975. 85–137.

57 | Lásd erről bővebben: Fehér Katalin: Váradi Szabó János pedagógiai műve 1817-ből. *Magyar Könyvszemle* CIX. évf. 1993/1. 103–106.

58 | Jegyzők és írnokok melletti járulnokok, segédek.

59 | Nagy Iván: *i. m.*

60 | 1832-ben az *Erdélyi Híradó* bécsi olvasói között tanárt, orvostanhallgatót és kereskedőt találunk Gyulay Sámuel mellett, akinek nevénél nem szerepel a tisztsége.

61 | Brassai Sámuel: Figyelmet kérünk! *Vasárnapi Újság* XIII. évf. 1846/654. 752–753.

Az előfizetés-gyűjést segítő hálózat

Amennyiben arra a kérdésre keressük a választ, hogy a fentebb ismertetett előfizetés-gyűjtők miért vállalják e szerepet, a legegyszerűbbnek az tűnik, hogy nagy részüket pályájuk predesztinálja erre. Főúri családoknál nevelősködnék, támogatásukkal tanulnak tovább vagy vesznek részt külföldi peregrinációs úton vagy tanulmányon. Hazatérve sem szakad meg kapcsolatuk a nemességgel, de lelkeszek vagy kollégiumi tanárok lesznek, és a közösségszolgálat válik hivatásukká. A tanárok közül többen szerzőként is beszámolnak a *Vasárnapi Újság*ban iskolájukról, nevelési elveikről, közösségi tevékenységeikről, vagy akár tudományos igényű értekezést írnak e témákban. Magánnevelői tapasztalatuk és gyakorlatuk, a külföldi pedagógiai eszmékkel való találkozásuk és tanítói, tanári pályájuk egy másik, a lap körül kiépülő közösségi ügyet is szolgálnak, jelesül a népnevelés ügye civilizatórikus szándékú, a felvilágosítás, a tudás általi felemelés gesztusa működteti. A szerzőként is megnyilvánuló előfizetés-gyűjtők a helyi közösségek tagjait kapcsolják egymáshoz és a laphoz, miközben ők maguk egy másik közösséghez is kapcsolódnak. Ez a másik közösség nem más, mint a lapot szerkesztők és írók közössége.⁶²

Ők a polgárosodó Erdély társadalmi nyilvánosságának alakítói, nem feltétlenül nemesi származásúak, bár kapcsolatban állnak a főúri társadalommal, amelynek nevelődésüket és nevelői pályafutásukat köszönhetik, és amellyel hosszú távon is együttműködnek. Különösen fontos a *Vasárnapi Újság* esetében Nagyenyed környékén a Kemény, a Zeyk, Zilahon és Szilágyságban a Wesselényi, Marosvásárhely környékén és nemcsak ott a Teleki család, Szabó János esetében a Vay család szerepe. Ezeknél a családoknál dolgoznak nevelőként többen az előfizetés-gyűjtők közül. A családok egymással is rokonságban állnak, de kapcsolatban vannak a *Vasárnapi Újság* körül munkálkodókkal is. Például a lapot indítványozó Bölöni Farkas Sándor, akárcsak Brassai Sámuel és Dósa Elek, a Wesselényi gyermekek mentora, és kapcsolatuk ezentúl is megmarad a családokkal. A nemesség mellett így alakul ki az az értelmiségi réteg, amely társadalmi szempontból többes kötődésű.

Méhes Sámuel lapvállalkozásai és nyomdája fontos fórumai a 19. század első fele erdélyi nyilvánosságának, közönségének, közösségének. A fentebb ismertetett személyes életutak és a közöttük felismerhető kapcsolatok, mintázatok azt igazolják, hogy komoly hálózat szerveződik köré. A hálózat kapcsolódási pontjai rendjén esetünkben elsősorban a nagyenyedi, marosvásárhelyi és székelyudvarhelyi református kollégiumból kikerülő diákokról van szó, akik tanulmányaik után is élő kapcsolatot tartanak fent tanáraikkal és egymással, és a közösségépítés és közösségi szolidaritás feladatát, küldetését válik számukra előbb a felekezeti, később pedig az etnikai kötődések és identitás mentén. A majdani tanárként előfizetést vállalók pedig nemcsak a kollégiumi tanszéket, hanem az előfizetés-gyűjtést is mintha egymásra hagyományoznák – legalábbis erre enged következtetni az a tény, miszerint Sági Lászlónak a zilahi kollégiumnál az a Szabó György az elődje, aki a székelyudvarhelyi kollégium tanáraként éppen előfizetéseket gyűjt a *Vasárnapi Újságra*.

62 | A *Nemzeti Társalkodó* esetében annak írói az olvasók.

Mindemellett nem téveszthetjük szem elől a családi hálózatok szerveződését sem. Nagybacsoni Incze József szebeni és Dósa Elek marosvásárhelyi előfizetés-gyűjtők életrajza után kutatva találkoztam azzal a Juhász István által megfogalmazott, többször idézett gondolattal, hogy olyan „atyafisághoz” tartoztak mindketten, amely a 18. század közepén a kolozsvári és marosvásárhelyi kollégiumi tanszékeken uralkodott, és a Verestói–Bacsoni Incze–Pataki családok között alakult.⁶³ Dósa Elek nagyszülői ágon áll rokonságban a Bacsoni Incze családdal, így Nagybacsoni Incze Józseffel, aki a maga rendjén az *Erdélyi Híradó* szerkesztője apjának, Méhes Györgynek rokona, ugyanis annak felesége, Incze Sára az unokatestvére. Méhes Sámuel, amikor lapjai terjesztői körét, előfizetés-gyűjtői sorát kialakítja, akkor a családi és a református egyházi és tanári közösségben egyaránt számít kapcsolataira. Sokszor ezek a szerepek, amint láttuk Incze és Dósa esetében, egybeesnek. Incze József szebeni ügyvédként feltehetően nem ügyvédi minőségében, hanem mindenekelőtt családi és felekezeti kapcsolódásai miatt vállalja az előfizetés-gyűjtést.

A személyes vagy szakmai kapcsolatok szerencsés működtetéséhez szolgáltatót érvert az az elejtett megjegyzés is, amelyet Brassai Sámuel Méhes Sámuel halálakor a Magyar Tudományos Akadémián elmondott emlékbeszédében olvashatunk: „[Méhes] említi jegyzéseiben tanuló társait is, kikkel szorosabb barátsági viszonyban volt [Heidelbergben – kiegészítés általam: B.T.], kik közül az egy Szabó Jánost, egy népnevelést tárgyazó igen derék és nyomos röpirat szerzőjét, jelenleg a' debreczeni salétromgyár' felügyelőjét nevezem meg”.⁶⁴ Tehát egyértelmű, hogy Méhes Sámuel és Szabó János heidelbergi iskolatársak, de elgondolkodhatunk azon, hogy Brassai miért éppen ezt a nevet emeli ki a tanuló társak közül. Talán azért, mert Szabó János a népnevelés ügye mellett elkötelezett, és éppen emiatt és az ifjúkori kapcsolat miatt válhat Debrecenben immár salétromgyári felügyelőként Méhes lapjainak előfizetés-gyűjtőjévé. A salétromgyári felügyelőn kívül a bányatulajdonos Rákosi István tűnhet első látásra hasonlóan atipikus előfizetés-gyűjtőnek. De ahogy Szabó János esetében is megkereshetjük a rejtett kapcsolódási pontokat. Unitárius kollégistaként Brassai Sámuel tanítványa lehetett, hiszen éppen a Rákosi tanulmányai megkezdése előtti évben, 1837-től lesz a kolozsvári unitárius kollégium tanára. Rákosi olvasóegyleti tagsága is amellet szoló érv, hogy már kollégista korában kapcsolatba kerülhetett az iskolai önképzéssel, bekapcsolódhatott az ifjúság közösségi életébe, és a későbbiekben közvetítői szerepet vállalt annak a helyi közösségnek a szolgálatában, tudással, kultúrával való ellátásában, ahol élt.

A két jogi pályán tevékenykedő gyűjtő, Péchy János és Kovács Dániel főgondnoki szerepet is ellát a református egyházközösségekben, a lelkész mellett világiként szolgálja a híveket. Talán e második szerepkörük magyarázza előfizetés-gyűjtői tevékenységüket. Fontos hangsúlyozni, hogy a vizsgált előfizetés-gyűjtők a katolikus Tankó Albert kivételével mind protestánsok: számos református és néhány unitárius. Az erős protestáns jelenlét azt is jelzi, hogy e felekezetek történetiségük révén nyitottabbak, szabadelvűbbek a katolikusnál, és képviselőik fontosnak tartják a lap által szállított tudás terjesztését közösségeikben, Erdély-szerzte. A *Vasárnapi Újság* által közvetített tudomány-népszerűsítő, ismeretterjesztő írások főként civilizátorikus

63 | Nagy Péter: i. m.

64 | Brassai Sámuel: Emlékbeszéd Méhes Sámuel felett. *Magyar Akadémiai Értesítő* XII. évf. 1852/5. 325.

gesztusként értelmezik ezt a tudásközvetítő szerepet: nevelés által kívánják előmozdítani a nép felvilágosításának ügyét, életének megkönnyítését, tudás és oktatás általi felemelését. Ezért is válnak egyre fontosabbá az olyan intézményesülő lehetőségek, mint a vidéki kaszinók, olvasó- és éneklőegyletek, különféle társaságok, gazdaegylet stb. Ez a felívelő történet szakad meg, alakul át az 1848–49-es események bekövetkeztével. Megszűnik a lap, a szerkesztőnek, Brassai Sámuelnek menekülnie kell, sokak pályája törik derékba, mint az említett Tankó Alberté vagy Gálfi Mihályé, másoké töretlenül ível, többen országgyűlési képviselők lesznek, szakmai-politikai karriert folytatnak.

Végül az olvasókról. Összegzés

Az 1838-ban több száz nevet felsorakoztató *Erdélyi Híradó*, *Nemzeti Társalkodó* és *Vasárnapi Újság* bizonyára még több olvasót rejt. Míg 1832-ben „különösön csak a Nemzeti Társalkodó tisztelt Olvasóji” az *Erdélyi Híradó*-ban félhasábnyi helyen szerepeltek, és ötven körülré rúgtak, addig 1838-ra, alig hat év alatt megtízszereződik a számuk, nyilván az időközben elindított *Vasárnapi Újság*-nak és az egyre jobban kiépülő előfizetés-gyűjtő hálózatnak is köszönhetően. A két listát összevetve szembetűnik, hogy a későbbi névsorban a személynevek mellett nagy számban szerepelnek közhivatalok és intézmények. A lista élén „Magyar és csehországi királyi ’s austriai főherczeg Estei FERDINAND ő fensége több vitézi rendek nagy keresztese, Galliczia polgári s’ katonai főkormányzója, a’ 3-dik számú huszár ’s egy orosz cs. ezeređ tulajdonosa, ’s a’ t.” áll.⁶⁵ Az olvasók közt található az abrudbányai, alvinci, Bihar vármegyei, egri, erzsébetvárosi, kolozsvári, marosvásárhelyi, miskolci, nagyenyedi, nagykanizsai, nagyszombati, pesti, sepsiszentgyörgyi, szamosújvári, szászvárosi, székelyudvarhelyi, székesfehérvári, szilágysomlyói, tordai, torontáli, zemplényi, zilahi kaszinó – erdélyi és magyarországiak egyaránt, néhány – mai fogalommal élve – ernyőszervezet (pl. a bihari, torontáli). E kaszinók természetesen közösséget jelentenek, ennél fogva az olvasók száma is több lehet, akárcsak a kollégiumi előfizetések rendjén.⁶⁶ Hasonlóan népesebb olvasótáborra társíthatunk a gyergyóditrói nemes közönség, a kolozsvári társalkodási egyesület, a minoriták kantai konventje mellé. A kolozsvári Karolina Kórház vagy Biasini kolozsvári vendéglője, Bacci kávéháza Bécsben alkalmi olvasókat feltételez, talán kevesebbet, mint az a számos olvasóegylet, amelyet szintén az olvasói között tart számon e lapcsalád. Olvasótársaság működik Besztercén, olvasóegyesület a Felső-Fehér vármegyei Sz[ász].Mártonfalván, olvasó-„museum” Székelyudvarhelyen, olvasótársaság Désen, Ófenesen, Székelykeresztúron, Szilágysámsondon, Zalatnán vagy a magyarországi Kaposváron.⁶⁷ A kaszinó, olvasótársaság a nyilvánosság és társas események új fóruma mind városon, mind faluhelyen, az értelmiségiek találkozóhelye

65 | Sz. n.: Az Erdélyi Híradó, Nemzeti Társalkodó és Vasárnapi Újság tisztelt Olvasóji. *Nemzeti Társalkodó* VIII. évf. 1838/I. o. n.

66 | Az enyedi, székelyudvarhelyi, marosvásárhelyi református, a tordai unitárius kollégiumok sorakoznak az olvasók közt. Két esetben nem általában a kollégium, hanem specifikus közösség: az előfizető Marosvásárhelyen a tanuló ifjúság, Nagyenyeden pedig a kollégiumi olvasóegylet.

67 | Sz. n.: Az Erdélyi Híradó, Nemzeti Társalkodó és Vasárnapi Újság tisztelt Olvasóji. *Nemzeti Társalkodó* VIII. évf. 1838/I. o. n.

és újabb intézmények (iskolák, óvodák, közgyűjtemények, könyvtárak stb.) születésének melegágya.⁶⁸

Az Erdély határait is átlépő lapok a magyarországi és bécsi terjesztőkön túl elsősorban a cs. kir. postai hivatalok révén jutnak el az olvasókhoz. Az Erdélyben Brassóban, Désen, Déván, Enyeden, Gyulafehérváron, Fogarasban, Marosvásárhelyen, Szászvároson, Szebenben, Szilágysomlyón, Tordán, Tövisen működő postai hivatalok is az olvasók 1838-as listáján szerepelnek. A postahivatalok is olyan intézményei lehettek a tudásnépszerűsítésnek, amelyek lehetőséget nyújtottak a helybeli olvasásra. A tanulmány elején említett, a nagyenyedi kaszinó által falusi iskolákhoz vagy Szatmáron az adakozásból megvásárolt és más közösségekhez eljuttatott példányok mellett ez az olvasói lista kitűnő forrása annak – a személynevek és tisztségeik vizsgálatán túl –, hogy milyen széles kört sikerül lefednie annak a kapcsolatháló-nak, amely e lappsalád mögött meghúzódik. Ugyanakkor az sem mellékes, hogy a lappsalád a felnőtt olvasók mellett az iskolába járó gyermekek számára is a tudás forrását jelenti az Alsó-Fehér vármegyei Szentbenedeken kívül akár más településen is. A kollégiumok ifjúsága önképzőkörének, olvasóegyletének, azaz a közös gondolkodás, a tájékozódás és/vagy a szabadidő hasznos eltöltésének válik fontos eszközévé. Ez utóbbi esetben, de akár az előző példák esetében is, számolnunk kell természetesen azzal a felvetéssel is, amelyet Szakál Anna fogalmazott meg, vagyis a lap másolatos vagy kölcsönzés útján való olvasásával, amely szintén az olvasószám szorzóját növeli.

A formális és informális nevelés része tehát ez a lap akkor, amikor az intézményesült oktatás csak kevesek számára hozzáférhető, amikor a nevelői tapasztalattal rendelkező szerkesztők, szerzők, előfizetés-gyűjtők éppen a népnevelés fontosságát felismerve éltetik e lapot; amikor tankönyvek híján e lap tananyagga, hasznos ismeretek hordozójává, példatárrá válik; amikor hasábjain az előfizetés-gyűjtők szerzőkként is bekapcsolódnak a felvilágosító, tudásközvetítő munkába, amikor a *Vasárnapi Újság* különböző intézmények (gazdaegylet, Nevelői kör) fórumaként is működik. Ezek a lapok – a folyóiratok intézményesülésének és piacosodásának terében, a polgárosodó társadalmi nyilvánosság kontextusában – a nép iránti érdeklődésen és népnevelésen túl a tudás demokratizálásának és a közhasznú nemzetszolgálatnak a lehetőségei is egyben.

Day Labourers of Public Education? The Distribution Network of the *Vasárnapi Újság* Magazine from Cluj

Keywords: countryside, distribution network, education, history of periodicals, intellectuals, *Vasárnapi Újság* (1834–1848), Sámuel Brassai (1797?–1897)

The Cluj-based magazine *Vasárnapi Újság* (1834–1848), edited by Sámuel Brassai, was not an individual business, as it included articles, some published under pseudonyms, reports from the countryside, and reprints from other magazines. Furthermore, the information in the magazine regarding purchase and subscription options indicates that there was also a distribution network. This study focuses on mapping this network. The analysis of this network, whose members were mostly Transylvanians, can highlight, firstly,

68 | Vita Zsigmond: i. m.

the role it played in the magazine's publication and certain topographical aspects; secondly, the evolution of individual careers, the stage in the lives of these intellectuals when they encountered the magazine, and how this connected to their interest in people and the problem of mass and public education; and thirdly, how a community was organized thus within the magazine's sphere of influence and the importance of this community in the social and public life of Transylvania in the first half of the 19th century.

KOVÁCS KAROLA

Etnikai határok és hatalmi dinamikák a kolozsvári román–magyar vegyes házasságokban

Bevezető: kulturális metszéspontok és az urbánus Kolozsvár

Nemrég a fiam odajött hozzám és azt mondta nekem románul, hogy „tati, eu sunt maghiar”. Mondtam neki, hogy jól van, fiam, az vagy. Aztán odament a feleségemhez, és magyarul mondta neki, hogy „anya, én román vagyok”. Nem egyeztünk össze, de a feleségem is hasonlóan reagálta le, hogy hát persze, hogy román vagy, apád is az. Utólag jót kacagtunk a feleségemmel ezen a helyzeten, de mégis nagyon érdekes, ami a gyerek fejében van. (román férfi, 1987)¹

Ez a kis anekdota egy 38 éves, kétgyerekes román férfitől származik, aki több mint húsz éve ismerte meg a magyar feleségét, és azóta együtt élnek. Ez a beszélgetés – és az összes többi, amelyet vegyes házasságban élő személyekkel készítettem – rámutatott arra az összetett világra, amely körülvesz bennünket. Az elmúlt évtizedekben a romániai társadalom számos változáson ment keresztül, amelyek különösen jól megfigyelhetők a városi multikulturális közegekben, így Kolozsváron is. A rendszerváltás után egy turbulens, bizonytalan időszak következett, amely kitermelte – vagy csak hangosabbá tette – a mindent átítató etnicizáló szöveget. Tizenkét éven keresztül (1992–2004) Kolozsvár polgármestereként Gheorghe Funar feltűnő és erőszakos nacionalizmusa még inkább ráerősített a helyi románok és magyarok közti különbségtételre. A közbeszéd etnikai kategorizáció révén egy *mi-ők* dichotómiára bomlott, ahol az *elképzelt közösségeket* „románok” és „magyarok”

1 | A tanulmányba beemelt szövegrészleteket követően az interjúalanyok nemzetiségét, nemét és születési évszámát tüntetem fel.

alkották.^{2,3} Kutatásomban tudatosan törekszem ennek a bináris logikának az elkerülésére, az etnicitásra „nem egy dologként, hanem egy értelmező prizmaként”⁴ tekintek, amely bizonyos helyzetekben válik relevánssá és láthatóvá. Az identitást – és ennek részeként az etnicitást – dinamikus, kontextusfüggő és interakcióban formálódóként értelmezem.⁵

A rendszerváltás utáni időszakban zajló EU-csatlakozás, a megnövekedett külföldi és belföldi mobilitás, valamint a felsőoktatás szélesebb körű elérhetősége azt eredményezte, hogy az emberek egyre gyakrabban kerültek ki saját megszokott élettereikből, és így akarva-akaratlanul is találkoztak más normákkal, szocializációs háttérrel és kulturális mintákkal rendelkező személyekkel. Noha vegyes házasságokra mindig is volt példa, a közelmúlt folyamatainak etnikai vetülete különösen releváns a kutatásom szempontjából, hiszen ezek a találkozások új kihívásokat, de egyben új lehetőségeket is teremtenek a közösségi határok újratárgyalására. Inspirációm és szakirodalmi irányítóm Rogers Brubaker volt, aki az 1990-es években az alulról és felülről építkező nacionalizmust és a *mindennapi etnicitást* vizsgálta munkatársaival Kolozsváron.

„Ahhoz, hogy az etnicitást anélkül tanulmányozzuk, hogy akaratlanul is hozzájárulnánk annak reprodukciójához, az etnicitást *nem etnikai* kontextusban kell elhelyezni” – idézi Rogers Brubaker Thomas Eriksen gondolatát.⁶ E megközelítést követve kutatásomban a társadalom egyik legalapvetőbb életközösségére, a házasságra fókuszáltam. Arra kerestem a választ, hogy miként formálódik és válik láthatóvá az etnicitás a mindennapi interakciók során a vegyes házasságokban, amelyek a legszembetűnőbb kulturális és közösségi metszéspontként szolgálnak.

A kutatás relevanciája részben a módszertani megközelítésében rejlik, ugyanis olyan kvalitatív megközelítést alkalmaz, amely a román–magyar vegyes házasságok vizsgálatában nélkülözhetetlen. Félig strukturált mélyinterjúk keretében olyan személyeket kerestem meg, akik a kolozsvári értelmiségi réteget képviselik: mindannyian legalább alapszintű felsőfokú végzettséggel rendelkeznek, szakmai pályájuk pedig nem kapcsolódik politikai tevékenységekhez. Fontos volt az is, hogy már szülők legyenek, mivel az etnicitáshoz kapcsolódó dilemmák, döntési helyzetek sokszor éppen a gyermeknevelés során éleződnek ki. Az interjúalanyokkal korábbi személyes ismeretség révén, illetve a hólabdamódszeren keresztül léptem kapcsolatba. Összesen tizenegy interjú teljes feldolgozására került sor, amelyeket 2025 márciusa és novembere között készítettem nyugodt környezetben, semleges helyszíneken.

Az interjúk narratív ívét úgy alakítottam ki, hogy a személyes élettörténetük-ből indulva fokozatosan térjenek át a házasságra, a jelenlegi mindennapjaikra, majd

2 | Benedict Anderson: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London–New York 1991.

3 | Rogers Brubaker et al.: *National Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton University Press, Princeton 2006.

4 | Rogers Brubaker: *Ethnicity without Groups*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England 2004. 12.

5 | Fredrik Barth: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio* 7. évf. 1996/1. 3–25. Online: <https://epa.oszk.hu/00000/00036/00024/pdf/01.pdf> (utolsó megtekintés: 2026. 04. 14.); – a továbbiakban Fredrik Barth: *Régi és új problémák*; Richard Jenkins: *Rethinking Ethnicity: Arguments and Exploration*. SAGE Publication, London 1997.

6 | Brubaker et al.: *National Politics and Everyday Ethnicity* 15.

a gyerekeknevelési gyakorlatokra, teret adva annak is, hogy a résztvevők hangsúlyosan kiemeljék azokat a témákat, amelyeket a saját életükben a legfontosabbnak tartanak. Korábbi kutatásokhoz hasonlóan⁷ magam is alkalmaztam az élettörténet elmesélése általi információszerzést, amely változatos képet nyújtott: egyes interjúalanyok – tudván a kutatásom tematikáját – már az elejétől megfogalmazták az életük etnikai aspektusait, mások azonban, jellemzően azok, akik számára nem meghatározó, illetve könnyebben adaptálódtak a társuk kultúrájához, a mindennapi kihívások jelentőségét hangsúlyozták.

A kutatás egyik fő korlátja, hogy nem reprezentatív, illetve az adatfelvétel aszimmetrikus: a feldolgozott interjúk közül többségében magyar és női résztvevők szerepelnek. Emellett a saját kutatói pozícióm is hatással volt az interjúk dinamikájára, így még a román interjúalanyok esetében is – bár törekedtem az egyensúlyra – gyakran a magyarság témája vált hangsúlyosabbá.

Etnicitás és vegyes házasság

Az, hogy az etnicitás és a nemzettudat a mindennapjaink része, és tudatosan vagy tudattalanul bizonyos mértékben meghatározza az identitásunkat, vitathatatlan. Ez viszont nem jelenti azt, hogy ezen fogalmak állandó definíciós dilemmaként jelennek meg (mint a szakirodalomban, ahol nehéz egyértelmű konszenzusra jutni) – az egyén számára ez mellékes. Ugyanakkor az tény, hogy valamely nemzethez vagy etnikai csoporthoz tartozás az önmeghatározás egyik alkotóeleme – hiszen az etnikai vonatkozású kérdések jelen vannak a rendszerváltásokban, az állami törvénykezésekben (pl. szavazati jog), és különböző aktuálpolitikai feszültségekben is (a bevándorlók kérdése, kettős állampolgárság, háborús helyzetek).⁸ Ugyanakkor az etnicitás kérdése a mindennapokban is tetten érhető, többek között olyan kisebbségi helyzetekben, ahol az etnicitás egyben stigma a csoport tagjai számára (pl. romák),⁹ illetve a vegyes házasságokban.

A dolgozat az etnicitáskutatás szakirodalmában meghatározó két irányzathoz, a konstruktivista és a primordialista megközelítéshez viszonyul. E szemléletek alapvetően a nacionalizmus egyik alapkérdésére vezethetők vissza: ki tekinthető a nemzet tagjának? Az elemzés kedvéért e két irányzatot a politikai és a kulturális nemzet fogalmával azonos elemzési keretbe helyezem, jóllehet a fogalmak nem fedik le egymást teljes mértékben. A nemzeti hovatartozásnak e két interpretációja szembenáll egymással, így az etnicitás konstruktivista és primordialis felfogása is. A konstruktivista nézőpont szerint adott identításelemek adott helyzetben lépnek érvénybe – igen gyakran ezek a helyzetek személyről személyre váltakoznak –, így kialakítva mindenki számára

⁷ Ilyés Sándor: Az élettörténetekben megjelenő etnicitás egy vegyes házasság esetében. In: *Életutak és életmódok*. Szerk. Szabó Á. Tőhötöm. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár 2002. 71–96. (Kriza Könyvek)

⁸ Kántor Zoltán: Nemzet és nemzetpolitika. Kommentár 2023/1. 76–85. Online: <http://www.kommentar.info.hu/uploads/2023/1/1685094308.pdf> (utolsó megtekintés: 2026. 04. 14.)

⁹ Fosztó László: Szorongás és megbélyegzés: a cigány–magyar kapcsolat gazdasági, demográfiai és szociokulturális dimenziói. In: *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. Szerk. Bakó Boglárka. Budapest 2003, 83–107.

egy sajátos etnikai öntudatot. A primordiális nézet szempontjából viszont „az etnikai kötődések adottak és nem választás eredményei, állandók, nem változók, és szükségképpen konfliktushoz vezetnek”.¹⁰ Kelet-európai vonatkozásban azért különösen is érdekes etnikai jellegű kérdésekkel foglalkozni, mert egy adott térségben e két inhereensen szembenálló nézet egyszerre van jelen. Erdélyben az etnicitást legtöbb esetben adottságnak érzékeljük: az egyén magyarnak vagy romának születik, még akkor is, ha identitásában vannak kérdéses aspektusok, így a társadalomnak ezen működése, (auto)identifikációja primordiális jellemvonásokat tükröz. Ilyen tekintetben a vegyes házasságok vizsgálata azért különleges, mert megkérdőjelezhető az *adottságok* vagy épp a szituatív etnicitás markerei.

A társas interakciók további vizsgálatában azonban a konstruktivizmus alapjai lesznek segítségünkre. A nacionalizmuselméletek egyik meghatározó fogalma Benedict Anderson nevéhez fűződik, aki a nemzetet egy olyan társadalmi konstrukcióként, ún. „elképzelt közösségként” határozza meg, amelynek tagjai – habár nem ismerik egymást személyesen – egy közösséget alkotnak a nyelv, a kultúra, a közös emlékezés és szimbólumok által, és nem mellesleg magukat az adott csoport tagjának tartják.¹¹ Ehhez kapcsolódik az etnikai határképzés is, amelynek átfogó megközelítése Fredrik Barth nevéhez köthető, aki amellett érvel, hogy a határok nem kulturális jegyekben keresendők, hanem közösségi folyamatokban, amelyek fenntartják a csoportok közti különbözőséget. Az ő szemlélete szerint maga az etnicitás nem pusztán a csoporton belüli közös hagyományokból és tulajdonságokból fakad, hanem a *mi-ők* megkülönböztetésből és elhatárolódásból.¹² Richard Jenkins Barth munkájára alapozva szintén úgy gondolta, hogy az etnicitást egy identifikációs folyamatnak érdemes tekinteni, de kiegészítette a belső és külső meghatározással, és hangsúlyozta, hogy ezek a határok függenek az adott társadalmi kontextustól és hatalmi kapcsolatoktól.¹³

Mint látható, minél inkább szeretnénk pontosítani az etnicitás fogalmát, annál inkább plasztikussá válik. A fenti konstruktivista elméletek velejárója lett tehát, hogy legyen szó bármilyen társadalmi közegekről, meg tudjuk vizsgálni egy szakszerű módszertannal az adott kultúrát. Fredrik Barth megközelítése alapján egy kultúrát „három egymást átható szint” segítségével közelíthetünk meg igazán: mikro-, közép- és makroszinten. E dolgozat szempontjából a mikroszintet kell kiemelnünk, miszerint az identitás kialakításának folyamatában a személyek és személyközi interakciók, életese-mények és helyszíneik, az egyén viszonyai, értékei, eszméi – és mindezek elfogadása vagy épp visszaautasítása – „egyetlen megélt kontextussá állnak össze”, és ami ezen a szinten történik, „az visszahat a többi szintre, minthogy megteremti azok alapját és bonyolultságuk előfeltételeit”.¹⁴

Az 1990-es évektől az interetnikusságot és a többség-kisebbség kapcsolatát fokozott tudományos érdeklődés övezi az erdélyi régióban. Jelentős tudományos munkák

10 | Donald L. Horowitz: A primordialisták. *Magyar Kisebbség*. 10. évf. 2006/1–2. 236.

11 | Benedict Anderson: *Imagined Communities* 6–7.

12 | Fredrik Barth: *Ethnic Groups and Boundaries*. The Social Organization of Culture Difference. Universitetsforlaget, Oslo 1969. 15–19. – A továbbiakban: Fredrik Barth: *Ethnic Groups and Boundaries*.

13 | Richard Jenkins: *Rethinking Ethnicity* 13.

14 | Fredrik Barth: *Régi és új problémák* 7.

jelentek meg a kisebbségi élet politikai, jogi és társadalmi vetületeit elemezve,¹⁵ amelyek szintetizáló jellegük miatt megkerülhetetlenek. Fontos azonban, hogy az antropológia területén már korábban is készültek jelentős munkák, például Katherine Verdery terepmunkája a szocialista Romániában, ahol a szerző politikai és gazdasági folyamatokat helyezett történelmi keretbe egy erdélyi faluban történő kutatása során, külön taglalva az újkori Habsburg- (feudális) társadalmat, az 1848 és 1918, végül pedig a két világháború közötti, majd a második világháborút követő időszakot. Monográfiája végén szintetizálja a politikai és gazdasági trendeket egészen a korabeli szocialista államberendezkedésig, különös figyelmet fordítva a társadalmi változások etnikai jellegére.¹⁶ Módszertana, az állami, regionális és lokális szinteken való elemzés, egybees a korábban kifejtésre került Fredrik Barth etnicitásvizsgálatával is, aki szintén hármas felosztásban, a közelítés és távolítás perspektívája alapján elemezte a társadalmi viszonyokat.¹⁷

A kilencvenes évek brubakeri terepmunkája meghatározó sarokköve lett annak, ahogyan ma viszonyulunk ahhoz, hogy mi válik etnikai jeggyé, illetve milyen esetekben és hogyan válik azzá. Munkájukban határozottan kirajzolódik a két közösség jelenléte, de felmerül a fent említett képlékenység problémája is: sok esetben nehezen lehet egyeseket magyarként, másokat románként azonosítani, mivel az etnicitás megjelenése és jelentősége szituációtól függ. Ez a gondolatmenet vezetett ahhoz a megközelítéshez, miszerint a társadalom nem szorosan elkülönülő etnikai csoportokból áll, hanem etnikailag jelöletlen többségből, illetve a jelölt, sajátos jellemzőkkel bíró kisebbségből.¹⁸ Erdélyi viszonylatban a legszembetűnőbb jelölt-jelöletlen viszony a nyelvi aszimmetriában érhető tetten: a jelöletlen többség számára a román nyelv alapértelmezett, láthatatlan normaként működik. Természetesnek számít például, hogy az utcanépek románul (is) szerepelnek, illetve hogy a hivatalos ügyintézés nyelve a román, annyira, hogy ennek használata önmagában nem is tematizált. Ezzel szemben a magyar nyelv eltér az állam által rögzített normától, így használata gyakran indoklást vagy magyarázatot igényel.

Brubaker és munkatársai a társas interakciókat a kolozsvári miliőben helyezték el, részletesen bemutatva a város múltját és akkori jelenét. A város mint mentális tér hatással lehet az identitásra, elég csak felidézni a Funar-korszak alatti városképet a román trikolór színeiben pompázó padokkal, patriótaszobrokkal, utcanépekkel. A térelrendezés – az emlékezés helyszínei, a nyelvi szimmetriára való törekvés vagy épp az aszimmetria, akár adott társadalmi rétegek perifériára való kiszorítása – befolyásolhatja egy közösség és tagjai önmeghatározását. Vegyük példának Pierre Nora *lieu de mémoire*, az emlékezés tereinek a koncepcióját, miszerint a tudatosan létrehozott

15 | Bárdi Nándor et al.: *Magyarok Romániában* (1990–2015). Erdélyi Múzeum-Egyesület–Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár 2020.; Zsombor Csata et al.: *The Economic Effects of the Territoriality Principle. Evidence from Transylvania, Romania. Language Problems and Language Planning* vol. 45. 2021/2. 164–186.; Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România. Ed. Gyula Fábián et al. Hamangiu, București 2020.; Katona Hajnal Tünde: *Nyelvi attitűd és jogismeret erdélyi magyar közösségekben*. Anyanyelvpolitika Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy 2016.

16 | Katherine Verdery: *Transylvanian Villagers: Three Centuries of Political, Economic, and Ethnic Change*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London 1983.

17 | Fredrik Barth: *Régi és új problémák* 7–12.

18 | Rogers Brubaker et al.: *National Politics and Everyday Ethnicity* 19.

helyszínek, tárgyak, események stb. segítik a kollektív emlékezetet, szimbolikus jelentéssel telítődnek, így a közösség identitásának is részévé válhatnak.¹⁹ Az, ahogyan a város fizikai és mentális terében érezzük magunkat, befolyásolhatja a kapcsolatainkat, a biztonságérzetünket, az otthonosságérzetünket. Az *otthonosság* egy olyan reflektálatlan, magától értetődő állapotot jelent, amelyben egy adott (kisebbségi) közösség részesül az egyenlő bánásmód kibővítéséből, egy más dimenziójából – s ez a többség-kisebbség viszonyában etnikai jelleget is ölt.²⁰

Az etnicitás a brubakeri szemlélet alapján tehát „nem egy, a világban létező dolog, hanem a világról alkotott nézőpont” (*not things in the world, but perspectives on the world*).²¹ Szerepét azonban ne becsüljük alá: korábbi, Erdélyre vonatkozó kutatások alapján az etnicitás igenis lehet szervezőelve bizonyos társadalmi színtereknek, sőt gazdasági folyamatoknak is.²² Mivel „az etnikai határok lehetnek képlékenyek, a nyelvek viszont nem”,²³ a román nyelvtudás szintje és a kereseti lehetőségek között egyértelmű összefüggés mutatkozik: akik nem beszélnek jól a román nyelvet, alacsonyabb fizetésre számíthatnak. A gazdaság egy fontos szempontja a nyelvi tőke, de ne feledkezzünk meg a(z) etnikai) identitás további markereiről sem, melyek erősíthetik a csoporton belüli bizalmat és szolidaritást. Robert D. Putnam alapján az etnikai gazdaság ezt a jelenséget írja le az ún. *bridging* (a közösségen kívülre mutató) és *bonding* (a közösségen belüli) kötéseknek. Ezek a külső és belső kapcsolatok társadalmi tőkévé alakíthatók, amelyek, hasonlóan a román nyelvtudáshoz, „befolyásolhatják a munkaerőpiaci és jövedelmi esélyeket”.²⁴

A fenti elméletek és az interetnikus társadalmak komplexitása etnográfiai munkákban is tetten érhetők. Az interetnikusság lokalizált vizsgálata megjelenik Biró A. Zoltán és munkatársai kutatásában,²⁵ akik a csíkszeredai román–magyar kapcsolatokat vizsgálták a 20. század történeti perspektívájában. Ilyés Sándor – hasonlóan e dolgozathoz – egy kolozsvári vegyes házasságba tekintett be, külön interjút készítve a házastársakkal.²⁶ Egy román nő és egy magyar férfi élettörténetén keresztül nyerhetünk betekintést az életük etnikai aspektusaiba, esetlegesen az ebből fakadó konfliktusaikba és az együttélési stratégiáikba. Tanúi lehetünk a házasságon belül egy asszimilációs folyamatnak, ahol a magyar nyelv használata minimálisra csökken, ugyanakkor az egyházzal való kapcsolat is szinte teljesen megszűnik. Fontos kiemelni, hogy az idős házaspár életének alakulását a 20. századi társadalmi folyamatok erősen meghatározták.

19 | Pierre Nora: Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas* 1999/3. 146–147. Online: https://epa.oszk.hu/00800/00861/00012/99-3-10.html#P10_119 (utolsó megtekintés: 2026. 04. 14.)

20 | Bethlendi András: *Az otthon otthonosságának hiányzó szempontrendszere az európai nemzeti kisebbségek nemzetközi védelméből. A nemzeti kisebbségek otthonossággkérdésének nemzetközi jogi metszete*. Doktori értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest–Kolozsvár 2023. 179–189.

21 | Rogers Brubaker: *Ethnicity without Groups* 17.

22 | Szabó Árpád Tőhötöm: *Gazdasági adaptáció és etnicitás: Gazdaság, vidékiség és integráció egy erdélyi térségben*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Krizsa János Néprajzi Társaság, Kolozsvár 2013.

23 | Csata Zsombor: Etnikai párhuzamosságok az erdélyi gazdaságban. *Regio* 27. évf. 2019/1. 69.

24 | Uo. 43.

25 | Biró A. Zoltán–Bodó Julianna: Kizárási és bekebelezési technikák román–magyar interetnikus kapcsolatokban. *Antropológiai Műhely* 1. évf. 1993/1. 69–96.

26 | Ilyés Sándor: Az élettörténetekben megjelenő etnicitás.

Hasonló kutatás zajlott a háromszéki Zabola településén is, ahol többségében magyarok élnek, de jelentős a román és roma lakosság is. Egy román édesanya és magyar édesapja úgy döntöttek, hogy gyerekeik nyelvi és vallási szempontból is az azonos nemű szülő nyomdokait kövessék. Eleinte természetesnek tűnt, hogy otthon két nyelven kommunikálnak, a gyerekek „félíg magyarnak, félíg romának” vallották magukat. Iskoláskoruk végére azonban jelentős távolság alakult ki a román és magyar identitás között: mivel a fiú magyar iskolába járt, magyar barátai voltak, a lány pedig román iskolában és román közegben szocializálódott, végül azonos etnikumú házastársat is választottak maguknak. Az interjú során már egyikük sem tartotta magát „félíg magyar, félíg romának”, a fiú magyarnak, míg a lány romának vallotta magát, kiemelve, hogy román az édesanyja, és magyar az édesapja. Láthatjuk tehát, hogy a családon belüli döntések és kompromisszumok jelentősen meghatározhatják az egyén további közegét.²⁷

Biczó Gábor a szilágysági Tövisháton végzett kutatást az etnikai együttélés egyensúlyi állapotáról. Míg az etnicitáskutatások jelentős része olyan esetekre fókuszál, amelyekben valamely etnikai csoport asszimilációs folyamata azonosítható, a tövisháti példa a stabil etnikai együttélés mintázatát mutatja. A vizsgált közegben sem a magyar, sem a román etnikai közösség esetében nem figyelhető meg asszimilációs tendencia. Ez az egyensúlyi állapot a formalista-fizikalista nézőpontból elemezve több tényező együttes hatásának – a generációkon át öröklődő lokális együttélési szabályoknak, a „szerencsés” földrajzi és környezeti adottságoknak, valamint az iskola helyi közösségben betöltött funkcióinak – tulajdonítható. Ugyanakkor az etnicitás szituatív, eseti jellegű, de kulturális gyakorlattá összeálló megnyilvánulásai (szituatív kulturális kvalitásként felfogott együttélési egyensúlyhelyzet) is meghatározók, ezért az egyensúly inkább folyamatként értelmezhető. Ebben a folyamatban a csoportok közötti megkülönböztetés és elhatárolódás – nyelvi, vallási, értékrendi, szokásbeli stb. alapon – olyan szabályozó mechanizmusként működik, amely az esetleges konfliktusfelületeket ellenőrzés alatt tartja. A tövisháti eset így példaként szolgál arra, hogy az etnikai csoportok együttélése értelmezhető és vizsgálható anélkül is, hogy kizárólag a bináris szembenállás, a *mi-ők* logikája és az erős csoporthatárok mentén közelítenénk az etnikumokhoz.²⁸

A dél-erdélyi Tövis identitásstruktúrájáról Kőrösi Viktor Dávid monográfiája ad átfogó elemzést. A szórványmagyarság sajátos jellemvonásokat von maga után: egyrészt hiányos a középszintű közösségsszervezés, így nagyobb hangsúly kerül az egyéni szerepvállalásra – noha az egyház továbbra is központi szerepet tölt be ezen a téren. Tanulmányom szempontjából érdekes volt azzal szembesülni, hogy a párválasztás terén a nemzeti hovatartozás nem minősült domináns tényezőnek, a meghatározóbb tényező inkább a választott személy jelleme volt.²⁹

27 | Mirk Szidónia: Cășătoriile mixte maghiaro-române din Zăbala. In: *Modele de conviețuire în Ardeal*. Zăbala. Ed. Anghel Remus Gabriel, Pozsony Ferenc. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár 1999. 53–70. (Kriza Könyvek)

28 | Biczó Gábor: A Tövishát északi vegyes lakosságú színterének leírása. In: *Megvagyunk mi egymás mellett*. Szerk. Biczó Gábor, Kotics József. Miskolci Egyetem, Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet, Miskolc 2013. 25–53.

29 | Kőrösi Viktor Dávid: *Nemzeti identitás Dél-Erdélyben. Tövis magyar közösségének jelenkori identitásstruktúrája*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár 2024. (Dissertationes Ethnographicae Transylvanicae)

Kapcsolatok határmezsgyéjén

A korábbi fejezetekben az etnikai csoporthoz tartozás kérdése és az identitás formálódása került előtérbe. Láthattuk, hogy a jelenség folyamatszerűsége miatt – hogy dinamikus és helyzetről helyzetre változik – nagyon nehéz megállapítani, hol húzódnak a határvonalak, bár a klasszikus különbségtételek általában a nyelvhasználat, a vallási hovatartozás és a kulturális gyakorlatok mentén szerveződnek. Mivel kutatásom célja éppen az volt, hogy az etnikai határok hétköznapi újratárgyalását vizsgáljam, ebben a fejezetben a mindennapi együttélés során kötött kompromisszumokat, megalkuvásokat vagy éppen nem alkuképes alapelveket céloztam meg. Ezeket a helyzeteket – bár a kifejezés elsőre erősnek tűnhet – hatalmi helyzetként értelmezem: nem dominanciaharcként, hanem olyan mikroszintű gyakorlatok megosztásaként, amelyen keresztül a felek újratárgyalják a hagyományos etnikai különbségek jelentőségét és mindennapi alkalmazhatóságát.

Történetileg Romániában az etnikailag vegyes házasságok aránya a magyar kisebbség körében viszonylag állandó maradt, bár az államszocializmus ideje alatt megfigyelhető volt egy enyhe növekvő tendencia. 2015-ben hozzávetőlegesen a magyarok 18–20%-a lépett vegyes házasságra.³⁰ Ugyanakkor az erdélyi magyarok tízszer nagyobb valószínűséggel kötnek házasságot a saját közösségükön belül, mint etnikai csoportjukon kívül, de azok, akik tanulmányaik során legalább egy oktatási szintet román nyelven végeztek, nagyobb eséllyel lépnek vegyes házasságra.³¹

Az adatfelvétel során minden interjúalánynál rákérdeztem arra, hogy hogyan ismerkedtek meg párjukkal, és többen is kötötték a kapcsolat kezdeti fázisát a nyelvhez. Azt, hogy valaki igényes beszélője volt a románnak, vagy ha magyarként tökéletesíteni szeretne volna a nyelvtudását, vonzónak találták, ami önmagában talán nem kuriózum, viszont az a narratíva és azok a hangsúlyok, amelyekkel ezt megosztották velem, sajátosnak tekinthetők. Egy magyar nő például így emlékszik vissza:

Én jóképű, klassz magyar fiúkat nem tudtam egyetem alatt Kolozsváron találni. Igaz, nem jártam semmi olyan helyre, ami kimondottan magyar legyen, de... Én egy épkézláb magyar fiúval nem tudtam találkozni. (magyar nő, 1983)

Amikor viszont az egyik órán megszólalt az utolsó sorban egy okos és jóképű román fiú, egyből felfigyelt arra, hogy „nem ilyen țărănescă románnal beszélt”, amit akkor még kritizált. Ez összefüggésbe hozható azzal, hogy a magyarok a mindennapi élethelyzeteken túl az iskolában a standard román nyelvet tanulták irodalmi műveken keresztül, így saját magukkal bevallottan szigorúbbak, ha a román nyelv árnyalt

30 | Tamás Kiss: Assimilation and Boundary Reinforcement: Ethnic Exogamy and Socialization in Ethnically Mixed Families. In: *Unequal Accommodation of Minority Rights*. Ed. Tamás Kiss et al.. Palgrave Macmillan, Cham 2018. 471–475.

31 | Mihaela Hărăguș: Considerations on Ethnically Mixed Marriages in Transylvania in the Last Few Decades. In: *Intermarriage in Transylvania, 1895–2010*. Ed.: Ioan Bolovan, Dumănescu Luminița. Peter Lang, Frankfurt am Main 2017. 117–124.

használatáról van szó.³² Mivel számukra ez külön erőfeszítésbe kerül, gyakran elvárják, különösen a professzionális színtereken, mint az egyetem, hogy a román anyanyelvűek is azt a standard nyelvváltozatot beszéljék. A román közösség ezzel szemben megengedőbb a nyelvváltozatokat érintően, és sokan nyelvjárásban beszélnek akadémiai közegben is. Az erdélyi román nyelvjárás egyik sajátossága a palatalizáció: a mássalhangzók lágyítása azzal, ahogyan a hangot az eredeti képzési helyéhez képest hátrébb, a szájpadlás középső irányába tolják. A *frate* ['fra:te] vagy a *bine* esetében a magyarhoz hasonló *ty* és *ny* hangot hallhatunk: ['fra:ce], illetve ['bi:ne]. Erre utalt a hölgy, ugyanis éppen az tűnt fel neki, hogy nem hallotta ezt a jellegzetes dialektust.

A román nyelv tehát presztízsertékű: nemcsak a közsférában, ahol a hivatalos nyelv státusza miatt fölényben áll, hanem a személyes életben is. A hivatali kommunikáció során a magyar közösségben gyakran még mindig él a „hatalmi szándékról és gyakorlatról való tudás”, amikor a szocializmus idején románokat helyeztek ki magyar települések hivatalaiba. Ennek eredményeképp megszilárdult az a felfogás, hogy az ügyintézés nyelve a román nyelv, ugyanakkor a közösség élesen elhatárolta magát az outgroup képviselőjétől, és idegenként kezelte.³³ (Bíró–Bodó, 1993). Érdekes azonban, hogy csoporton belül is presztízskérdés a román nyelv ismerete: az egyén minél inkább birtokolja a nyelvet, és minél árnyaltabban fejezi ki magát, annál inkább kerül hatalmi helyzetbe. Ez azért válik érdekessé, mert a nyelvi ideológiák és igényesség a párválasztás színterébe kerül, és interetnikus helyzetben akár kritériumrendszerre is alakulhat.

Egy román nő mosolyogva gondolt arra vissza, hogy a férjével az egyre gyakoribb találkozások pontosan a nyelvtanulás okán történtek:

Ő azt mondta, hogy meg akar rendesen tanulni románul, és hogy javítsam ki, ha hibát vét. Én megmondtam neki, hogy jól van, ha ezt akarod, én minden alkalommal kijavítalak, de akkor ne sértődj meg rajta. És azután minden egyes alkalommal kijavítottam, most pedig nagyon jól beszél románul. (...) Pedig én próbálkoztam, jártam két évig nyelvkurzusra, de csak olvasni tudok, és pár hétköznapi szót elcsípni a beszélgetésből. Sokat próbálkoztam magyarul beszélni, és sokat kínlódtam vele. Aztán egyszer azt mondta a férjem: „Tudod, mit? Mondjad románul!” (nevet). (román nő, 1976)

A kölcsönösség igénye – hogy a többségi fél is megtanuljon magyarul – többször felmerült. Látszik tehát, hogy nyelvi szinten a párok a kiegyensúlyozottságra törekedtek, ennek ellenére a román felek közül egyikük sem tudott megtanulni társalgási szinten magyarul.

Az interjúk alapján a nyelvvel szemben a vallási különbözőség sokkal kevésbé volt megosztó tényező, pedig Románia még mindig vezető helyen áll Európában a társadalom vallásossága szempontjából. A 34 európai ország közötti rangsorolás alapját négy kritérium határozta meg: az Istenbe vetett hit, a vallás személyes életben betöltött

32 | Kiss Tamás et al.: *Magyarellenesség Romániában. Kérdőíves vizsgálat, a közoktatásban használt tankönyvek és a román közösségi média tartalomelemzése*. Székelyföldi Közpolitikai Intézet–Bálványos Intézet, Kolozsvár 2021. 75–78.

33 | Bíró A. Zoltán–Bodó Julianna: *Kizárási és bekebelezési technikák* 24.

fontossága, az imádkozás és a vallási eseményeken való részvétel. Közép-Kelet-Európában általánosságban véve erősebb a formális vallásgyakorlás, mint Nyugat-Európában, ezen belül is Románia különösen kiemelkedik, ahol a megkérdezettek fele legalább havonta részt vesz istentiszteleten.³⁴ A formális vallásgyakorlás ugyanakkor változásban van: többek között a román népességben a felekezetek közötti átrendeződés figyelhető meg, illetve az elmúlt évtizedekben lassan, de folyamatosan nőtt a felekezet nélküliek és az ateisták aránya.³⁵

Ennek az átrendeződésnek különböző okai lehetnek, de legfőképpen a még mindig tartó szekularizációs folyamat eredményének tudható be.³⁶ Az interjúalanyok tekintetében megfigyelhető, hogy többségük nem formális vallásgyakorló. A városban élő értelmiség és középosztály számára gyakran már nem úgy és nem annyira fontos a rendszeres vallásgyakorlás egyházi intézményeken belül, mint a szülei generációjának. Fontos hangsúlyozni, hogy az adatközlők – bár társadalmi rétegüket reprezentálják – nem képeznek reprezentatív mennyiséget. Számukra a vallás azon potenciálja, hogy domináns szervezőelvvé váljon, vagy hogy erős (etnikai) identitásképző tényezőként működjön, nem vagy csak korlátozott mértékben érvényesült. Ez viszont nem jelenti azt, hogy ez a megállapítás a széles társadalomban is megtartja érvényességét, de mindenképp rámutat egy folyamatra, tendenciára.

A fent leírt folyamat következtében többen csak polgári esküvőt tartottak, szűk körű ünnepléssel: „A férjem családja ortodox, de ő egyáltalán nem vallásos, én pedig katolikusnak vagyok keresztelve, de annyira nem tartottam én sem fontosnak, így csak polgári esküvőnk volt.” (magyar nő, 1989)

Azokban az esetekben, amikor a család vagy a házastársak számára fontos volt, hogy legyen egyházi szertartás is, törekedtek arra, hogy mindkettejük felekezetét tiszteletben tartsák.

Én ortodox vagyok, a férjem református. És hogy mindkét családnak jó legyen, meg tiszteletből is azt mondtuk, hogy megtartjuk a ceremóniát a református egyháznál is, és az ortodox egyháznál is. És valami csodásnak tűnt akkor, 2003-ban. Elmentünk, és meggyőztük mindkét papot. Én megtanultam az esküt, magyarul mondtam el... Ezt meg lehet tenni azért, akit szeretsz. (román nő, 1976)

34 | Jonathan Evans–Chris Baronavski: How Do European Countries Differ in Religious Commitment? Online: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2018/12/05/how-do-european-countries-differ-in-religious-commitment/> (utolsó megtekintés: 2026. 04. 14.)

35 | Kiss Dénes: Vallási tájkép a posztkommunista Romániában. A felekezeti szerkezet változásai a népszámlálási adatok tükrében. Valláskutató Intézet, 2024. Online: <https://vallaskutato.ro/hu/blog/bejegyzesek/vallasi-tajkep-a-posztkommunista-romaniaban-a-felekezeti-szerkezet-valtozasai-a-nepszamlalasi-adatok-tuekreben.html> (utolsó megtekintés: 2026. 04. 14.); Dan Duganciu: Alternative Modernities in Europe: Modernity, Religion and Secularization in South-Eastern Europe; the Romanian Case. Preprint. Department II, MPI for Social Anthropology, Max Planck Society, Halle–Saale, 2004. (Max Planck Institute for Social Anthropology Working Papers)

36 | Érdemes megjegyezni, hogy a szakirodalom egy ellenszekularizációs folyamatot is megállapít, ami visszavezethető a bizonytalan társadalmi-politikai kontextusra, a vallás korábbi marginalizáltságára, az előregedő lakosságra és a kereszténydemokrata (és a jelenleg erősödő szélsőjobb) politikai erők megjelenésére. Erről bővebben lásd: Kiss Dénes: Vallásszociológia a posztkommunista Romániában. *Erdélyi Társadalom* V. évf. 2007/1. 193–204.

Mintha két ellentmondó álláspont ütközne: egyrészt azok a személyek, akik vegyes házasságot kötnek, mintha magától értetődőnek gondolnák, hogy a szimbolikus egyensúlyt már a házasság kezdetén meg kell teremteni, másrészt meg mintha ők maguk is csodálkoznának, ha ez végül sikerül. Egy pillanatra kapcsoljunk vissza Biczó Gábor korábban idézett munkájára, a tövisháti román–magyar együttélés egyensúlyi állapotára. Terjesszük ki e közösség strukturális vizsgálatát a házasságkötés mikroszintű eseményére: a potenciális konfliktuszónákat (a szertartás nyelve, vallása) ellensúlyozta a közös értékrend megléte, teret adva egy új közösségi szabályozási rendszernek – amelyet a pár sajátosan, az egyházi képviselők segítségével állított fel.

A kapcsolat iránti elkötelezettségük és határozottságuk miatt a legközelebbi családtagok először elfogadták, idővel pedig, ahogy megismerték a leendő családtagot, meg is kedvelték őt. Azokon a közösségi eseményeken viszont, ahol azokkal a rokonokkal vagy barátokkal találkoznak, akiket csak alkalomadtán látnak, sokkal több konfliktushelyzet alakult ki. Közvetlenül ez sem a párkapcsolaton csapódott le, hanem inkább az egyén saját közösségéhez való viszonyát rendezte újra:

Amikor tudom, hogy olyan helyre vagyok hivatalos, ahol hozzám mindenki magyarul fog beszélni, mindkettőnk számára kellemetlen lenne, ha folyton fordítanék a feleségemnek... és nem is lehet. Úgyhogy például osztálytalálkozókra inkább megyek egyedül, mert tudom, hogy a régi barátaim csak velem és csak magyarul akarnak beszélni. (magyar férfi, 1978)

A többségi társadalom tagjai ritkábban számoltak be olyan esetekről, amikor nyelvi akadályokba ütköznek. Alapvetően mindkét fél jól beilleszkedett a társa környezetébe, közös baráti társaságok alakultak ki, ahol társaságtól függően románul vagy felváltva mindkét nyelven beszélnek:

Ha például viccelődnek magyarul, akkor elég nehéz... nehéz megérteni a vicceket. De ha én is meg akarok érteni valamit, akkor rákérdézek. Azt nem lehet elvárni, hogy neked folyton fordítsanak, ide közös erőfeszítés kell mindkét oldalról. De elviekben nem szokott probléma lenni, soha nem éreztem magam kizártnak. (román nő, 1979)

Az interjúk során egy kiélezett helyzetről számolt be egy magyar nő: keresztelőre voltak hivatalosak Székelyföldön, és a gátlások feloldódásával elkerülhetetlenné vált a konfrontálódás:

Estére, amikor a gyerekek lefeküdtek, és beborozott mindenki, akkor ott elég csúnyán előjött... minden... Nem volt kellemes, mert ugye onnan indult, hogy a férjem román. S akkor volt egy pár ilyen magyarhuszár, akinek egyáltalán nem jött le, hogy ember, még ha [férj neve] is hívják, nincsen vele baj, nem ölni jött (zavartan nevet). Az egy kicsit kellemetlen volt, de szerencse, hogy volt egy pár ilyen mediátor, aki teljesen normálisan gondolkodott, és holisztikusan kezelte a szituációt. És szerencse volt, hogy a férjem se adja be a derekát ezeknek a du-máknak, és nem volt kivel hevíteni, folytatni a beszélgetést. (magyar nő, 1986)

A fenti esetek azonban rámutatnak arra, hogy interetnikus helyzetekben a nyelv nem pusztán kommunikációs eszköz, hanem a közösségi tagság szimbóluma is – és nem alkotóeleme, hiszen nem egyértelműen kizáró jellegű, viszont tudatos erőfeszítés és kölcsönös alkalmazkodást igényel mindkét fél részéről. Amíg egynyelvű kommunikáció zajlik (például csak a házastársak között), nincsenek igazán etnikai jellegű konfliktusok. Abban az esetben, amikor a nyelvi közeg heterogénné válik, bevonva a kiterjedt családot vagy egyéb társaságot, az etnicitás erős nyelvi meghatározottsága miatt az ütközési szinterek is kiterjednek. Az idézett részletekben a többségi társadalom tagja vált kívülállóvá (mert nem érti a vicceket, vagy az asztaltársaság által szinte kizárólagosan magyar nyelvű társalgást), így „az idegen kisebbségi helyzetbe való hozzászólásának” lehetünk tanúi.³⁷ Ez a helyzet inherensen megváltoztatja a hatalmi pozíciókat, azonban jellege ideiglenes: csak az esemény idejéig áll fenn a megváltozott hatalmi struktúra.

Alku a gyerekszobán innen és túl

Az interjúk során a vegyes házasságok egyik legnagyobb kihívása a gyermeknevelés kérdése körül kristályosodott ki, még abban az esetben is, ha a házastársak a főbb kérdésekben viszonylag könnyen konszenzusra jutottak. Az interjúalanyok egyszerre éltek meg belső igényt és külső elvárást arra, hogy saját kulturális örökségüket továbbadják, ugyanakkor tiszteletben tartsák a másik fél kulturális identitását is. E kettős elvárás különösen a nyelvhasználat terén vált élessé: a gyermek kétnyelvűségének kialakítása minden esetben hosszú távú előnyként, kulturális tőkeként jelent meg az elbeszélésekben.

A családon belüli nyelvstratégia magában foglalja azt a nyelvet, amelyen a házastársak beszélnek egymás között, illetve azt a döntési folyamatot és későbbi gyakorlathoz, amelyen nyelven vagy nyelveken beszélnek a gyerekeikkel. A szülők hiedelmei és attitűdjei jelentős mértékben alakítják a gyermek nyelvi környezetét és korai nyelvi szocializációját, amely később a nyelvhasználat alapvető, elsődleges tapasztalatává válik. A valóságban viszont a kétnyelvű családok nem minden esetben hoznak határozott döntéseket a kezdeti nyelvhasználatra vonatkozóan, hanem később spontán alakítják ki. Amennyiben idővel tudatosan szeretnék befolyásolni a gyerekek nyelvi környezetét, két tendenciát fedezhetünk fel: vagy egy külső kontroll keresését annak megfelelő, támogató nyelvi környezetének felkutatásával, vagy az otthoni nyelvi környezet kontrollálását, amely rendszerint szorosan összefügg a családi hagyományokhoz való kötődéssel.³⁸

Az erdélyi kétnyelvű családok egyik meghatározó nyelvstratégiája a külső kontrollban rejlik: az anyanyelvű oktatásban. Minden esetben felmerül a dilemma azonban, hogy a többségi vagy a kisebbségi oktatási intézményt „éri meg” választani. Előbbi esetben gyakori érv az, hogy a gyerek jobban boldogul majd a szintfelmérő vizsgákon, az érettségén, majd a felnőtt életben, illetve különösen szórványrégióban, ahol nincs

37 | Biró A. Zoltán–Bodó Julianna: *Kizárási és bekebelezési technikák* 37.

38 | Mila Schwartz: Family Language Policy: Core Issues of an Emerging Field. *Applied Linguistics Review* 2010/1. 171–192.

minden településen iskola, nem hárul a családra plusz anyagi teher az utaztatással. Utóbbi esetében a szülők úgy gondolják, hogy gyerekük románul mindenképpen meg fog és meg kell tanulnia, a magyar nyelvet viszont, ha nincs megfelelő környezet, nem fogja tudni teljesen elsajátítani. Egyaránt fontos azonban az iskolák presztízse, amely kiszélesíti a mikroszintű problémát, bevonva a kisebbségi oktatásszervezés fontosságát és a többség együttműködésre való hajlandóságát.³⁹

A kutatás egyik központi kérdése arra irányult, hogy az interjúalanyok milyen nyelven kommunikálnak gyermekeikkel, illetve milyen szempontok mentén alakították ki a házastársukkal a nyelvhasználatra vonatkozó (hatalmi) döntéseiket.

Velem csak magyarul beszélnek, kizárólag. Otthon átváltanak románra, ha otthon van az apjuk, de akkor se szólhatnak hozzám románul. Persze abból van konfliktus, hogy ő nem érti, mi mit beszélünk, mert nem tanulta [a magyar nyelvet], csak passzívan, amit elkapott. A lányom többször mondta neki, már kicsi kora óta, 3 éves korától, hogy apa, te miért nem tudsz magyarul, miért nem tanultál meg magyarul. Tehát ő ezt ilyen gyengeségnek látja az apjánál. (magyar nő, 1980)

Ebben az esetben egy aszimmetrikus nyelvi pozíció alakul ki, hiszen a családban a magyar válik a „bennfentesek” nyelvévé, amelyben akarva-akaratlanul az apa nem tud részt venni. Bár a gyerekek mindkét nyelven folyékonyan beszélnek, a kislány számára a magyar nyelv ismerete nem csupán egy hasznos tudásnak bizonyul, hanem mintha a szülői szerep teljességének egyik feltétele lenne. Fontos kiemelni, hogy külön-külön kezelve a nyelvet, kultúrát – és ezzel együtt a szülőt is –, egyensúlyra törekszenek a házastársak, ahol mindenki ellátja a saját feladatát. Egymás viszonylatában azonban egy magyar dominancia figyelhető meg.

Ennek szöges ellentéte, amikor az abszolút román nyelvi hegemonia jelenik meg, bár a magyarsághoz tartozó hagyományokat, szokásokat az édesanya annak ellenére is továbbadja kisfiának, hogy román nevet adtak neki, és ő is románul beszél vele.

Sokszor gondolkoztam azon, hogy ha nem is adtam át a nyelvet, de átadtam a többit: átadom a hagyományokat, és átadom, hogy... hát magyarul élünk, de románul beszélünk. Nem érzem azt, hogy teljesen elrománosodtam, hanem megmaradt minden, amit én fontosnak tartottam, és azt át is adtam. (...) Ha visszamehetnék, akkor másképp csinálnám, nem, mint amit választottam. Bánom, hogy nem tanítottam meg a fiamat magyarul, mikor ott elkezdett beszélgetni, hogy a férjemtől románul tanuljon, s tőlem magyarul. Én most is mondok pár szót magyarul, hogy hallja és tanulja a magyart. De talán többet is beszélhettem volna vele magyarul, mert most felismeri a nyelvet, és szépen kiejti a hangokat, de nem tud beszélni. (magyar nő, 1986)

A fenti eset volt az egyetlen, amikor a magyar nyelv aktívan sem a családban, sem az oktatásban nem jelent meg. Az általános kiindulási pont tehát az, hogy a gyerekek szimultán kétnyelvűek, azaz hároméves koruk előtt, párhuzamosan sajátítják el a két

39 | Papp Z. Attila: Változatok erdélyi szórványoktatásra. *Regio* 24. évf. 2016/4. 179–181, 193.

nyelvet. Több esetben viszont domináns kétnyelvűség figyelhető meg, ahol az egyik nyelvet jobban, magabiztosabban birtokolja a gyerek.

A következő részletben egy román édesanya avatott be a döntési mechanizmusba, amelyben az oktatási intézmény kiválasztása egy valós hatalmi döntés kérdése volt:

A férjem és anyósoméék szeretnék volna, hogy magyar iskolába járjanak a gyerekek, mert románul úgyis megtanulnak, az körülveszi őket. De én el sem tudtam képzelni, hogy magyar iskolába járjanak, mert hiába próbálkoztam, nem tudtam megtanulni magyarul, és azt éreztem, hogy nem fogok tudni a gyerekeim életében részt venni, és kimaradok az életük egy nagyon fontos részéből. (román nő, 1979)

Az adatközlő férje ugyanerről a kérdésről így nyilatkozott:

Hát, valószínűleg ez volt az egyik legnehezebb... hát nem harc, de legnehezebb döntés. Valahogy úgy érzem, hogy itt ezen a téren én voltam az, aki hagyott. Valahogy el tudtam fogadni a feleségemnek azt az érvét, hogy a gyerekek tanulási folyamatát ő is szeretné követni, s hogyha magyar nyelven tanulnának, akkor ez a dolog sajnos nem valósulhatna meg. S akkor főleg emiatt ebbe az irányba hajlottunk. De nehéz volt... Szerettem volna azt, hogy magyar nyelven tanuljanak. (magyar férfi, 1978)

Jól látható, hogy az interetnikus családokban a hatalmi viszonyok alakulásában racionális és érzelmi érvek is szerepet játszanak, de közvetetten felismerhető az a társadalmi és családi szereposztás is, amely tradicionálisan „női” és „férfi” tevékenységeket határoz meg. Ennek értelmében a nő az, aki a gyerekek nevelésével foglalkozik, míg a férfi megteremti az ezt lehetővé tévő objektív körülményeket (például pénzt keres). Mivel manapság a nemek, illetve a munka- és szerepmegosztás között nincs olyan mértékű függés, mint korábban (különösen városban vagy értelmiségi feladatkörökben), ezt a kérdéskört vizsgálhatjuk szintén a hatalmi dinamikák szűrőjén keresztül, főképp, ha ennek (inter)kulturális következményei is vannak. Ebben az esetben az „anya mint a nevelésért felelős szülő” lesz a domináns pozícióban.

Ezzel ellentétesen döntött egy másik család – magyar tannyelvű iskolát választottak, pedig az édesanya román:

Sokat vacilláltunk, hogy magyar vagy román vonalra írassuk be a lányunkat, ezért megkérdeztünk egy pedagógust is, hogy mégiscsak kapjunk egy szakértői véleményt. Végül több lehetőséget láttunk a magyar vonalon, valahogy inkább arra mozdultunk el, és amúgy jól tettük, ez szubjektív vélemény, de én nagyon elégedett vagyok az oktatással. (román nő, 1976)

Láthatjuk tehát, hogy az érzelmi tényezők mellett az intézmények minősége és az azok által felkínált lehetőségek is nagyban befolyásolják a döntést.

Következtetések

Erdély – és Kolozsvár – terepül szolgál számos interetnikus viszonyrendszernek, ahol a csoporthatárok egyszerre mutatnak elmosódást és megerősödést: bizonyos helyzetekben átjárhatóvá válnak, míg máskor még etnikailag semleges szituációkban is hangsúlyossá válik a különbségtétel. A tanulmány a konstrukciós szemléletre támaszkodott, ugyanakkor kiemeli, hogy a térségben továbbra is erős az etnicitás adottságként való értelmezése. A dolgozat célja ezen határképzési folyamatok feltárása volt a legszorosabb és legalapvetőbb társadalmi egységben, a (vegyes) házasságban.

Az első olyan terület, ahol a felek döntési helyzetbe kerültek, a nyelvhasználat volt, amely esetében a román nyelv mind a többségi, mind a kisebbségi fél számára presztízsértékkel bírt. A magyar résztvevők esetében a biztos nyelvtudással rendelkezők számára vonzó volt a választékos román nyelvhasználat, míg a kezdeti nehézségekkel szembesülők inkább kihívásként élték meg a nyelvelsajátítást, amelyben a román anyanyelvű partner gyakran támogató szerepet vállalt. A román adatközlők közül többen beszámoltak arról, hogy megkísérelték a magyar nyelv társalgási szintű elsajátítását, azonban a kölcsönös, kiegyensúlyozott kétnyelvűség egyik kapcsolatban sem valósult meg. Mindez arra utal, hogy bár a román nyelv dominanciája érzékelhető, nem beszélhetünk egyértelmű nyelvi hegemoniáról, hiszen több esetben is történtek tudatos erőfeszítések a partner anyanyelvének elsajátítására, még ha ezek nem is vezettek teljes sikerhez.

A családon belüli nyelvstratégiák nagyon változatosak: egyetlen esetben volt kizárólag egynyelvű (román) kommunikáció, minden más családban a kétnyelvűség valamilyen formája volt jelen. Azokban a családokban, ahol a magyar nyelv átörökítése prioritást élvezett, gyakori stratégiának bizonyult a külső nyelvi kontroll megteremtése. Az érvelésben visszatérő elem volt, hogy a gyermek a román nyelvet mindenképpen elsajátítja, míg a magyar nyelv megfelelő szintű elsajátítása intézményes támogatás nélkül veszélybe kerülhet, és ezzel a magyar kulturális közeg egy része is elérhetlenné válna. Az iskolaválasztás során az oktatás nyelve eltérő jelentéstartalommal bírt: míg a magyar iskola melletti döntés nyelvi, kulturális és közösségi szempontokat is mozgósított, addig a román iskola esetében ezek az érvek jellemzően nem kerültek előtérbe.

Vallási szempontból a nem intézményes, individualizált vallásosság erősödése volt megfigyelhető: bár a megkérdezettek hívóként határozták meg magukat, kevésbé ragaszkodtak felekezeti kötődésükhöz. Emellett azonban kirajzolódott a vallásukat aktívan gyakorló személyek köre is, akik a kapcsolati egyensúly megőrzése érdekében a rítusok és szertartások terén törekedtek a kompromisszumra (pl. két szertartású esküvő vagy a gyerekek szülei neme szerinti megkeresztelése).

Az interjúk alapján a szocializációs közeg meghatározó szerepe ellenére az egyének nyitottságot mutattak a másik etnikai csoport irányába. A párkapcsolatok dinamikáját nem elsősorban látványos konfliktusok, hanem inkább apró kompromisszumok, finom alkalmazkodások és identitáselemekhez való ragaszkodások formálták. A legjelentősebb kihívások akkor jelentkeztek, amikor a párkapcsolat kilépett a szűk családi térből – például a tágabb rokonsággal való érintkezés során –, illetve a gyermekvállalás kapcsán. Ezekben a helyzetekben az addig kialakított kompromisszumok

újratárgyalása vált szükségessé, ami olykor új dilemmákat, máskor rejtett feszültségeket hozott felszínre. Bár az egyes élethelyzetek és kihívások családonként eltértek, általános következtetésként megfogalmazható, hogy sem a teljes dominancia, sem a teljes alkalmazkodás nem jellemző – ahogyan a homogén etnikai kategóriák sem léteznek tiszta formában. A döntéshozatalt inkább az egyensúlyra való törekvés határozta meg.

Ethnic Boundaries and Power Dynamics in Romanian–Hungarian Mixed Marriages in Cluj-Napoca

Keywords: *ethnicity, mixed marriages, ethnic boundaries, bilingualism, Cluj-Napoca*

Cluj-Napoca is one of the representative cities of multiethnic coexistence in Transylvania: it is inhabited by Romanians, Hungarians, Roma, and, to a lesser extent, Germans, each carrying their own cultural and social identity. In this context, the overlap of linguistic and religious differences can reinforce and intensify ethnic boundaries. This study is situated at the intersection of these boundaries, where interactions between groups are most visible: within mixed marriages. The aim of the research is to highlight, through personal examples and life experiences, how boundaries between groups are formed, how permeable they are, and how power relations manifest within the family. The qualitative study is based on primary data collection, consisting of 11 semi-structured interviews conducted with individuals living in mixed marriages.

Ki a „tyármagyar”? Határképző narratívák Gyimesben

Bevezetés

Az etnicitás mint társadalmi elkülönülésen alapuló szociális identitás központi elem a gyimesi csángó és moldvai csángó közösségek közötti dinamikában.¹ Tanulmányomban² azt vizsgálom, hogy a *tyármagyar* etnonima milyen nyelvi és diszkurzív mechanizmusokon keresztül járul hozzá a gyimesi és moldvai csángók közötti szimbolikus határok fenntartásához. Megfigyelhető, hogy a gyimesiek – saját különállóságukat hangsúlyozva – határozottan elkülönítik magukat a moldvaiaktól. A *tyármagyar* etnonima ebben a kontextusban egy, a gyimesi csángók – és egyébként a csíki székeliek – által használt megnevezés a moldvai csángókra. A más csoportokról alkotott általánosító képek, heterosztereotípiák³ erősen befolyásolják ezt a viszonyt. Ezek a képzetek gyakran előítéletes attitűdökhöz és ítéletekhez vezetnek.⁴ Az előítéletek verbális megnyilvánulások formájában is megjelennek, például lealacsonyító megjegyzések vagy pejoratív etnonimák használatában. Előzetes tapasztalataim és megfigyeléseim szerint a frusztráció mint érzelmi válasz többféle okra vezethető vissza. Ennek egyik fő forrása a média által kreált két csángó csoportot összemosó kép. A történeti háttér, különösen Gyimesbükk Bákó megyéhez csatolása és a magyar oktatás valamikori beszüntetése máig ható különbségeket és feszültségeket eredményez a gyimesi

1 | Vö.: Thomas Hyland Eriksen: *Etnicitás és nacionalizmus*. Gondolat–PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Bp–Pécs. 2008.

2 | Jelen tanulmány a szakdolgozatom egyik fejezetét bontja ki. Lásd Molnár Angela-Szilvia: „Az egyik csángó miért csángóbb, mint a másik?” A moldvai csángókról alkotott kép a gyimesi csángók gondolkodásában. Szakdolgozat. Témavezető: Dr. Tánczos Vilmos egyetemi tanár. BBTE BTK Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár. 2025. Jelzet: D561. Köszönöm Tánczos Vilmos professzor úr szakmai segítségét és a gyimesi beszélgetőtársaim bizalmát.

3 | Fredrik Barth: Introduction. In: Frederick Barth (ed.): *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*, Universitetsforlaget, Oslo–Bergen–Tromsø. 1969. 9–38.

4 | Vö.: W. Gordon Allport: *Az előítélet*. Gondolat, Bp. 1977.

települések között.⁵ Továbbá a gyimesiek saját identitásuk vonatkozásában gyakran a székelyekhez viszonyítják magukat, bár a székely–gyimesi viszony sem mentes a történelmi konfliktusoktól és előítéletektől.

A gyimesi és moldvai csángó közösségek viszonyrendszerében az előítéletek és sztereotípiák olyan társadalmi mechanizmusokként értelmezhetőek, amelyek a csoportközi észlelést, a viszonyulásokat és az identitásformálódást befolyásolják. A gyimesiek körében megjelennek a moldvai csángókhoz kapcsolódó általánosító vélekedések, amelyek elsősorban a nyelvhasználat, a kulturális jegyek és vallásos gyakorlatokkal kapcsolatos hetero- és önreprezentáció, a vallási identifikáció⁶ eltérésein alapulnak. A moldvaiak esetében az identitás alakulását gyakran külső tényezőkhöz – például oktatási lehetőségekhez, támogatási formákhoz – kapcsolják. Az ilyen típusú értelmezések nem minden esetben személyes tapasztalatokon alapszanak, hanem kollektív sémákon, társadalmilag örökölt kategóriákon keresztül szerveződnek. Ezek a mintázatok hozzájárulnak a csoporton belüli önmeghatározás megerősítéséhez és egyben a csoporthatárok fenntartásához is.⁷ A sztereotípiák az interetnikus viszonyrendszer strukturaló tényezőként értelmezhetőek, amelyek elősegítik a társadalmi távolság kialakulását és reprodukálódását.

A *tyármagyar* kifejezést a témában releváns szakirodalom nem etnonimaként tartja számon, de ezentúl én akként fogok hivatkozni rá. Ugyanakkor fontosnak tartom leszögezni – a további fejezetekben igyekszem részletesebben is kifejteni –, hogy a *tyármagyar* nemcsak etnonimaként, hanem lingvonimaként is értelmezhető. Bármilyen megközelítés szerint is értelmezzük, a kifejezés legfőbb funkciója, hogy megkonstruálja és fenntartsa a csoportközi határokat; azok mentén pedig tovább árnyalja a vizsgált csoportok külső és belső szempontú hierarchiáját.

Az etnonima egy etnikai vagy kulturális csoportra vonatkozó elnevezés. A lingvonima pedig egy nyelv, nyelvjárás megnevezése. E fogalmak elemzése különösen releváns a csángó népcsoportok kapcsolatának kontextusában, ahol az etnonima és a lingvonima használata szimbolikus határképző és identitásformáló szerepet tölt be; a gyimesi és moldvai csángó közösségek közötti viszony, önmeghatározás és külső megítélés alapját képezi. Ezt a Csíkszeredai Csángó Kollégium egyik alkalmazottja kiválóan megfogalmazta:

5 | A Gyimesek völgye 1952-ben történő felosztásakor a többségben magyarulakta Gyimesbükköt leszakították, és Bákó megyéhez csatolták. Ekkor szüntették meg a bákói és ennek folyamán a gyimesbükki magyar iskolákat is. 1963-ban egyik napról a másikra a község minden iskolája kénytelen volt áttérni a román tannyelvű oktatásra. Antal Imre: *Gyimesi krónika*. Európa–Kriterion, h. n. 1992. 108–115.

6 | A gyimesi és moldvai csángók viszonyrendszerében a vallási identifikáció egyszerre működik összekapcsoló tényezőként, de határképző és -fenntartó narratívaként is. Mindkét népcsoport római katolikus, és ebben a kontextusban a legnagyobb zavart a vallás(gyakorlás) nyelve képezi. Általánosan megfigyelhető, hogy a román nyelvhasználat a gyimesiekben frusztrációt és védekezést vált ki, ez pedig természetesen minden területre kihatással van, köztük a vallási identifikációra is. Annak ellenére, hogy több interjúban is felmerül, hogy a katolikus vallás egyszerre funkcionál összekötésként, és már-már olyan területként, ahol a gyimesiek elismerhetik a moldvaiakat, nem mentes a kritikáktól. Egy adatközlőm ezt így fogalmazta meg: *Most a kérdés az, hogy ha nálunk azt mondaná a pap, hogy a magyar az ördög nyelve, akkor mennyire fogadná el az idevaló ember* (1642K1991n)

7 | Richard Jenkins: Az etnicitás újragondolása: identitás, kategorizáció és hatalom. *Magyar Kisebbség* 7. évf., 2002/4. 127–147. Online: <http://epa.oszk.hu/02100/02169/00021/pdf/020426.pdf> (utolsó megtekintés: 2026. 02. 07.)

A gyimesiek előszeretettel használják önmaguk megkülönböztetéseként a moldvai magyarokkal szemben. És ez nem olyan, mint a csángó. A chiar-magyart én még pozitív értelemben nem hallottam használni (3827CS1979n).

Ezekben a közösségekben a megnevezések nem csupán címkék, hanem identitás-politikai jelentőséggel is bírnak. A fogalmakhoz kapcsolódó tartalmak és elvárások változása határozza meg azok aktuális értelmezését.⁸ Különösen igaz ez a *tyármagyar* kifejezésre, amely a moldvai csángók megnevezésére szolgál, főként a gyimesi és székely közösségekben, és számos érzelmi és sztereotipikus jelentésréteget hordoz. Mint már többször is hangsúlyoztam, ez tehát a gyimesi és moldvai csángók közötti, gyakran feszültségekkel teli viszonyrendszer nyelvi lenyomata.

A fogalmak jelentése nem statikus, hanem időben rétegződő és kontextusfüggő módon alakul.⁹ A fogalmakhoz kapcsolódó tapasztalati tartalmak és elvárások változása meghatározza azok aktuális értelmezését, ami különösen releváns az etnonimák vizsgálatában. Ennek megfelelően a *tyármagyar* etnonima jelentése is történeti és diszkurzív összefüggésben értelmezhető.

A kutatásomról és a kérdésfelvetésről

Mivel magam is gyimesi csángó vagyok, olyan „bennfentes” pozícióval rendelkezem, amely lehetővé tette a bizalmi kapcsolatok kialakítását és fenntartását az interjúalanyokkal. E közös kulturális háttér és a személyes ismeretségek révén a résztvevők nagyobb nyitottsággal és őszinteséggel osztották meg gondolataikat, tapasztalataikat és érzéseiket. A bizalom megléte különösen fontos egy olyan kényes témakörben, mint a sztereotípiák és előítéletek, amelyekről jellemzően nehéz nyíltan beszélni. Fontos hangsúlyozni továbbá, hogy az elemzésem alapvetően egy nyelvi ideológián alapszik, amely csak a gyimesi csángók perspektíváját képes feltárni. Ez tehát egy olyan ideológiai konstrukció elemzése, amely a mindennapi narratívákban fellelhető, s amely képes alakítani vagy lenyomatként szolgálni a vizsgált csoportok közötti kapcsolatot illetően, de soha nem a valóság kivetülése, hanem örökölt és szerzett társadalmi sémák megtestesülése.

A kutatás kvalitatív módszertanra épül, ahol félig strukturált interjúk szolgálnak elsődleges adatforrásként, konkrét, helyi tapasztalatokat bemutatva. Az adatgyűjtés hozzávetőlegesen egy évet vett igénybe 2024 nyarától 2025 tavaszáig. Az interjúalanyok java része gyimesi csángó mindhárom gyimesi közösségből, illetve egy Csíkszeredában élő székely, valamint olyan székelyek is, akik legfőképpen házasság miatt a Gyimes völgyében élnek. Az interjúalanyok kiválasztása során figyelembe vettem az életkort, a nemi megoszlást és a lakóhely szerinti különbségeket. Az adatgyűjtés idején nem tapasztaltam elzárkózást vagy távolságtartást az interjúalanyaim részéről, amelynek legfőbb okai a következők lehetnek: a saját „bennfentes” pozícióm és az adatközlők anonimitásának biztosítása, de nem zárható ki az sem, hogy a vizsgált téma – bármennyire

8 | Szabó Márton–Szűcs Zoltán Gábor: Fogalomtörténeti perspektívák. *Múltunk*. 56. évf. 2011/2. 6–8.

9 | Huszár Ákos: Reinhart Koselleck fogalomtörténete és az utópia problémája a szociolingvisztikában. *Korall*. 2004/15–16. 89–116.

érzékeny is – valójában nem számít szigorúan vett tabunak a gyimesi csángók körében. Sőt, feltételezhető, hogy sokakban él a kimondás, a megosztás iránti vágy, különösen akkor, ha olyan valaki kérdezi őket, akit ismernek, és akiről tudják, hogy érti, amit mondanak – kulturálisan, nyelviileg és érzelmileg egyaránt. Ez a közös tapasztalati alap olyan kommunikációs helyzetet hozott létre, amely túlmutat a hagyományos kutatói alanyviszonyon, és egyfajta együtt gondolkodásra, kollektív önreflexióra is lehetőséget teremt. Azt gondolom, a személyes adatok védelme, valamint a beszélgetések bizalmas kezelése alapfeltétele a hiteles és etikus kutatásnak. Összesen 33 interjú szolgál alapul az elemzéshez, amely 35 személyt foglal magában, ezekből pedig négy interjúalany nem anonim, akiknél a munkájukból vagy más okból adódóan nem lenne indokolt vagy megvalósítható a névtelenség. Az anonimitás lehetővé teszi, hogy a résztvevők félelem vagy következmények nélküli módon nyilatkozhassanak, ami elengedhetetlen az őszinte és mély feltáráshoz.

Az anonimitás biztosításához az interjúalanyokat kódokkal társítottam, melynek a feloldása a következőképpen néz ki: a kódok összetétele először is két darab két számjegyű kódból áll, amely a vezető- és keresztnév első betűjéhez általam véletlenszerűen társított számsort jelöli. Az azt követő nagy betűk az interjúalanyok lakhelyét és egyben az interjú elkészítésének helyét jelölik. Eszerint: *F*: Gyimesfelsőlok, *K*: Gyimesközélpok, *B*: Gyimesbükk, *KT*: Kostelek, *CS*: Csíkszereda. Ezt követően egy számsor jelenik meg, amely az interjúalanyok születési évét mutatja, végül pedig *f* vagy *n* betűk aszerint, hogy az illető interjúalany férfi vagy nő.

A kutatás fő módszereként a tartalomelemzést választottam. A tartalomelemzés Klaus Krippendorff definíciója szerint „egy olyan kutatási technika, amelynek segítségével adatokból a kontextusaikra vonatkozóan megismételhető és érvényes következtetéseket vonhatunk le”.¹⁰ Géring Zsuzsanna úgy fogalmaz, hogy ez a metódus a kvalitatív és kvantitatív módszerek határmezsgyéjén mozog, mivel a szövegek szisztematikus feldolgozása révén kapunk válaszokat a szövegen túlmutató jelenségekkel kapcsolatos kérdéseinkre.¹¹ A kvalitatív módszer választásának indoka, hogy a cél az egyéni tapasztalatok, problémák, lelki folyamatok és emberi viselkedések mélyebb megértése. Nem a számszerűsített eredmény a fő szempont, hanem a rejtett tartalmak megismerése.

Antal László szerint a tartalomelemzés két nagy munkafázisa a kódolás és az interpretáció. Az első szakaszban az elemző kiemeli a szövegből bizonyos visszatérő kulcsfogalmakat, kategóriákat, megvizsgálja ezek gyakoriságát és egymással való összefüggését. A második szakaszban erre támaszkodva feltárja a fogalmak szöveg kontextusával való összefüggését, megfogalmazza az üzenetben benne rejlő, de konkrétan meg nem nevezett következtetéseket.¹²

A kutatás célja tehát, hogy a a gyimesi csángók diskurzusnarratívái és nyelvi ideológiái felhasználásával a *tyármagyar* etnonima szociolingvisztikai és antropológiai elemzését adja a gyimesi és moldvai csángó közösségek vonatkozásában. Kérdésfelvetéseim a következők: Hogyan funkcionál a *tyármagyar* etnonima szimbolikus

10 | Klaus Krippendorff: *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Balassi, Bp. 1995. 22.

11 | Géring Zsuzsanna: *Tartalomelemzés: A virtuális és a 'valós' világ határán*. *Kultúra és közösség* 4. folyam, 5. évf. 2014/1. 11.

12 | Antal László: *A tartalomelemzés alapjai*. Magvető, Bp. 1976. 9–15.

határként? Milyen népi etimológiák és sztereotípiák kapcsolódnak hozzá? Képes-e, és ha igen, akkor milyen módon képes a csoportközi hierarchiát és identitásképzést befolyásolni?

A gyimesiek etnikai identitását illetően megállapítható, hogy az jelentős mértékben a moldvai csángóktól való elhatárolódásban válik artikulálttá. Az interjúkban gyakran előforduló megfogalmazások azt mutatják, hogy a gyimesiek számára a moldvaiakkal szembeni különbségtétel nem csupán külsődleges, hanem mélyen beépül az etnikai önértelmezésbe. A *tyármagyar* etnonima nyelvi ideológiát tükröz, és szimbolikus határt húz. Továbbá a *tyármagyar* etnonima a gyimesi csángók szóhasználatában javarészt pejoratív töltetű, kisebb számban pedig semleges. A *tyár* a román eredetű *chiar* szóból származik, és a kifejezés használata arra utal, hogy a moldvaiak nem beszélik tisztán a magyar nyelvet, azaz beszédükben jelentős arányban jelennek meg a román elemek. Ez a nyelvi keverés szimbolikusan a „románhoz húzás” és a „nem teljesen magyarság” reprezentációjává válik, amely a gyimesiek etnikai határkijelölésének egyik legfontosabb eszköze. A *tyármagyar* terminus egyszerre szolgál stigmatizált címkeként és identitáshatárként: a gyimesiek ezzel az etnonimával különítik el magukat a moldvai csángóktól, és a mi-ők típusú dichotómiát nyelvi alapon erősítik meg. Mivel a nyelvi tisztaság a gyimesi identitás központi elemévé vált, a moldvaiak nyelvhasználata automatikusan az etnikai másság jellemzőjeként jelenik meg. Ez a szimbolikus határ ráadásul nemcsak nyelvi megítélésre korlátozódik, hanem kiterjed a kulturális és társadalmi értékelésre is. Az etnonima mögötti ideológia azt sugallja, hogy a moldvaiak alacsonyabb fokú etnikai hitelességgel rendelkeznek, aminek következménye a gyakori lekicsinylés vagy elutasítás. Az ilyen nyelvi ideológiák így nemcsak a nyelvhasználatot tükrözik, hanem megerősítik az etnikai szimbolikus határokat a két csoport között.

Eredet és etimológia

A *tyármagyar* etnonima eredete valószínűsíthetően a román *'chiar'* ('valóban', 'tényleg') szóra vezethető vissza.¹³ A megnevezés ugyanakkor fogalomtörténeti megközelítés alapján is vizsgálandó, mivel ezek tükrözik a közösségi önértelmezés aktuális formáit. A gyimesi csángók több egyéb magyarázatot is adnak neki, amely esetünkben a csoportközi határok fenntartásához szükséges sztereotípiák alátámasztását szolgálják. A gyimesiek továbbá különféle népetimológiákat is társítanak az etnonimához, amelyek természetesen elsősorban a csoportközi határok fenntartását, a saját csoport igazolását, illetve a másik csoporttól való elkülönülést hivatottak fenntartani. A népi értelmezések valójában a jelenkori csoportközi viszonyok visszavetülései, mintsem a múlt pontos lenyomatai.

Ugyanez az eredettörténet a gyimesiek tudatában is jelen van. Oltean Péter, Gyimesbükk polgármestere az etnonima eredetéről és esetleges sematikus konnotációjáról így beszél:

13 | Takács György: *Aranykertbe' aranyfa. Gyimesi, hárompataki, úz-völgyi csángó imák és ráolvasók*. Szent István Társulat, Bp. 2001. 29.

[Mi a helyzet a tyármagyar kifejezéssel?] [...] Hát... chiar, az, ugye, románul majdnem magyar, azt jelenti. Chiar, tyármagyar, hogyha így értelmezzük a szavakat, a tyár az majdnem. Majdnem magyar, de mégse magyar. Szóval ez ilyen, úgymond ilyen csúfos szó volt annak idején kitalálva. Hogy ki találta ki, vagy ki nevezte el ezeket a moldvaiakat ilyesminek, nem tudom megmondani. Hallottam róla, és egy kicsit magamba, ugye, felraktam a kérdést, hogy: „miért is tyár?” Valahol az igazat mondja, tyármagyar, nem tud magyarul rendesen, majdnem magyar, de mégsem magyar. Szóval ennek a szónak az az értelme véleményem szerint, osztán, hogy a lexikonokba hogy van leírva, mit írnak róla, azt nem olvastam soha.

Általánosan megfigyelhető véleményem szerint, hogy alapvetően azok eredeztetik a tyármagyart a román 'chiar'-ból, akik az átlagosnál magasabb iskolázottsággal rendelkeznek, vagy a moldvaiakkal valamilyen kapcsolatban állnak.

Egy adatközlő úgy vélte, hogy a moldvai csángók beszédében gyakori volt a 'tyá' köté- vagy hangulatszóként való használata, ami hozzájárult a ragadványnév kialakulásához (Varga Zsuzsanna). Olyan értelmezések is vannak az etnonima eredetét illetően, amelyek szerint a *tyármagyar* azért lett a moldvai csángók megnevezésére szolgáló szó, mert az említett népcsoport tagjai sokszor használták a *tyár*, azaz a román 'chiar' szót igazuk bizonygatásaképpen. Ez szorosan összefügg az előző értelmezéssel; mindkét esetben közös nevező a gyakori használat révén megmaradt/ráragasztott jelző. Az utóbbi esetben több adatközlő is – akik a gyimesfelsőlóki Árpád-házi Szent Erzsébet Római Katolikus Teológiai Líceum alkalmazottai – elmondták, hogy tapasztalataik alapján tulajdonítják ezt az etimológiát az etnonimának.

Hát, ők gyakran mondják ezt, bizonyításként, hogy ő tyár. [Ők?] A moldvaiak, igen. [Magukra?] Nem, hanem ha valamit bizonyítani akar. Hogy csakugyan, hogy tényleg. S akkor ezt... itt amíg diákok voltak, azok es így bizonyították, hogy „tyár, mondom, hogy így van”. S azé mi tyármagyaroknak hívtuk (1829F1977f).

Ugyanakkor szintén ebben az intézményben olyan beszámolót is rögzítettem, miszerint a moldvaiak valóban magukra is használták korábban az etnonimát önmegjelölésként, amelyet később tudatosan lecseréltek a moldvai csángó magyar kifejezésre, részben a médiamegjelenések és támogatások hatására.

Ők eleinte, mikor kezdtek kijönni [...], akkor ők tyárnak vallották magukat. [Saját magikot?] Igen, igen. Ahogy teltek az évek, akkor úgy már moldvai csángóknak vallották magukat. [...] Szerintem jobban felvilágosultak [...] a média által, s úgy minden által, s ugye, hogy sokat támogatták Magyarországról. [...] De eleinte tyármagyarnek vallták magikot. S aztán lettek évek múlva moldvai csángók. [...] Szerény véleményem szerint, moldvai csángó magyar jobban hangzik, s több támogatást kaptak, s jobban érvényesültek a céljaikkal, mintha úgy mondták volna, hogy tyármagyar. [...] Ők megváltoztatták azt, hogy ők moldvai csángó magyarok, nem tyárok (3816K1980n).

A szó népi etimológiája szerint (és az elkészített interjúk alapján) *gyármagyar* vagy *csinált magyar* értelmezés is megjelenik, utalva arra, hogy az általános felfogás szerint „nem igazi” magyarokról van szó:

A tyármagyar-e? Hát az igazából egy gyármagyar, csinált magyar. Csúnyában mondván. Hát, ezt lehet, hogy az itteni nép adta annak, a moldvai csángóknak. Mit jelent maga a szó, az érthető igazából, hogy egy elkészített magyar. Nem tom, lehet azért adták a népek, hogy úgy gondolták, hogy nem es voltak soha magyarok, hanem csak ezt a média csinálta, amivel én nem értek egyet (1642K1991n).

A fenti példák kiválóan mutatják, hogy az etnonima milyen módon szolgálja a csoporthatárok fenntartását, melynek egyik legfontosabb komponense a saját csoport presztízsének növelése a másik csoport identitásának kétségbevonása által.

Az etnonima státusa és használati köre

Mint már a fentiekben is hangsúlyoztam, a *tyármagyar* megnevezés etnonima, hiszen egy népcsoport, esetünkben a moldvai csángók megnevezésére szolgál. Ugyanakkor a *tyármagyar* nemcsak etnonima, hanem szociolingvisztikai stigma is, amely elsősorban a hozzá társított sztereotipikus magatartások által válik az interetnikus kapcsolatok szimbolikus határfenntartó eszközévé. Ugyanakkor fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a *tyármagyar* etnonimát (és egyben nyelvi stigát) a gyimesi csángók – és csíki székelyek – használják a másik csoport megnevezésére, ezúton pedig sohasem a moldvai csángók önmeghatározásként. Ez egészen egyértelmű is lehet olyan szempontból, hogy az etnonimához társuló szociolingvisztikai jelentéstöbbletek java része negatív töltetű. Ez a szó tehát a másik csoport tagjait – a kategorizáció és projekció révén – elhatárolja a saját csoport tagjaitól (esetünkben a gyimesi csángóktól), miközben emeli annak presztízsét a másik csoport tekintélyének leértékelésével. Arra, hogy mi is a gyimesi csángók felfogásában a presztízs, azaz a hiteles identitás összetevője, illetve a nem hiteles identitás jelölője, a későbbiekben kitérek. A gyimesi csángók tehát a *tyármagyar* fogalmi kategória létrehozásával saját magukat pozicionálják a kulturális centrumba – mind a másik csoport, mind a saját perifériás csoportjuk tekintetében –, amely ezúton minden séma, értékítélet és attitűd alappillére lesz. A saját csoport presztízspozíciója nem csupán annyit jelent, hogy mindenki mást, aki a csoporton kívülre esik, a csoporthatáron kívülre tol, hanem azt is, hogy a saját csoport jellemzői a kategorizáció révén oly módon válnak viszonyítási értékke, hogy azok abszolút hitelessége etnikailag megkérdőjelezhetetlen, s ezúton a kategórián kívül esők etnikai hitelessége instabillá válik.

A gyimesi csángók elsősorban pejoratív értelemben használják a *tyármagyar* kifejezést, a moldvai csángók nyelvi és kulturális asszimilációjának kritikájaként. Olyan

címkékkel illetik, mint: *korcsitura*,¹⁴ *metiz*,¹⁵ *szinte-magyar*, és úgy tekintenek rájuk, mint akik nem is igazi magyarok. Egy Gyimesfelsőlokon élő, görbepataki adatközlőm ezt így fogalmazta meg:

Azért tyár, mert fele-fele, korcsiturák [...], románul es beszélnek, magyarul es, nem tiszták, „metiz”-ek. [...] A tehennek mondják [...], hogy metiz, ott Bákó megyében vannak metizek, a feketék, nem piros-tarkák. Régebb mondták, hogy a sorompón alól¹⁶ nem menj tehené, mert az nemzetgyűlölő. [A tehen nemzetgyűlölő?] A tehen nemzetgyűlölő (1111F1984f).

Világosan látszik a fenti részletből a mentális sémák működése: a stigmatizáló címke jelentéstartalma alapvetően a nemzeti identitás megkérdőjelezésére irányul különböző módokon keresztül.

Egy csíkcsicsói, jelenleg Gyimesben élő adatközlőm elmondása alapján pedig a *tyármagyar* kifejezést a székeliek is használják, gyakran általánosan a románul is tudó, kevert nyelvű személyekre: *A moldvaiakra mondták ezt, hogy tyármagyar, de nálunk Csíkba például azokra es mondták, tyármagyar, amelyik román volt, de valamennyit tudott magyarul* (1540K1975n). Sőt, mások kifejezetten sértő, a *'bozgorhoz'*¹⁷ hasonló megbélyegző erőt tulajdonítanak neki:

Hát, az olyan, mint a bozgor, körülbelül. [Pejoratív?] Hát, persze. Én úgy látom (Rácz Árpád).

A legtöbb esetben az etnonima pejoratív, leértékelő jelentéstartalommal bír. Ez a használat a stigmatizáció nyelvi mechanizmusaként értelmezhető, amely a társadalmi kategorizációt és a csoportközi hierarchiák fenntartását szolgálja. A gyimesiek számára a szó elsősorban az elrománosodott, asszimilálódott moldvai csángókat jelöli, akiket emiatt lekicsinylenek, sőt „általában elintézik azzal, hogy még csak magyarul sem tudnak”.¹⁸ Az adatközlések alapján egyetlen esetben sem tulajdonítható neki pozitív jelentéstartalom, de csekély esetben semleges szóként is tekintenek rá.

Hát, szerintem semleges. Inkább arra utal, hogy nem beszélnek helyesen a magyart. De sok helyen a román se. Tehát úgy összevegyültek a nyelvekkel, hogy a kettőből egyet kombináltak, én úgy képzelem. S így maradt rejik, hogy tyármagyar. Hogy a román a magyarral összevegyítve egy mondaton belül használták. Úgyhogy ez

14 | Korcsok, nem tiszta származásúak, elfajzottak.

15 | Kevert származású (rom. *animal sau plantă provenite din încrucișarea a doi indivizi de rase diferite*, azaz két különböző fajhoz tartozó egyed kereszteződéséből származó állat vagy növény, *Academia Română. Dicționarul Limbii Române*. Online: <https://dexonline.ro/definitie/metis> (utolsó megtekintés: 2026. 02. 15.)

16 | A Hargita megye és Bákó megye határának közelében található sorompó.

17 | Romániai magyarokra általában románok által használt pejoratív kifejezés, jelentése (a romániai magyar közgondolkodás értelmezésében): hazátlan (rom.).

18 | Kozma István–Papp Richárd (szerk.): *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Ki-sebbségek Kelet-Közép-Európában IX. Gondolat, Bp. 2004. 35.

ilyen semleges, csak így megjelölték őket, hogy se nem magyar, se nem román a beszédjük (1540K1975n).

Ez általában azoknál az adatközlőknél fordult elő, akik valamilyen módon kapcsolatban vannak a moldvai csángókkal, esetleg képzettségük az átlagosnál nagyobb.

A gyimesiek így jelölték meg őket. Ezt mondták a moldvaiak. Tehát ők nem úgy mondták, hogy moldvai csángó magyarok, hanem hogy tyármagyarok. [...] Én nem gondolom, hogy ez csúfolódás (Varga Zsuzsanna).

A *tyármagyar* tehát mint már sokszor hangsúlyoztam: a szimbolikus határkijelölés eszköze. Megfigyelhető, hogy a gyimesi csángók erőteljesen küzdenek, és próbálkoznak autonómiájuk kivívására, főként olyan más népcsoportokkal szemben, akikkel valamilyen módon a történelem során terhelt volt a viszonyuk. Világossá válik tehát, hogy a gyimesi csángók egyik legkézenfekvőbb eszköze a nyelvi síkon kivetülő mentális kategorizáció, amely szinte kizárólag a közösségi emlékezetben élő narratívákra és népi etimológiákra épít. A gyimesiek tehát önmaguk elhatárolódására mind a moldvai csángókat, mind pedig a székelyeket (főként a csíki székelyeket) nyelviileg megjelölték: az előbbit *tyármagyardként*, míg az utóbbit *magyardként*.

Hát, ez olyan, mint egy tájszólás, hogy chiar-magyar. Ugyanaz, mintha azt mondanád, hogy moldvai csángó. Vagy olyan, mintha azt mondanád, hogy regáti, de az moldvai. Lehet, hogy onnan jött – szerintem, ez csak egy vélemény –, hogy az onnan visszatelepedő, húzódo, Gyimesekben megtelepedő, de már a Moldvát megjárt őseink valahogy így próbálták magukat igazolni, hogy ők is magyarok. És akkor ez hamar rajtamarad, mint ragadvány, itt Gyimesben. Gondolom, ezeket a családokat így tudták megkülönböztetni. Úgy, ahogy a gyimesi ember azt mondja a csíkiakra, hogy megvünk a magyarokhoz, nem azt érti, hogy Magyarországra akar kimenni, csak átmege a hegyen (1837K1973f).

Világossá válik tehát, hogy a *tyármagyar* etnonima egy alapvetően pejoratív töltetű szó. Adatgyűjtésem során csupán néhány alkalommal találkoztam azzal az esettel, amikor semleges tartalmúnak tartották az adatközlőim. Ugyanakkor az is szembeötlő, hogy kutatásom során egyetlen alkalommal sem merült fel pozitív töltetű szóként.

Többszörös jelentésrétegek

A *tyármagyar* jelentése nem statikus.¹⁹ A gyimesi interjúalanyok következetesen hangsúlyozzák a gyimesi és moldvai nyelvhasználat közötti különbségeket. Saját nyelvüket tisztábbnak – *Mű itt tiszta magyarul beszélünk (1111F1984f)* –, fejlettebbnek, műveltebbnek tartják, kiemelik, hogy a székely nyelvjáráshoz hasonlóan jobban, illetve, hogy kevésbé bilingvis, mint a moldvaiaké: *... hogy a nyelvet nem úgy beszéljük, nem annyira bilingvis a mi nyelvünk, itt is nyilván megvan a gyimesi*

19 | Vö.: Huszár Ákos: i. m. 92.

tájszólás [...], de kevésbé hasonlított arra, ahogyan a moldvaiak beszélnek (1837K1973f). Ezek a tényezők különálló komponensekként is, illetve összefüggő rendszerként is megjelennek. A gyimesiek részéről történő nyelvhasználat általi stigmatizáció megjelenését a tyármagyarban egy jelenleg Gyimesben élő, de Moldvában, Lészpeden született adatközlő is alátámasztotta. Elmondása tökéletesen tükrözi, hogy az etnonima történeti szempontból is a szimbolikus etnikai határok fenntartását szolgálta.

Szokták használni az ottani, a moldvai emberek, hogy tyármagyar. A tyár, ugye, azt jelenti, hogy tényleg, tényleg magyar, tényleg tud magyarul. Innét van az eredete. S na, persze, az emberek szabad idejükbe kell mondják valamire. És tényleg, a moldvaiakra szokták ezt használni. Ők mondják, hogy az tyármagyar? Tényleg tud magyarul? Ez a pejoratív elnevezés maradhatott. De én osztán tényleg... e se tud engem érinteni (1716F1962f).

Alapvetően kijelenthető, hogy az etnonima elsődleges jelentésében nyelvhez kötött, de kulturális, morális, gazdasági elmaradottságot is magában foglal. Mindemellett az anyagi és egyéb gazdaságpolitikai támogatások, illetve csoportközi interakciók – vagy azok hiánya – okozta feszültséget is magában hordozza.

Ezek a megnevezések nem csupán a nyelvi különbségeket minősítik, hanem az egész moldvai közösségre kiterjesztett értékítéletekké és az elhatárolódás alappillérvé válnak (lásd fentebb a korcsitura, metiz és szinte-magyar kifejezéseket és a hozzájuk tartozó idézetet).

E percepció történeti mélységét jól illusztrálja egy Csoma Gergelyről készült visszaemlékezés, ahol az interjúalany elmondja, hogy egy beszélgetésük során a gyimesi csángók hogyan óvták őt a moldvai csángóktól. „Amikor egyik beszélgetésünk során megkérdeztem Gergelytől, hogy: miért a csángókra esett az egész életét meghatározó választás, a következőt mondta: »Gyimesbe töltöttem három vagy négy egymást követő nyarat és telet. Az utolsó időszakban hallottam a gyimesi csángóktól arról, hogy vannak még csángók a »határ« – a régi határ – másik oldalán is, de azok »chiar« magyarok. Oláh beszédet vegyítenek a beszédükbe, oláh gúnyába járnak, lehet, hogy még meg is ütnek. Annyira óvtak és féltettek, annyi rosszat mondtak az ottani, »nemzetáruló« csángó magyarokról – akikre ők is így tekintettek –, hogy órási érdeklődést keltettek bennem, minden szándékuk ellenére, hogy megismerjem őket!”²⁰ Az elhatárolódás tehát nem csupán nyelvi, hanem morális és emocionális síkon is működött, és ezzel hozzájárult a moldvai csángók kollektív marginalizálásához.

A *tyármagyar* jelentéstartalma gyakran társul az elmaradottság, kulturális hiányosság vagy civilizálatlanság képével is. Az egyik adatközlő ezt így fogalmazta meg:

Hát egyik az, hogy ez a tyározás, hogy elmaradottnak tartásák őket, azt mondják, hogy budíjuk sincs. A másik fele, akik nem ismerik a népi kultúrájukat, az inkább

20 | Iancu Laura: Csoma Gergely: Megtalált szavak. Tanárként Moldvában. *Honismeret*, 36. évf. 2008/1. 107–109.

megbecsüli őket. [Valamilyen sztereotípiát, előítéletet vagy versengést?] A tyár! Benne van a tyárba szerintem (1829F1977f).

A szó tehát nem pusztán nyelvi, hanem társadalmi státuszra is utaló címke, amely a „nem igazi magyar” és az „alsóbbrendű” képzeteket egyszerre sűríti magába. Egyes adatközlők szerint a moldvaiak is érzik a nyelvi és társadalmi különbségeket, és emiatt sokszor szégyellik megszólalásukat, vagy kerülnek a magyar nyelvhasználatot, amely sok esetben szintén frusztrációhoz vezet, hiszen ilyenkor általában román nyelven beszélnek: *1–4. osztályban az én tanító nénim moldvai csángó lány volt... és azt mondta, hogy nem szívesen beszél, mivel szegényli, mert valószínű, hogy nem jól fejezi ki magát, meg a szavak is olyan nagyon tájsházások, akkor inkább ő ezt így mellőzte, nem igazán beszélt magyarul (1514K1966n).* A román nyelvhasználat a saját magukat erősen magyarnak identifikáló gyimesiek szemében ellenállást, frusztrációt, sok esetben pedig egyenesen zavart okoz (3827CS1979n).

A *tyármagyar* kifejezés nem pusztán nyelvi különbségtétel, hanem egy egész etnikai, kulturális és identitásbeli értelmezési keret lenyomata. Etnonimaként és lingvonimaként egyszerre határoz meg, különít el és minősít. A moldvai és gyimesi csángók közötti különbségtétel ebben a terminusban nyelvi is sűrítve jelenik meg, reflektálva a csoportidentitás, az asszimiláció, a nyelvi ideológia és a sztereotípiák összetett rendszerére.

A gyermekkorukban a *tyármagyar* szót halló adatközlők szerint az kifejezetten megbélyegző jelentéssel bírt, és ma is inkább rejtetten, nem nyíltan használják:

Én gyermekkoromban egy külön szónak tekintettem, azt se tudtam, mit jelent ... Amikor ezt így mondjuk, hogy a tyármagyarok, előtűnik nem mondjuk. Merthogy ez egy kicsit olyan... alsóbbrendűnek tekintjük őket, mikor ezt mondjuk, hogy a tyármagyarok (3045KT1988f).

Eredete és jelentésének skálája széles körű, ugyanakkor ami a tartalom-elemzés módszerén kívül a leglátványosabb bizonyítéka a pejoratív értelmének, az az, hogy a gyimesi csángók a moldvai csángók jelenlétében az etnonimát nem használják.

Egyes gyimesiek, akik közelebbről megismerkedtek a moldvai csángókkal, árnyaltabban kezdték látni a kifejezést – egyfajta tapasztalati rekatégorizáció mentén. Többen is arról számoltak be, hogy korábban lekicsinylően tekintettek a moldvaiakra, de a személyes találkozások hatására ez a nézetük megváltozott. Erre főként az egyik adatközlőm mutatott rá, aki a Csíkszeredai Csángó Kollégium egyik első bentlakója volt (4110B1996f). Ugyanakkor néhány esetben az is megfigyelhető, hogy a moldvaiakkal való kapcsolatlétesítés során a sztereotípiák megerősödtek. Erről egy másik adatközlőm számol be, aki a Csángó Bálon szerzett tapasztalataira utal (3711B2001n).

Etnikai hierarchia szerveződése a *tyármagyar* etnonima függvényében

A vizsgált népcsoportok viszonyrendszerében meghatározó, hogy a gyimesiek a moldvaiaktól való elhatárolódás érdekében erőteljesen hangsúlyozzák a székely eredetüket.²¹ A *tyármagyarok* és a genealógiai tudás összefonódása jól megfigyelhető az alábbi publikációban:

*„Osz tán volt ez a madéfalvi veszedelem. A madéfalvi veszedelem úgy vót: össze-gyűjtötték a népeket, Udvarhelyről s innen egész Csiki-medencéből összegyűjtötték a népeket Madéfalvára. A madéfalvi veszedelemre. Akkor el kellett sok nép vándoroljon. Bé a Regát felé es. Akkor vándoroltak vót be ezek a tyármagyarok. Innet Udvarhelyről megkezdtek...Csiki-medence teljesen, ejsze, innet es oda kellett bévonuljanak. Elbújdostak, elmentek. Akkor a madéfalvi veszedelem vót ez, melyre én sem emlékszem rendesen, csak a szüleink magyarázták, hogyan vót. (Bükkhavas pataka)”.*²²

Megfigyeléseim alapján felvázolható egyfajta etnikai rangsor vagy hierarchikus ranglétra is a vizsgált népcsoportokat illetően. Ennek a hierarchiának valójában a standardnak vélt magyar etnikai identitás szolgál alappilléreül, amelynek mércéi a nyelvi, gazdasági, kulturális és morális különbségek. Ugyanakkor egyes adatközlők szerint földrajzi tájolás szempontjából is felállítható:

4515K1976f: *Elkezdünk az előbb, hogy Tinka, Nyisztor Tinka. Akkó mondjuk el, ha má elkezdünk. [...] Tinka egy nagyon jó gasztronómus [...] Na, s ő magyarázta el, egy előadáson vótunk [...], s ott magyarázta el, hogy aki nyugatabbra van, az a keletit lenézi. Azt mondja, hogy a gyimesi lenézi a módvait. A gyimesit lenézi a székely. A székelyt lenézi a marosi. **4515K1980n:** *Az udvarhelyi! **4515K1976f:** *Az udvarhelyi a csíkit. Az udvarhelyit a marosi. A marosit a kolozsvári. A kolozsvárit a nagyváradit. [...] Ahogy mész nyugaton, örökké a keletit. [...] S van igaza! S van igaza! Bolondnak mondják a vénasszonyt, de van igaza.***

Ugyanakkor ez a hierarchikus rend nemcsak az etnikai hitelesség megkérdőjelezhetőségének terepe (természetesen etnocentrikus nézőpontból: csak abban az esetben, ha a másik csoportról van szó), hanem a csoportközi negatív interakciók és sztereotipikus sémák uralta attitűdök iránymutatója is. A gyimesiek úgy érzékelik, hogy a székelyek felől érkező frusztrációt adják tovább a moldvaiaknak:

21 | Ti. a gyimesiek a székely falvakból telepedtek be Gyimes völgyébe főként katonai szolgálat vagy büntetés elkerülése érdekében. Antal Imre: *Gyimesi krónika*. Európa-Kriterion, h. n. 1992. 5–6.; Tánczos Vilmos: A csíki székelyek a csángókról: kultúrokológiai megközelítés egy Űz-völgyi asszony élettörténete alapján. Horváth-Lugossy László–Vizi László Tamás (szerk.): *A Magyarságkutató Intézet Évkönyve 2020*, Magyarságkutató Intézet. Budapest. 2021. 531.

22 | Magyar Zoltán: *A csángók mondavilága. Gyimesi csángó népmondák*. Magyar Népköltészet Tára III. Balassi, Bp. 2003. 226–227.

[És a gyimesiek lenézik a moldvaiakat?] **1213B1965n:** Igen! A székely lenézi a gyimesit, a gyimesi lenézi a moldvait. Felsőbbrendűnek érzi magát. **1245B1960f:** Minél lennebb van... **1213B1965n:** Nem, nem úgy... Egy fokkal felsőbbrendűnek érzi magát. Ott vannak a székelyek, a legnagyobb, mondjuk úgy, a legrégebbi magyarok itt Erdélyben. És akkor úgy jövünk lefelé, vannak a gyimesi csángók, ők nagyobbban érzik magikat, mint a moldvai csángók. És akkor ott alól vannak... ez egy olyan szép lépcső, ott vannak a moldvai csángók. S akkor a moldvai csángóktól megint megyünk felfelé, mert ott vannak a románok, ők megint lenézik őket. Tehát a moldvai csángók, ők vannak az aljába, legalol.

Ebből a nézőpontból válik igazán nyilvánvalóvá a székely eredet hangsúlyozásának fontossága. Ebben a rendszerben az etnikai hitelesség alapját segíti a magyarabbnak vélt csoporthoz való valamilyen módú tartozás. Így tehát a székely származás tudatosítása a magyar nemzethez való tartozás elsődleges eszköze.

Gyimesbükkiek (és) tyármagyarok (?)

A gyimesbükki csángók helyzete sajátos közvetítő pozícióként is értelmezhető a moldvai és gyimesi csángók között. A köztes státusz szimbolikus és adminisztratív szinten is megjelenik: egyrészt a moldvai támogatáspolitikai struktúrához való hozzáférés szintjén, másrészt a Hargita megyei gyimesiektől való eltávolodás látszatának formájában. Az interjúkban gyakran megfogalmazódik, hogy a gyimesbükkiek a moldvaiakhoz sorolandóak:

Nagygyimes²³ ott a tyármagyarok közé sorolható szinte lassan ... És én valahogy úgy érzem, hogy elszakadt a Gyimes völgyétől Gyimesbükk teljesen. Én kívülállóként így látom (1540K1975n)

Egyes adatközlőim szerint egy harmadik helyet foglal el, leválasztva ezzel a többségi gyimesi közösségektől, miközben a csoportközi határhúzás a saját perifériás csoport felé is megfigyelhető:

[Ebben a gyimesi csángó-moldvai csángó kettősségben a nagygyimesiek milyen helyet foglalnak el?] Egy harmadikot szerintem! (1829F1977f).

A tyármagyar etnonima Kostelegen a kísérő kategória, amelyet főként a moldvai csángókra alkalmaznak, elítélő értelemben. A kifejezés olyan nyelvhasználatra utal, amelyben román szavak keverednek a magyarba, és hasonlóan a moldvaiak megítéléséhez, itt is fennáll a „nem igazi magyar beszéd” jelentéstöbblete.

[Mit tudsz a tyármagyarokról?] Hát én, mint aki Gyimesben²⁴ nőtt fel, nálunk a tyármagyarok azok, akik félig románok, félig magyarok. Például nálunk a

23 | Gyimesbükk.

24 | Itt Gyimesbükk értelemben.

tyármagyarságot Kostelekre is használják, pedig ők is magyarok. [...] Ez szerintem rossz, csúfolódás, hogy nem teljesen magyar (1814B2002n).

A gyimesi csángók önmeghatározása és csoportidentitása a tárgyalt témában folyamatosan újratárgyalódik; a csoportok közötti határok és az egymásra épülő etnikai rangsor a többségi gyimesiek részéről a saját perifériás csoportjaik felé folyamatosan újratermelődik és -értelmeződik. Az előbb említett séma szerint a hierarchia csúcsán a székelyek, legalján pedig a moldvai csángók állnak. A rendszerbe továbbá beépülnek a gyimesbükk-i és kosteleki csángók is, akik egy fajta „köztes”, de a többségi gyimesiek részéről megkérdőjelezhető, periférikus identitást hordoznak. Eszerint a többségi gyimesiek (Gyimesfelsőlok és Gyimesközélpok) helyezkednek el a belső hierarchiában legfelül, alattuk a gyimesbükk-i csángók, akik pedig a kosteleki csángók fölött állnak.

A fenti interjúrészletekben is látszik, hogy a *tyármagyar* etnonima ebben a rendszerben is szintén a határkijelölés eszköze, csak jelen esetben egy belső hierarchia mentén artikulálódik. A kritériumai itt is a moldvai csángókra jellemző módon működnek: a nyelvi, morális, gazdasági és kulturális másság vagy megkérdőjelezhetőség jelentésrétegét hordozza. Emellett ugyanakkor további, a tanulmányban már említett feszültségekkel telítődik: a közigazgatási hovatartozás (Bákó és Hargita megye); az állami oktatás nyelve (a Hargita megyei iskolák magyar tannyelvűek, míg Bákó megyében magyar tannyelvű iskola – a Dani Gergely Általános Iskola – csak Gyimesbükkben található; illetve az 1963-ban történő román tannyelvű oktatásra való kényszerű áttérésnek a mai napig lehet érezni az interperszonális és csoportközi viszonyokat szervező hatását); a vallási hovatartozás (a közös római katolikus vallás és a vallás eltérő nyelve egyszerre képez összetartozás-érzést, és okoz frusztrációt); végül a támogatások rendszerének a különbségei (elsősorban a moldvaiakkal szemben, de a többségi gyimesiek felől a saját perifériás csoportjaikkal szemben is megfigyelhető a maga hierarchikus rendjében).

Következtetések

A *tyármagyar* etnonima, lingvonima, nyelvi ideológia, konstruktív erő, értékítélet és mechanizmus. Bármilyen megközelítés szerint is elemezzük, alapvető feltétele és jelentése a hiányos magyarság állapota. Mibenléte, használati funkciója, jelentéstöbbletei és tartalma az etnikai hitelesség kétségbevonására épül – ezért használják a gyimesi csángók a moldvai csángókra; vagy éppen a székelyek a magyarul beszélő románokra (is).

A vizsgálat rámutat arra, hogy a nyelvi ideológiák nem pusztán a nyelvhasználat értelmezési keretei, hanem aktív társadalom- és identitás-szervező mechanizmusok is. A *tyármagyar* tehát elkülönítő marker, amely legitimál és reprodukál. A hiteles identitás jelölője a nyelvi tisztaság, amely a gyimesi identitástudat normatív alapjaként működik. Ennek folytán egy többszintű hierarchiarendszer szervezőeleme, amely a csoportközi határokat állandóan fenntartja és reprodukálja nyelvi ideológiákon keresztül. A *tyármagyar* etnonima nem csupán megnevezési gyakorlat, hanem társadalmi valóságot teremtő diszkurzív eszköz.

Who Is the “Tyármagyar”? Boundary-Defining Narratives in Gyimes

Keywords: ethnonym, interethnic relations, Gyimes Csángó and Moldavian Csángó communities, language ideology

The study examines how the meaning of the ethnonym “tyármagyar” shapes the linguistic mechanisms in defining symbolic boundaries between the Gyimes and Moldavian Csángó communities. Through content analysis of interview transcripts that explore the Gyimes Csángó perspective, research shows that the ethnonym “tyármagyar” can function simultaneously as a linguistic stigma, a tool for categorization, and a marker that maintains boundaries and hierarchies in interethnic relations, while also questioning ethnic authenticity.

A szabad munkavégzés mítosza: a munkafegyelem és a szabadság munkatörténeti olvasatai

Bevezető

A munka fogalma és társadalmi jelentése történetileg változó és kulturálisan meghatározott jelenség, amely nemcsak egy adott korszak gazdasági berendezkedéséhez, hanem az emberi tevékenység értelmezésének alapvető kereteihez is kapcsolódik. A munkához való viszony ezért nem pusztán gazdasági kérdés, hanem szorosan összefügg a szabadság, a kényszer és az emberi méltóság értelmezésével.

A tanulmány a munkafegyelem és a szabadság viszonyát vizsgálja történeti perspektívában. Kiindulópontja a munka fogalmának, társadalmi szerepének és jelentésének – nyelvi és kulturális, majd történeti szempontú – értelmezése. Ezt követően az antikvitás munkafelfogásától halad tovább, ahol a munka a szükségszerűséghez, az alávetettséghez és a szabadság hiányához kapcsolódott, és végigköveti azt a folyamatot, amely az ókori kereszténység értelmezésén és a reformáció hivatásgondolatán keresztül a munka újkori felértékelődéséhez, majd a modern munkatársadalom és a bér munka rendszerének kialakulásához vezetett.

Az elméleti áttekintést 32 félig strukturált interjú egészíti ki, amelyeket különböző szektorokban dolgozó munkavállalókkal készítettem. Többségük a vállalati szférához kapcsolódik, de megjelennek a szolgáltatói szektor, a gyári munka és az állami szféra tapasztalatai is. Az elemzés első lépésben a munkafegyelmelés technikáit vizsgálja – különösen a bérezés, az idő feletti kontroll, a személyes kapcsolatok és a munkavégzés felügyelete mentén –, nem egyoldalúan kritikai, hanem a változások pozitív irányba történő elmozdulására is figyelő megközelítésben. Ezt követően a kontroll és a szabadság kérdése az értelmes és értelmetlen munkák jelenségén, a prekariátus helyzetén keresztül, valamint a feltétel nélküli alapjövedelem – mint lehetséges alternatíva – felől kerül értelmezésre.

A bemutatott folyamatok alapján – és a munkavállalók tapasztalatai szerint is – a szabadság nem a szabályok vagy a hierarchia hiányát jelenti. Ezeket alapvetően elfogadják, a működés feltételének tekintik, ugyanakkor elvárják, hogy ne lépják át

az emberség határát. A kérdés így nem a munkafegyelem szükségessége, hanem az, hogy milyen feltételek mellett válik elfogadhatóvá és működőképpé.

A munka fogalma, társadalmi szerepe és jelentésének újragondolása

A munka fogalmának értelmezése nem egységes, jelentése a kulturális és társadalmi közegtől, valamint a megközelítés nézőpontjától függ. A mindennapi szóhasználat és a tágabb keretek eltérő meghatározásai nemcsak elméleti kérdéseket vetnek fel, hanem kijelölik a társadalmilag értékesnek tekintett tevékenységek és a dolgozók körét is.

A hétköznapi szóhasználatban a munka fogalma erősen a fizetett tevékenységhez kötődik. Bár tudatában vagyunk a munka sokféleségének, a mindennapi gondolkodás mégis a pénzkereső munkát tekinti alapértelmezettnek. A modern ipari társadalmakban ez a felfogás tovább erősödött, és a munka kulturális szinte egyet jelent a fizetett foglalkoztatással, még szűkebben értelmezve a bér munkával. Ebben az értelmezésben a munka nemcsak megélhetési forrás, hanem a személyes kibontakozás és sokak számára az élet értelmének egyik fő terepe is. A fizetség egyben társadalmi elismerésként működik: amiért fizetség jár, azt a társadalom hasznosnak tekinti.¹ Ez az elismerés azonban nem minden fizetett tevékenység esetében jelenik meg azonos módon. A hétköznapi gondolkodás gyakran a formális, szerződéses munkát tekinti valódinak, feltételezhetően a stabilitás és kiszámíthatóság miatt. Ezzel szemben az informális tevékenységek bizonytalan jellegükből adódóan kevésbé tekinthetők legitimnek, sőt olykor gyanúsak tűnhetnek, még ha funkcionálisan ugyanúgy a megélhetést szolgálják.

A nem fizetett tevékenységek gyakran nem számítanak munkának, még jelentős erőfeszítés esetén sem. A háztartási munka például ritkán jelenik meg egyértelműen munkaként, ahogyan az altruizmus vagy a kölcsönös segítségnyújtás is inkább a szabadidőhöz vagy erkölcsi cselekvéshez kapcsolódik.² Valójában ezek sok esetben nem pusztán önkéntesek, hanem kényszerűek és a létfenntartás szempontjából is meghatározóak, különösen olyan közegekben, ahol a viszonzás a gazdasági működés szerves részét képezi. A hagyományos falusi társadalmakban például alapvető együttműködési forma volt. A hétköznapi értelmezés tehát nem elsősorban az erőfeszítésből, hanem a társadalmi elismerésből indul ki: a fizetség határvonalat húz a munka és a nem munka közé.³

A fogalom tágabb megértéséhez a szó eredete is fontos. Etimológiai szempontból a szó negatív jelentéstartalmakhoz kapcsolódott. A magyar *munka* szó egy szenvedést jelentő ószláv szótőre vezethető vissza, míg a *dolgozik* ige – ugyancsak ószláv eredetű – kötelezettséget és tartozást jelöl. Hasonló jelentésrétegek figyelhetők meg más európai nyelvekben is. Például a német nyelvben a munka (*Arbeit*) eredetileg a szükséghez,

1 | Török Emőke: *Munka és társadalom. A munka jelentésváltozásai a bér munkán innen és túl.* L'Harmattan, Bp. 2014. 15.

2 | Török Emőke: *i. m.* 16–17.

3 | Török Emőke: *i. m.* 17.

fáradtsághoz vagy akár büntetéshez kötődött.⁴ A francia *travail* fogalom főnévként és igeiként is használatos: főnévként a fáradtság, szenvedés és erőlködés jelentései kapcsolódnak hozzá, emellett a szülés és a vajúdás megnevezésére is szolgál. Igeként a szenvedés és a kidolgoz jelentésekhez kötődik.⁵ Ehhez a jelentéskörhöz kapcsolódik a latin *labor* is, amely a fáradtságot és a szenvedést jelöli.⁶ Ettől részben eltérő jelentés figyelhető meg az angol nyelvben, ahol a *work* inkább semlegesebb, cselekvésre és világformálásra utaló jelentést hordoz.⁷ Idővel azonban minden esetben eltolódás történt a tudatos, célirányos tevékenység irányába, így a munka ma egyszerre hordozza a kényszer és a hasznosság jelentésrétegeit.⁸

Ezzel párhuzamosan a mindennapi nyelvhasználatban is megfigyelhetők különbségek a munkához kapcsolódó kifejezésekben. A magyarban számos olyan szókapcsolat él, amely a munka megterhelő, kényszerű jellegét hangsúlyozza, például: halálra dolgozza magát, inaszakadtáig dolgozik, aki nem dolgozik, ne is egyék.⁹ Az angol nyelvben ezzel szemben a munkára utaló fordulatok gyakran semlegesebbek, különösen a szakmai, oktatási, tudományos vagy a munkafeltételekre vonatkozó összefüggésekben jelennek meg.¹⁰ Ez nem jelenti azt, hogy az angol nyelvterületen már lennének a munka nehézségére utaló kifejezések, hanem inkább azt, hogy ezek kevésbé dominánsak a mindennapi szóhasználatban. Érdekes módon a negatívabb hangsúly gyakran éppen a fordítási helyzetekben jelenik meg, amikor a magyar kifejezéseket ültetik át angolra. Ugyanakkor ez a különbség sem tekinthető egyértelműnek vagy általánosnak: egy 19. század végi, 1886-os szótárban az angol nyelv esetében is erőteljesebben jelennek meg a negatív jelentéstöltetek,¹¹ míg egy 2000 utáni kiadásban már semlegesebb megfogalmazásokkal is találkozunk.¹² Mindez arra utal, hogy a munkához kapcsolódó jelentések nemcsak történetileg, hanem a nyelvhasználat különböző rétegeiben is változnak, és kulturális különbségeket is tükröznek. Ez a megfigyelés ugyanakkor jelenleg inkább felvetésként értelmezhető, amely további vizsgálatot igényel.

Miközben a szó eredete a munkát a szenvedéssel és a kényszerrel kapcsolja össze, a közmondások és szólások világában alig találunk olyan példákat, amelyek kifejezetten negatív attitűdöket társítanak hozzá. Ezzel szemben sokkal inkább a jól végzett munka dicsőségét és társadalmi elismerését hangsúlyozzák: a jó munkás aranyat ér, a munka nemesít, a szorgalom hatalom. Gyakran megjelenik bennük az elégedettség,

4 | Uo. 17.

5 | DictZone. Francia–magyar szótár. Online: <https://dictzone.com/francia-magyar-szotar/travail> (utolsó megtekintés: 2026. 03. 05.); MTA SZTAKI szótár – hun-ren.hu. Francia–magyar szótár. Online: <https://szotar.sztaki.hu/francia-magyar-szotar> (utolsó megtekintés: 2026. 03. 05.)

6 | Latin-Magyar Szótár. A középiskolák számára. Második javított kiadás. Szerk. Burián János. Franklin-Társulat, Bp. 1908. 429.

7 | Angol–magyar kézisztár. Átdolgozott bővített kiadás. Szerk. Takács Erika. Könyvmíves Könyvkiadó, Bp. 2002. 533.

8 | Török Emőke: i. m. 17–19.

9 | Magyar–angol kifejezéztár. Szerk. Kövecses Zoltán. Magyar Könyvklub, Bp. 2003. 62.

10 | Angol szókincs. A leggyakoribb szavak tematikus gyűjteménye. Szerk. Erwin Tschirner. Magyar átdolgozás: Búza Judit. Szerk. Nemcsók Adrienn. Cornelsen Publishing House, Berlin–Maxim Kiadó, Szeged. 2010. 82–101.

11 | Magyar-Angol Szótár. Szerk. Bizonfy Ferencz. Második Kiadás. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Bp. 1886. 324.

12 | Angol–magyar kézisztár: i. m. 533.

a közösségi elismerés, a jó közérzet, valamint az a gondolat is, hogy a munka nem pusztán a megélhetés eszköze, hanem önmagában is erkölcsi értéket teremt, miközben a tétlenséget kifejezetten elítélik.¹³ Ezzel összefüggésben fontos különbséget tenni a *munkátlan*¹⁴ és a *munkanélküliség*¹⁵ fogalma között. A hagyományos közösségekben a munkanélküliség még nem volt értelmezhető, mivel az a modern munkaerőpiac terméke, és a fizetett, foglalkoztatásszerű munkavégzés hiányára utal. E közösségekben a tevékenységek jóval szélesebb körre számított munkának, így a munkátlan vagy dologtalan fogalma volt indokolt, amely nem a fizetett foglalkoztatás hiányát, hanem általában a cselekvés hiányát jelölte.

Ugyanakkor a közmondások által közvetített normatív kép és a munka tényleges megélése között gyakran feszültség figyelhető meg. Míg a szólások a munka értékét hangsúlyozzák, az empirikus tapasztalatok sok esetben inkább annak megterhelő és kényszerű jellegét emelik ki. Interjús vizsgálataimban a fiatalok visszaemlékezéseiben rendszeresen megjelenik, hogy szüleik és nagyszüleik számára – jóllehet maguk is használták a munkát dicsérő közmondásokat – a munka elsősorban szükséges rossz-ként és a mindennapi panaszok forrásaként jelent meg.¹⁶ Ez a kettősség a doktori kutatásom empirikus anyagában is számos esetben megjelenik, és arra enged következtetni, hogy a munkáról alkotott kulturális képek nem a mindennapi tapasztalatokat fejezik ki, hanem inkább társadalmi elvárásokat és értékeket közvetítenek. Ennek egyik oka abban kereshető, hogy a munka a társadalmi rend fenntartásának alapfeltétele, azaz mivel gazdaságilag szükséges és társadalmilag elvárt tevékenység,¹⁷ a kulturális minták hajlamosak pozitív jelentéssel felruházni akkor is, ha a mindennapi tapasztalat ennek olykor ellentmond.

Ehhez szorosan kapcsolódhat a munkaerkölcs kérdése is. A protestáns etika a munkát erkölcsi kötelességgé teszi még akkor is, ha nehézségekkel jár.¹⁸ Végül mindez értelmezhető a kognitív diszsonanciának¹⁹ nevezett modern elméleti irányzat felől is, amelynek lényege jelen esetben a következőképpen foglalható össze: ha valami nehéz és elkerülhetetlen, akkor hajlamosak vagyunk pozitív jelentéssel felruházni.

13 | Török Emőke: *i. m.* 17–18.

14 | A Magyar nyelv értelmező szótára szerint a *munkátlan* szó melléknévként és főnévként egyaránt használható, és olyan személyt vagy csoportot jelöl, amely hanyagságból vagy kedvező anyagi helyzete miatt nem végez munkát, vagyis dologtalan. A kifejezés egyértelműen rosszalló jelentésárnyalattal bír.

15 | A munkanélküli fogalma nem a tevékenység, hanem a foglalkoztatás hiányára utal. Általános értelemben munkanélkülinek az tekinthető, aki munkavállalásra képes és hajlandó, de nem talál állást. A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) meghatározása szerint munkanélküli az a személy, aki nem áll munkaviszonyban, regisztrált álláskereső, nem részesül foglalkoztatást elősegítő támogatásban, aktívan keres munkát, és nem tartozik sem a nyugdíjasok, sem a tanulók közé. Az International Labour Organization (ILO) definíciója ennél is általánosabb: munkanélkülinek minősül minden 15–74 év közötti személy, aki a vizsgált időszakban nem dolgozott, nem volt olyan munkahelye, ahonnan ideiglenesen távol volt, az előző négy hétben aktívan keresett munkát, és két héten belül munkába tudna állni.

16 | Kürti Tünde: Munka: gazdaság és moralitás. Modern vállalati szférában dolgozó erdélyi fiatalok perspektívái. *Erdélyi Társadalom*. 22(1). 2024. 49–63. 56–57.

17 | Török Emőke: *i. m.* 59.

18 | Jürgen Kocka: Az európai történelem egyik problémája: a munka. *Korall*. 5–6. 2001. 5–17. 8.

19 | Leon Festinger: *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford University Press, Stanford, California. 1968. 1–4.

Ez a tulajdonság nem egyéni hibaként kezelendő, hanem az elme természetes törekvése az egyensúly megteremtésére. Bár a szólások és közmondások elvileg általános érvényűek, a valóság jelentősen eltérhet a különböző társadalmi rétegek esetében. Így, ha valaki kedvezőtlenebb helyet foglal el a társadalomban, akkor a pozitív keretezés révén újraértelmezheti saját pozícióját, mintegy méltóságot kölcsönözve annak, még akkor is, ha ez a tapasztalatok szintjén nem mindig igazolódik.

A munka fogalma így a nyelvi és kulturális rétegekben is kettős jelentéstartalmat hordoz: egyszerre utal megterhelő és kényszerű tevékenységre, valamint erkölcsileg értékelt, társadalmilag elismert cselekvésre. Ez a kettősség előkészíti annak megértését, hogy a modern társadalmakban miként válhatott a munka egyszerre kényszerű tevékenységgé és az egyéni identitás egyik központi elemévé.

A munka jelentéstörténete

A munka jelentése történetileg folyamatosan változott, és szorosan összefüggött az adott korszak társadalmi viszonyaival. Az antik görög-római világban a munkát alapvetően negatívan ítélték meg. A létfenntartást szolgáló tevékenységet a szükségszerrűség, a kényszer és az alávetettség világához sorolták, ezért összeegyeztethetetlennek tartották a szabadsággal.²⁰ A munkától, különösen a kétkezi munkától való eltávolodás a nemesség kultúrájának fontos jellemzője volt,²¹ ennek megfelelően a társadalom élesen elkülönítette a munkát végzők és a szabad polgárok körét. A munkát a háztartáshoz kötődő teherként, robotként fogták fel, amely a rabszolgák, a nők és más alacsonyabb jogállású csoportok feladata volt. Ezzel szemben a polisz, a város nyilvános szférája a polgárok – vagyis a férfi családfők – tere volt, ahol a közösség ügyeivel foglalkoztak.²² Míg az előbbiek a létfenntartás terheit viselték, az utóbbiak mentesültek a munkavégzés alól, és a közéletben való részvétel révén valósíthatták meg az „emberhez méltó” életet.²³ Szabadidejük révén alkalmasnak tartották őket a polgári erények gyakorlására, mivel a szabadságot és a szabadidőt szorosan összekapcsolták.²⁴ Arisztotelész szerint a polgári erény csak azokat illeti meg, akik mentesek a munka kényszerétől, és ideálisnak azt tekintette, ha a munkavégzés és a polgári jogok gyakorlása teljes mértékben elválik egymástól. A munkát nemcsak alacsonyabb rendűnek tekintették, hanem az emberi minőséget is csorbítónak: a kétkezi munka – felfogásuk szerint – nemcsak a testet, hanem a lelket is megterheli, és alkalmatlanná teszi az embert a szabad polgári életre.²⁵ Ez a szemlélet a római gondolkodásban is tovább élt: Cicero értelmezésében nemcsak a rabszolgák, hanem maga a munka is megvetés tárgya volt, mivel alávetett helyzetbe hozza az embert. Ebben az értelemben a bérért végzett tevékenység is leértékelődött, mivel a bér elfogadását az önállóság elvesztésének jeleként értelmezték.²⁶ Ugyanakkor a korszakon belül sem volt teljesen egységes ez a felfogás.

20 | Török Emőke: *i. m.* 25.

21 | Jürgen Kocka: *i. m.* 7.

22 | Uo. 6

23 | Török Emőke: *i. m.* 25.

24 | Jürgen Kocka: *i. m.* 6.

25 | Török Emőke: *i. m.* 26–27.

26 | Uo. 30.

Egyes források – például Hésziodosz művei vagy a homéroszi eposzok – nem tekintik szégyenteljesnek a munkát, sőt a tétlenséget bírálták. A sztoikus gondolkodás pedig hozzájárult a későbbi hivatásgondolat kialakulásához, amely a keresztény munkaértelmezésben vált meghatározóvá. Mindez arra utal, hogy a munka megvetése elsősorban az elitdiskurzusokban volt hangsúlyos, míg a mindennapi gyakorlat ennél árnyaltabb képet mutatott. Mindazonáltal az európai kulturális hagyományokban az antikvitás meghatározó öröksége az a felfogás maradt, amely a munkát a szükségszerűség és a szabadságot nélkülözők világához kapcsolta, élesen szembeállítva azt a szabad, politikai cselekvéssel. Ez a szemlélet alapvetően különbözik attól az újkortól kibontakozó felfogástól, amely a munkát az emberi élet központi tevékenységeként értelmezi.²⁷

A kereszténység munkához való viszonya kétségkívül hozzájárult a hátrányos megkülönböztetés felszámolásához,²⁸ de nem jelentett teljes szakítást az antik hagyománnyal. Bár bizonyos változásokat hozott, a munka modern értelemben vett felértékelődése ekkor még nem jelenik meg. Hanna Arendt és Max Weber is hangsúlyozzák, hogy a munka dicsőítése az újkor előtt nem válik általánossá. A munka továbbra is a szükségszerűséghez és a kényszerhez kapcsolódik, amihez a zsidó-keresztény hagyomány ambivalensen viszonyul. A Biblia egyrészt az átokhoz és a fáradsághoz köti,²⁹ amelyet később az eredendő bűn következményeként, vagyis büntetesként értelmeztek: az első ítélet a férfinak: átkozott legyen a föld te miattad, fáradságos munkával élj belőle életednek minden napjaiban.³⁰ Másrészt a munkát az emberiség számára Isten által kijelölt feladatként tartják számon. A munka így egyszerre jelenik meg isteni parancsként és büntetesként, vagyis elkerülhetetlen kötelesség, de önmagában nem hordoz pozitív értéket. A reformáció előtti kereszténység ezt a kötelezettséget nem tekintette általános munkaparancsnak, inkább az élet fenntartását mint Istentől kapott legfőbb jót hangsúlyozta, így aki más módon is biztosítani tudta a megélhetést – például vagyonból vagy szerzetesi létformában –, mentesülhetett a kétkezi munka alól.³¹ Ugyanakkor jelentős változás, hogy a kereszténység megszünteti a fizikai munkát végzők radikális leértékelését, mivel Isten előtt minden ember egyenlő. A páli gondolatban már nagyobb hangsúlyt kap a munka, beleértve a kétkezi munkát is, *aki nem dolgozik, ne is egyék*,³² de nem a munka önértéke kerül előtérbe, hanem az Isten kedvéért végzett tevékenység és a kijelölt helyen való megmaradás: *aki a prófétálást kapta, tegyen tanúságot hite szerint, aki tisztséget kapott, töltsé be tisztségét, aki tanító, tanítson*.³³ A munka tehát Isten parancsa, de tartalma vallási szempontból közömbös marad. Ez az értelmezés még távol áll a reformáció hivatásetikájától, és nem a munka felértékelődését, hanem inkább a munkát végző ember státuszának átértelmezését jelenti.³⁴

A 6. századtól a keresztény szerzetesrendek szabályai szerint a tétlenség a lélek ellensége, ezért a napirendben meghatározott idő jutott a testi munkára és a szent

27 | Török Emőke: *i. m.* 28–30.

28 | Jürgen Kocka: *i. m.* 6.

29 | Jürgen Kocka: *i. m.* 6.

30 | 1Móz. 3:17 – az 1975. évi újfordítás 2000. évi javított kiadása

31 | Török Emőke: *i. m.* 31–33.

32 | Jürgen Kocka: *i. m.* 6.

33 | Róma 12,4-8. – az 1975. évi újfordítás 2000. évi javított kiadása

34 | Török Emőke: *i. m.* 34–35.

olvasmányokra egyaránt.³⁵ Arisztotelész vélekedését elfogadva, a korszak értékrendjében továbbra is a szemlélődő, vallásos életforma – a *vita contemplativa* – számított magasabb rendűnek, a tevékeny élettel – *vita activa* – szemben. Ennek ellenére a szerzetesi szabályok hozzájárultak a munka átértékeléséhez, különösen azért, mert a keresztény doktrína a szolgaság elutasításával segítette, hogy a munka megszabaduljon a szabadság hiányának bélyegétől. Ez azonban nem változtatott azon, hogy a kétkezi munkát továbbra is gyakran gyötrelmes robotnak és nyomasztó tehernek tekintették.³⁶ A munka elsősorban szükségszerű tevékenységként jelent meg, amely egyrészt a létfenntartást szolgálta, másrészt erkölcsi funkcióval bírt, mivel segített elkerülni a tétlenséget, amelyet a kor gondolkodása a bűn melegágyának tartott.³⁷

Ehhez kapcsolódik a szegénység ambivalens megítélése is. Az önként vállalt szegénység, a lemondás és az aszkézis az egyházi elhivatottság fontos elemei voltak, és a szegénység felértékelése elsősorban az egyházi élethez kapcsolódott. Ugyanakkor mind a világi, mind az egyházi tekintélyek gyakran lenézően viszonyultak a tényleges szegénységhez azzal, hogy a koldusok nyomorúságos helyzetét hangsúlyozták, nem ritkán leértékelő hangnemben. Michel Mollat rámutat, hogy a keresztény ikonográfiában a szegény embert rendszerint a gazdag kapujában, alávettett helyzetben ábrázolják, aki a tehetősek jóindulatától függően részesülhet alamizsnában. A keresztény könyörületesség nem működött automatikusan a szegénység minden formájának enyhítésére. Az önként vállalt, spirituális értelemben vett szegénység felértékelődött, sőt a szentté válás egyik feltételévé válhatott, míg a társadalom alsó rétegeinek kényszerű szegénysége gyakran pejoratív jelentést kapott. Ebben az összefüggésben beszélhetünk arról, amit Robert Castel az üdvözülés gazdaságtanának nevez: a szegények lehetőséget adtak a gazdagoknak a keresztény erények gyakorlására, és ezáltal saját üdvözülésük előmozdítására.³⁸

Az újkor kezdetén alapvető fordulat következik be a nyugati gondolkodásban, amely a 16. századtól a reformációhoz, a polgárság megerősödéséhez és a természettudományos fejlődéshez kapcsolódik.³⁹ A munka megítélése átalakul: fokozatosan központi jelentőségűvé válik, és egyre inkább értékeremtő, az emberi életet meghatározó tevékenységként jelenik meg. Luther hivatásfogalma minden világi tevékenységet Istennek tetsző szolgálatként értelméz, ezzel megszüntetve a szellemi és fizikai munka közötti hagyományos hierarchiát. A reformációval párhuzamosan a munkakerülés megítélése is megváltozik: a 16. században először a protestáns országokban jelennek meg dologházak és börtönök, ami azt jelzi, hogy a munka immár nemcsak gazdasági szükségszerűség, hanem erkölcsi kötelesség is. Kulcsfogalma az eleve elrendelés, amely szerint Isten előre eldönti, hogy ki üdvözülni – ha valaki sikeres gazdaságilag, annak a jele, hogy Isten kiválasztotta.⁴⁰

Ezt a fordulatot tovább mélyítik a kálvinista és puritán irányzatok. A fegyelmezett, racionális munkavégzés nemcsak kötelességgé, hanem vallási jelentőségű tevékenységgé válik. A vallási jelentéstartalmak fokozatos háttérbe szorulásával kialakul

35 | Jürgen Kocka: i. m. 7

36 | Uo. 7

37 | Török Emőke: i. m. 35.

38 | Robert Castel: *A szociális kérdés alakváltozásai. A bér munka krónikája*. Kávé Kiadó, Bp. 1998. 42–43.

39 | Török Emőke: i. m. 36–38

40 | Jürgen Kocka: i. m. 8

a munka újkori értelmezésének prototípusa, amely Max Weber szerint meghatározó szerepet játszott a kapitalizmus kialakulásában.⁴¹ A puritán etika elemei – az önfegyelem, a kötelességtudat és a tétlenség elutasítása – világi formában is tovább élnek. Az a felfogás, hogy a tétlenség mások idejének elpazarlásával egyenlő, jól mutatja a szemlélet tartósságát.⁴² A reformáció további fontos következménye, hogy a munkavégzés kötelezettségét – társadalmi helyzettől függetlenül – minden emberre kiterjeszti. Ezzel párhuzamosan a munka fogalma is kitágul: már nemcsak fizikai tevékenységet jelöl, hanem minden hivatásszerűen végzett munkát. A munka így fokozatosan az egyéni identitás és a társadalmi érték alapjává válik. E változások teremtik meg annak a modern felfogásnak az alapját, amely a munkát az ember legfontosabb tevékenységeként, az értékteremtés elsődleges forrásaként és a társadalmi berendezkedés alapjaként értelmezi. John Locke elmélete, miszerint a javak értékének döntő része munkából származik, ennek az átalakulásnak a következménye, és egyben a modern munkafogalom egyik kiindulópontja.⁴³

A 16. században a piacok száma és jelentősége ugyan növekedett, de még nem beszélhetünk a gazdaság társadalom feletti uralmáról: a működést erős szabályozás és hatalmi kontroll jellemezte, az önszabályozó piac gondolata ismeretlen volt.⁴⁴ A 17–18. század azonban Európában felgyorsuló és mélyreható átalakulásokat hozott, amelyek során fokozatosan kialakult a munka modern, általános fogalma. Ekkor teljesedik ki a munka újkori felértékelődése. A munka egyre inkább tudatos, célirányos tevékenységként jelenik meg, amely nemcsak a szükségletek kielégítését szolgálja, hanem az emberi élet kiteljesedésének egyik fő terepévé válik.⁴⁵ Ebben meghatározó szerepet játszik a polgárság megerősödése, amely új módon kapcsolja össze a munkát és a társadalmi státuszt. A társadalmi pozíció egyre inkább a munkavégzéshez kötődik, még ha ez csak fokozatosan is válik általánossá.

A természettudományos fejlődés szintén döntően hozzájárul ehhez az átalakuláshoz. A 17. századtól megszűnik a fizikai munkát övező korábbi megvetés, és az elmélet összekapcsolódik a gyakorlati, kísérletező tevékenységgel. A világ megismerése aktív beavatkozássá válik, amelyet egyre inkább munkaként értelmeznek. A tudomány kilép a szemlélődés világából, és a társadalmi hasznosság, a termelés és a jólét szolgálatába áll, vagyis a tudományos tevékenység is munkaként értelmeződik.⁴⁶ A 18. századra a munka nemcsak gazdasági szükségyszerűség, hanem nyilvános érték lesz, miközben szerveződése egyre inkább magánalapúvá válik. A francia felvilágosodás gondolkodói már a mindennapi élet természetes és szükséges tevékenységeként írnak róla, amely hozzájárul az ember fennmaradásához, egészségéhez és erkölcsi állapotához.⁴⁷ Ugyanakkor éles különbség mutatkozik a munkáról szóló elméleti leírások és a munkások tapasztalatai között. Míg az előbbiek egyre pozitívabb képet rajzolnak, addig a kétkezi munka a gyakorlatban továbbra is megterhelő és gyakran gyötrelmes marad.⁴⁸

41 | Török Emőke: *i. m.* 37

42 | David Graeber: *Bullshit munkák*. Typotex, Bp. 2020.

43 | Török Emőke: *i. m.* 38–39.

44 | Polányi Károly: *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Napvilág, Bp. 2004. 72–86.

45 | Jürgen Kocka: *i. m.* 8

46 | Török Emőke: *i. m.* 36–38.

47 | Jürgen Kocka: *i. m.* 9

48 | Uo. 10

A munka értékességébe vetett hit a 18–19. században erős társadalmi hatóerővé válik, de ezzel párhuzamosan megjelennek a kritikai nézőpontok is. Pestalozzi a rutin-szerűvé, felaprózódottá és kizsákmányolóvá váló munkát bírálja, hangsúlyozva, hogy humanizáló cél nélkül a munka nem lehet az ember rendeltetése.⁴⁹ Ezzel rokon módon Polányi arra mutat rá, hogy a modern társadalomban megfordul a korábbi viszony: nem a gazdaság ágyazódik be a társadalomba, hanem a társadalom szerveződik a gazdasági rendszer logikája szerint.⁵⁰ Mindezek következtében a munka végleg elszakad a korábbi, kényszerhez és alávetettséghez kötődő jelentéstől, és a modern társadalmakban az emberi tevékenység központi elemévé válik.⁵¹ Adam Smith a munkát a gazdasági érték alapjaként határozza meg: elméletében a javak értékét végső soron a befektetett munka mennyisége adja. A munka így a megélhetés eszközéből az önmegvalósítás, az értékteremtés és a társadalmi státusz alapjává válik.⁵²

A munka értelmezése tehát alapjaiban alakul át. Az antikvitásban és a középkorban még lenézett, kényszerű tevékenységből fokozatosan a teljes értékű emberi élet központi elemévé válik. Ez a folyamat vezet el a modern, munkaközpontú társadalom kialakulásához, és egyben megteremti annak feltételeit is, hogy a munka bér munkaként, a társadalmi és gazdasági berendezkedés alapformájaként szerveződjön meg.

A fegyelmezés munkahelyi mechanizmusai

A munkatársadalom fogalma azt a modern szemléletet jelöli, amelyben az emberi tevékenységek többsége – a politikai döntéshozataltól a gondoskodáson át a művészi alkotásig – munkaként értelmeződik, míg az ezen kívüli tevékenységek jellemzően a szabadidő és a fogyasztás körébe tartoznak. Ezzel párhuzamosan a munka jelentése leszűkült: a mindennapi szóhasználatban elsősorban a szervezett keretek között, jellemzően szerződéses viszonyban végzett, fizetett tevékenységet jelenti.⁵³ E kettős elmozdulás alapján érthető meg a bér munka társadalmának fogalma, amely a modern ipari társadalmak sajátos történeti formája. Ebben a berendezkedésben a fizetett munka nemcsak a megélhetés alapja, hanem az egyén társadalmi helyzetének, identitásának és életútjának meghatározó szervezője is.⁵⁴ Castel értelmezése szerint ez a struktúra tette lehetővé a társadalmi integráció széles körű megvalósulását, hisz a bér munka révén az egyének nemcsak jövedelemhez jutottak, hanem kapcsolódtak a társadalom intézményeihez és normáihoz is, így a bér munka a modern demokrácia egyik alapjává vált.⁵⁵

Az iparosodás és az urbanizáció nyomán a keresetért végzett munka fokozatosan elkülönült a háztartástól, miközben a család fokozatosan elveszítette gazdasági funkcióinak nagy részét, és teljesen a magánszféra területévé vált. A fizetett munka saját szabályok szerint működő rendszerré szerveződött, amelyet elsősorban a piac és

49 | Uo. 9

50 | Polányi Károly: i. m. 87–100.

51 | Jürgen Kocka: i. m. 9.

52 | Adam Smith: *The Wealth of Nations. An Electronic Classics Series Publication*, Pennsylvania. 2005. 31–53.

53 | Török Emőke: i. m. 54.

54 | Uo. 55–56.

55 | Robert Castel: i. m. 13–29.

a szervezeti hierarchiák határoztak meg. Ennek következtében élesen elvált egymástól a fizetett munka és az olyan, társadalmilag nélkülözhetetlen, de nem fizetett tevékenységek köre, mint a háztartási munka vagy a gondoskodás. Később e különbségtétel a fogalomhasználatban is rögzült, a „munka” és „nem munka” kategóriáinak elkülönüléseként.⁵⁶ Ez az átalakulás szorosan összefüggött a piacgazdaság kialakulásával is. A korábbi társadalmakban a piac a gazdasági élet csupán egyik eleme volt, ezzel szemben a modern piac olyan rendszert hozott létre, amelyben a gazdasági folyamatokat a piaci árak szabályozzák, és a termelés döntően piaci értékesítésre irányul. Ebben a keretben a bér a munkaerő ára, vagyis azok jövedelme, akik eladják munkaerejüket. Fontos megjegyezni, hogy a munka nem pusztán gazdasági kategória, hanem az emberi élet szerves része. A munka piacosítása mély társadalmi következményekkel járt: a társadalmi viszonyok a gazdasági rendszer alá rendelődtek, a nem szerződéses kapcsolatok meggyengültek, a hagyományos közösségi biztosítékok felbomlottak. Létrejött a munkaerőpiac, és a megélhetés egyre inkább attól függött, hogy az egyén képes-e munkaerejét a piacon értékesíteni, ami új függőségi helyzeteket teremtett.⁵⁷

A bér munka azonban nem tekinthető az emberi társadalmak természetes állapotának. Az iparosodást megelőző korszakokban a munka rendszerint nem vált el az élet más területeitől, és különféle kötöttségekhez kapcsolódott. A paraszti, kézműves vagy kereskedői tevékenységek többnyire a háztartáshoz és a családi egységhez kötődtek, ettől térben és időben sem különültek el. A szabad bér munka – vagyis a formális keretek között, fizetségért végzett munka – csak az iparosodás során vált általánossá. Ez a folyamat ugyanakkor ellentmondásos volt: miközben a modern gondolkodás a munkát az élet értelmének és kiteljesedésének forrásaként értelmezte, gyakorlata sokszor mások által irányított, függő és kizsákmányoló tevékenységként jelent meg. E feszültség nyomán a 19. századi munkásmozgalmak megfogalmazták a bér munka kritikáját, amely kiterjedt a kizsákmányolásra, az elidegenedésre, a függőségre és kiszolgáltatottságra, valamint az egyenlőtlenségekre és a munka dehumanizáló jellegére.⁵⁸ Ezek a problémák a munkafegyelem kérdésében is összpontosulnak, amely a további elemzés fókuszát adja.

A fegyelmezésre nem adható minden korszakra egységes magyarázat, mivel a történelem során alkalmazott kényszerítési módok és technikák jelentősen eltértek. A nyílt, pusztán erőszakra épülő munkaszervezet tiszta formában egyedül a rabszolgaság intézményeiben jelent meg.⁵⁹ Mivel ezek az eszközök később elvesztették hatalmukat, új megoldásokat kellett találni arra, miként vehetők rá az emberek a folyamatos munkavégzésre akkor is, ha tevékenységük nem nyújt számukra élvezetet.⁶⁰ A következőkben a munkafegyelem különböző dimenzióit mutatom be, kitérve arra is, miként szabályozza a munkavégzést túl az egyének mindennapi életét. A munkafegyelem nemcsak a munkavégzés módját határozza meg, hanem kiterjed a közösségi viszonyokra, a bérezésen keresztül ösztönzésre és kényszerre, az idő feletti kontrollra, valamint a munkafolyamatok felügyeletére is. E szempontok nem különíthetők el

56 | Jürgen Kocka: i. m. 11.

57 | Polányi Károly: i. m. 101–111.

58 | Jürgen Kocka: i. m. 11.

59 | Kuczi Tibor: *Munkásprés. A munka kikényszerítésének története az ipari forradalomtól napjainkig.* L'Harmattan, Bp. 2011. 10.

60 | Uo. 15–21.

élesen egymástól, és mindegyiket áthatja a munkavégzés dehumanizáló jellege, ami különösen ellentmondásos annak fényében, hogy eredetileg éppen a hatékonyság növelése volt a cél.

A munka elválása az élet más területeitől, és a piacnak való alárendelése meggyengítette a nem szerződéses, szolidaritáson alapuló kapcsolatokat. A munkaerőpiacon az egyén munkaereje révén biztosítja megélhetését, ami együtt járt azoknak a hagyományos intézményeknek a lebontásával, amelyekben az egyéni nehézségek közösségi problémaként jelentek meg. Ezzel párhuzamosan a munkahelyeken is igyekeztek megelőzni az összefogást, attól tartva, hogy a kevésbé leterhelt munkások szövetkeznek és fellépnek a felettük állókkal szemben, ezért korlátozták az érintkezést, az interakciókat pedig a hatékonyságot csökkentő tényezőként felügyelték és szabályozták.⁶¹ Ez tovább erősíti az izolációt, a munkavállalók gyakran a munkahelyen kívül sem tartják a kapcsolatot, hogy ne vigyék át a negatív élményeket a magánéletükbe. Az egyéni bérezés tovább gyengíti az egymásra utaltságot, sőt versenyt teremt, amely inkább ellenfelekké, mint partnerekké teszi őket. Ugyanakkor megjelenik a szolidaritás is, amikor a munkavállalók közösen lépnek fel a megszorításokkal és fegyvelméssel szemben.

Eljutottunk arra pontra, ahol már azt mondtuk csapatszinten, oké, túlórázunk, de ha nem fizetik ki, máskor kevesebbet dolgozunk. Amikor nincs sok munka, hagyjanak lazáslni. Tavaly már volt egy ilyen kijelentése, hogy nem érdekli, mit csinálunk, amíg a munka el van végezve. Itt visszatérek arra, hogy fejlődik, és jó irányba. Volt idő, amikor ez egyáltalán nem így volt.⁶²

A munkahelyi légkör a személyes kapcsolatokra is kihat. A munka kikerült a háztartásból, szabályozott keretek közé került, átalakítva a szerepeket, valamint az együtt töltött idő mennyiségét és minőségét.

Amikor lejár a munka, kivisszük a kutyákat. Az úton megbeszéljük, hogy nekem mi volt, neki mi volt, és mire haza megyünk, megnyugszunk. De otthon ez ne is legyen téma. Így oldottuk meg.⁶³

A fegyvelmezés következő terepe a bérezés. Bár a munkáltatók elismerték, hogy létezik egy minimális bérszint, úgy vélték, a rendszer akkor működik, ha az egyénnek nincs választása, mert a megélhetése ettől függ. Fel sem merült, hogy a piac vonzó bérekkel is működhet, ehelyett ellenszegülés esetén a bérek visszatartása vált a fegyvelmezés egyik fő eszközévé.⁶⁴

Akkor ki volt jelentve, a nagyfőnök kérte, hogy abban az évben ne kapjak fizetésemelést. Végül kaptam, más kérdés, mennyire lett megvágva az

61 | Polányi Károly: *i. m.* 214–230.

62 | Versenyszféra, férfi, Kolozsvár.

63 | Versenyszféra, nő, Bukarest.

64 | Polányi Károly: *i. m.* 214–230.

egyeztetéshez képest. Meghallgattak, elmondták, hogy kellemetlen a dolog, de le kell nyelni.⁶⁵

A hierarchia elfogadásával a dolgozók lemondanak döntési szabadságukról, cserébe nem viselik a kockázatokat: a bér akkor is jár, ha a termék nem értékesíthető.⁶⁶ Ezt sokan elfogadják, sőt ezzel legitimálják a vezetői működést.

Nem jó, de nem szeretném a felelősséget sem, ami rajta van. Néha megértem, hogy feszült, ez pedig rajtunk csattan. De tudom, hogy x napon a fizetés ott a számlámon. Nekem ez kell, én alkalmazott vagyok, nem kell mindenki főnök legyen.⁶⁷

A létbizonytalanságot egy ideig elegendő ösztönzőnek tartották, de már az első világháború utáni fellendülés új helyzetet teremtett: felmerült, hogy a jólét csökkentheti a munkakedvet. Mára azonban általánossá vált, hogy az emberek életkörülményeiktől függetlenül hajlandók többet dolgozni jövedelmük növeléséért, így már a belső kényszer is erősen munkálkodik.⁶⁸ Ennek hátterében a fogyasztás áll: nemcsak folyamatosan új igények keletkeznek, hanem ezekért áldozatot is hozunk.⁶⁹ Zygmunt Bauman rámutat, hogy a munkavállalók már nem pusztán a megélhetésért, hanem a fogyasztásért adják el idejüket, és identitásuk is inkább ehhez kötődik, ez alapján határozzák meg a külvilág számára, hogy kik ők.⁷⁰ Így a stabilitás iránti igény már a fogyasztás feltételeit is magában foglalja, túlmutatva a pusztán létfenntartáson. Hasonlóképp, amikor a belső egyensúlyt hangsúlyozzák a pénzzel szemben, gyakran figyelmen kívül hagyják, hogy ehhez is anyagi erőforrásokra van szükség, mivel szinte minden tevékenység piacosodott. Ez nem szükségszerűen kapzsiság, hanem a társadalmi átalakulás következménye.

Az idő tehát valóban pénzzé vált, és azért, hogy később tartalmasan tölthessük el, gyakran feláldozzuk a szabadidő egy részét. Ezzel párhuzamosan a munkahelyváltás a jövedelemnövelés egyik leggyorsabb eszközévé vált, különösen a vállalati szférában, ahol könnyebb magasabb bért kialkudni egy új pozícióban, mint fizetésemelést elérni az aktuális munkahelyen. Ez is magyarázza a fiatalok körében a gyakori munkahelyváltást. Ugyanakkor kedvező munkahelyi légkör és megfelelő vezetés mellett a bér ösztönző ereje csökkenhet, és ilyenkor a munkavállalók alacsonyabb fizetés mellett is a stabilitást és a lojalitást választják. Ez is jelzi, hogy a munkára ösztönzés nem kizárólag anyagi eszközökkel – különösen nem azok megvonásával – működik.

Elmentem az interjúra, bérezés szempontjából jelentősen többet ajánlottak, de rosszul éreztem magamat, mert nem akartam váltani, csak kíváncsi voltam,

65 | Versenyszféra, férfi, Kolozsvár.

66 | Kuczi Tibor: *i. m.* 79.

67 | Versenyszféra, férfi, Kolozsvár.

68 | Kuczi Tibor: *i. m.* 15–21.

69 | Uo. 25.

70 | Zygmunt Bauman: A munkaetikától a fogyasztás esztétikájáig. *Replika*. 51–52. 2005. 221–237.

mit akarnak. Nyolc hónap telt el, akkor megkaptam itt az emelést, ami kiegyenlítette, amit a másik helyen ajánlottak.⁷¹

En nem cserélném le a nyugalmat, ami itt van. Ha elkezd nem jó lenni, megfontolom, de most nem motiválna egy nagyobb fizetés.⁷²

Míg korábban a munkahelyváltás bizonytalanságot, sőt akár szégyent jelentett, ma természetes a 2-3 évenkénti váltás. Ezzel együtt a munkahelyeknek is egyre nagyobb erőfeszítést kell tenniük az alkalmazottak megtartásáért, ami korábban kevésbé volt kérdés.

Az idő feletti kontroll a munkafegyelem másik alapvető eszköze. A munkaidő kijelöli a pihenés, azt étkezés, a családi élet és a szabadidő helyét is, így a munkavégzés rendje a mindennapok egészére kiterjed. Az iparosodás előtt a munkát inkább természetes ritmusok irányították, az idő feletti kontroll alapvetően a munkavégzőnél maradt. Az iparosodással és a bér munkával az idő mérhetővé és szabályozottá vált: a munkának elkülönült ideje lett, amelyet csengők, órák és gyárkapuk rendszere határozott meg.⁷³ A munkás ideje árucikké vált, amelyet a munkaadó megvásárolt, így a nem munkával töltött időt gyakran lopásként értelmezték. Ezzel szemben állt a munkások ismert szállóigéje: „ameddig csak fizetgetnek bennünket, addig mi csak dolgozgatunk”,⁷⁴ amely helyzetükön nem változtatott, de szimbolikus ellenállási formaként megnyitotta a lehetőségét annak, hogy legalább erkölcsi értelemben megpróbálják kiegyenlíteni az őket ért méltánytalanságokat.

A teljesítményt egyre inkább időben mérték, miközben a folyamatos felügyelet főként a megszakítások megelőzését szolgálta, nem a hatékonyság valódi növelését.⁷⁵ Erre a munkások később nyíltan is reagáltak – órabékekről, határozott szerződésekről, a túlórákról, a napi munkaidőről, szabadidőről kezdtek beszélni –, ami jól mutatja az idő feletti kontroll körüli feszültséget. E. P. Thompson szerint az ipari kapitalizmus során erkölcsi és technológiai változások együtt alakították ki azt a szemléletet, amelyben az idő a mindennapi élet egyik fő szervezőelvévé, az időgazdálkodás pedig a jó munkás ismertetőjegyévé vált.⁷⁶

Ma sokkal flexibilisebb, ami jó és rossz is. Akik jól tudják kezelni az idejüket, többet ki tudnak hozni a napjukból, mert van egy szabadság. Viszont látom sok kollégámnál, hogy nem tudnak mit kezdeni ezzel. Nem is kelnének fel tíz előtt, bejönnek tízenegyre, még nyolc óra, legalább este hét mire végeznek, hazamennek és kész. Van a munka, és ezenkívül egy időszak, amivel semmit nem kezdenek.⁷⁷

Kétélű a dolog. Amikor itthonról dolgozom, olyankor is csinálom, amikor nem kellene. Napközben, amikor dolgoznom kellene, olyat csinállok, aminek semmi köze a munkához. Nem hasznos nekem sem, és a munkámra sincs jó

71 | Versenyszféra, nő, Kolozsvár.

72 | Versenyszféra, nő, Kolozsvár.

73 | Jürgen Kocka: i. m. 12.

74 | David Graeber: i. m. 54. (E-book formátum)

75 | Kuczi Tibor: i. m. 15-21.

76 | E. P. Thompson: Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism. *Past and Present*. No. 38. 1967. 56–97.

77 | Versenyszféra, nő, Bukarest–Kolozsvár.

hatással. Én mindenképp értékelem, ha van egy fizikai hely, ahova be lehet menni, és van egy kerete az egésznek.⁷⁸

A gyári fegyelem részeként a munkásoknak rögzíteniük kellett jelenlétüket, miközben kezdetben az idő méréséhez való hozzáférésüket is korlátozták, így az idő a hatalomgyakorlás eszközévé vált. Nem a testi szükségletek vagy szokások, hanem az óra határozta meg a munkavégzés ritmusát. Ugyanakkor, bár a fegyelem képes volt kikényszeríteni a folyamatos munkavégzés látszatát, a tényleges termelékenységet nem feltétlenül növelte.⁷⁹

Míg egyesek tudatosan képesek határokat húzni és a pihenésre is figyelni, addig mások – különösen a kötöttebb munkarendben dolgozók, például a gyári vagy kereskedelmi szektorban – továbbra is szigorúan szabályozott időkeretek között – nemritkán hétvégén és ünnepnapokon is – végzik munkájukat. A rugalmasság ezzel együtt a munka és a szabadidő határainak elmosódásával jár. A munkavállalók gyakran otthon is elvégzik feladataikat, amit később próbálnak kompenzálni, ugyanakkor ez a gyakorlat a folyamatos rendelkezésre állás irányába tolja el az időhasználatot. Sok esetben már maguk a munkavállalók tartják fenn az állandó készenlétet, és észre sem veszik, hogy saját fegyelmezőjükké váltak. Ezzel mintegy magukra vállalják a felelősséget, miközben ez gyakran rejtett külső nyomásként nehezedik rájuk, ami csak akkor válik nyilvánvalóvá, amikor nem válaszolnak, és ezt később számonkérlik.

Arra vagyunk kondicionálva, hogy sípol egyet az értesítés, megnyitjuk. Jelez a Teams, az Outlook, és megnyitom. Ezért nem kellene őket letölteni egyéb készülékre, de ezeket is azonnal tudni akarjuk. Ha ott vagyok, sokszor megcsinálom, legyek túl rajta, pedig nem lenne muszáj. Ritka az, hogy tényleg sürgős.⁸⁰

Igazságtalan volt velem, és türelmetlen. Ennek következtében olyan ingerült üzeneteket kaptam, jött, hogy visszaszóljak neki. De nem volt szabad, mert ugye... érthető okokból nem.⁸¹

Az otthonról végzett munka jól mutatja ezt a kettősséget: bár időt takarít meg, és növeli a mozgásteret, megnehezíti a munka és a magánélet szétválasztását. Több interjúalany is kiemelte, hogy a fizikai munkahely keretet ad a munkának, és segíti az elhatárolódást. Így a megoldás valahol a középúton ragadható meg: szükségét érzik a szabályoknak, de ezek nem léphetik át az emberség határát.

78 | Versenyszféra, férfi. Az interjúalanynak egyáltalán nincs fizikai munkahelye, de mivel Kolozsvárról többen – az interjú készítésének időpontjában hat ember – dolgoznak a kérdéses cégnél, bérelnek egy irodát, hogy legyen lehetőségük elválasztani a munkát az otthonról. Ennek költségeit a munkáltató magára vállalta a hatékonyabb munkavégzés érdekében. Ebben az esetben szigorúbb szabályokat követnek, hogy összehangolják a több mint ötven országból bedolgozó ember munkáját, de ezeknek inkább a hatékonyság megteremtése a célja, semmint az irracionális fegyelmezés. Az itthon adózás miatt az adatközlőt romániai munkavállalónak tekintem.

79 | Kuczi Tibor: i. m. 30–32.

80 | Versenyszféra, nő, Kolozsvár.

81 | Versenyszféra, nő, Bukarest.

Az idő feletti rendelkezés hosszabb távú célként is megjelenik. Többen törekednek arra, hogy munkájuk ne közvetlenül idejük eladásán alapuljon, hanem nagyobb autonómiát biztosítson, akár vállalkozói formában. Ezzel szemben a magasabb beosztások – különösen a vezetői szerepek – gyakran éppen az idő feletti kontroll további beszűkülésével járnak, fokozott mobilitást és rendelkezésre állást követelnek, ami egyes munkavállalóknál viszont visszatartó erőként jelenik meg.

A kortárs időfegyelem technikailag is új formákat öltött. A kártyás beléptetés, a munkahelyi szoftverekbe való bejelentkezés vagy az otthoni munkavégzés során használt ellenőrző programok továbbra is mérhetővé teszik a jelenlétet és az aktivitást. Ilyen esetekben már nem a gyárkapu vagy a csengő jelöli ki a munkaidőt, hanem a digitális nyomok: a be- és kijelentkezés, a rendszerhasználat vagy akár a kurzormozgás, amely értesítést küld a felettesnek, ha hosszabb ideig inaktív. Ez a kontroll azonban sérülékeny: egy technikai hiba vagy áramszünet az egész rendszert működésképtelenné teheti. Ilyenkor válik láthatóvá, hogy a modern időfegyelem mennyire függ azoktól az infrastruktúráktól, amelyek elvileg éppen a rendet és a mérhetőséget biztosítják.

A szervezetek részéről is megfigyelhető néhol egyfajta törekvés az idő jó strukturalására, különösen a vállalati szférában, ahol a vállalati társadalmi felelősségvállalás ezt is magában foglalja. Mindez arra utal, hogy ha nem is általános, de érzékelhető egy elmozdulás a humánusabb megközelítés irányába, amelynek feltételeként a kölcsönös tiszteletet hangsúlyozzák. Ilyen kezdeményezésekhez sorolható az egyéni és/vagy társadalmilag hasznos időtöltés ösztönzése, különösen alacsonyabb terhelés idején. A kettő azonban nem mindig válik el élesen egymástól. Az egyéni kompetencia érzése és a munkamorál akkor volt a legerősebb, amikor a munkát közösségi programok egészítették ki, például hátrányos helyzetű gyerekek tanítása, fiatal munkatárs mentorálása, véradás, faültetés, szemétszedés. Ezek hatékonyságát felismerve, a vállalatok elkezdtek honorálni ezeket a tevékenységeket. Alacsonyabb munkaterhelés idején az ezekben való részvétel kiválthatja a munkaidőt. Ha a program nem egynapos, a munka intenzitásától függően akár plusz szabadnap is járhat cserébe.

A fegyelmezés – bármely formájáról legyen szó – gyakran együtt jár a fizikai jelenléttel, amely a munkavégzőre gyakorolt nyomás közvetlen eszköze. Megfigyelhető: ahol az egyén egyedül viseli ezt a terhet, az inkább csökkenti az ellenálló képességet, míg akik csapatban néznek szembe vele, rugalmasabban kezelik, sőt akár humor forrásává is teszik. A közösség ereje tehát minden társadalmi változás ellenére továbbra sem vitatható.

Az új munkahelyen a főnökünk egy 35 év körüli volt, de úgy köszöntem, hogy jó napot. Mindig féltem, ha megjelent. Kellett két év, ameddig ellazultam, olyan trauma volt előtte az az iparos. Az a típus volt, aki kiadta a munkát, ami egy hónapos volt, és képes volt naponta odajönni, rátette a kezét a vállamra, és megkérdezte, hogy mikor végzek.⁸²

Külön teremben dolgoztunk a kollegáimmal, közös fallal a főnök irodájával. Egyik kollegám mindig felhúzza azzal, hogy sokszor hagyta el a termünket, ezért a közös falra ablakot csinált a főnök üveg nélkül. Később úgy gondolta, az ablak is kevés rálátást biztosít a munkaterületünkre, ezért elbontatta az

82 | Gyári munkás, nő, a munkahely könnyű beazonosíthatósága okán a települést nem jelölöm meg.

egész falat. Jó, a fal csak falapokból állt, nem volt komoly feladat. A krónikus munkakerülők idegesek voltak, én nem császkáltam, kevésbé voltam feldúlt tőle.⁸³

Mindezek alapján látható, hogy a munkafegyelem autoriter formái nemcsak emberi, hanem gazdasági szempontból is ellentmondásosak. A túlhajtott munkás veszteséget jelent, hisz a munka intenzitásának optimális szintje csak a munkavégzés valós feltételeinek és az emberi teherbírás határainak ismeretében határozható meg.⁸⁴ A fegyelmezésre épülő gyakorlatok ezt gyakran figyelmen kívül hagyják, aminek következménye a teljesítmény visszatartása, a képességek tudatos elrejtése és a lassabb tempóhoz való alkalmazkodás,⁸⁵ ami a rendszerrel szembeni csendes ellenállásként is értelmezhető. Bár a gépi nagyipar részben korlátozta az egyéni eltérésekből fakadó mozgásteret, a probléma nem szűnt meg: a munkaszervezés sokszor elszakad a tényleges munkafolyamatok logikájától.⁸⁶ Ezt súlyosbítja, hogy a fegyelmezési eszközöket gyakran olyan személyek alkalmazzák, akik nem ismerik az adott munka sajátosságait, és nem is törekednek ezek megértésére. Az így kialakuló utasítások nemcsak irracionálisak lehetnek, hanem demoralizálóak is, mivel a munkavállalók számára nincs valódi lehetőség az érdemi visszajelzésre vagy vitára.

Az ideális vezető, aki bejárta a ranglétrát, tudja, mit jelent gyakorlatban az adott munkavégzés, ezért érdemben hozzá tud szólni. Fontos, hogy az emberekkel jól bánjon. Nekünk a főnökünk jó a szakmában, minden technikai kérdésre válaszol vagy utánanéz, de nem tud kommunikálni az emberekkel, ha konfliktus van. Ezért felvett egy menedzsert, akinek nincs szakmaspecifikus tudása, de jól tud bánni az emberekkel, és ezt a részét delegálja neki. Szerintem ez is a kompetencia része, amikor tudod, miben nem vagy jó, és nem erőlteted.⁸⁷

Noha egyes területeken megfigyelhető az elmozdulás egy tudatosabb és emberközpontú munkaszervezés felé, ez még mindig inkább kivétel, mint általános gyakorlat. A munkafegyelem új elveinek kialakítása ezért továbbra is nyitott kérdés: olyan megközelítésekre lenne szükség, amelyek nem pusztán a kontrollra, hanem a munkavégzés valós feltételeinek megértésére és az emberi erőforrások fenntartható alkalmazására épül.

83 | Gyári munkás, férfi, a munkahely könnyű beazonosíthatósága okán a települést nem jelölöm meg.

84 | Kuczi Tibor: *i. m.* 12–14.

85 | Uo. 66–67.

86 | Uo. 71–72.

87 | Férfi, versenyszféra, Kolozsvár.

Az átalakulások egyéni következményei és ellentmondásai

A bér munka társadalmának klasszikus formája már a 20. század végén válságtüneteket mutatott, amelyek ma még hangsúlyosabbak, hiszen a stabil, teljes munkaidős állások egyre inkább privilégiumok.⁸⁸ Az eddig bemutatott folyamatok nem csupán strukturális szinten értelmezhetők, hanem az egyén mindennapi tapasztalataiban válnak igazán érzékelhetővé. Bár a munka jelentősége bizonyos értelemben csökken, megszűnéséről nem beszélhetünk, hiszen szükségszerűsége változatlan marad. Ugyanakkor egyre kevésbé tölti be korábbi integráló szerepét, amely korábban az identitásképzés, a társadalmi beágyazottság és az élet értelmének meghatározása szempontjából alapvető volt. Ennek következményei egyre inkább az egyén szintjén jelennek meg: a bizonytalanság, a jelentésvesztés és a felelősség is személyessé válik. Ebben fontos szerepet játszanak a munka formáját érintő átalakulások is: a szolgáltatói társadalom előretörésével a munkahelyek elveszítik korábbi, jól körülhatárolható kereteiket, határaik elmosódnak, olykor teljesen feloldódnak.⁸⁹ Ezzel párhuzamosan a fizetésért végzett munka szocializáló és kapcsolatteremtő ereje is gyengül, ami felveti a kérdést, hogy miként pótolható ez a korábban meghatározó integráló funkció.⁹⁰ A következőkben ezeket a folyamatokat a munka jelentésének kiüresedése, a prekariátus helyzetének alakulása, valamint a feltétel nélküli alapjövedelem mint lehetséges válasz felől közelítem meg.

A munka jelentésének kiüresedése jól mutatja, hogy a munkavégzés egyre kevésbé kapcsolódik társadalmilag hasznos tevékenységekhez. Bár a technológiai fejlődéstől a munkaidő csökkenését és az egyéni érdeklődés, kreativitás kibontakozását, valamint az életminőség javulását várták, ennek inkább az ellenkezője történt. A munkaidő – legalábbis hivatalosan – nem rövidült, hanem az adminisztratív és bürokratikus munkakörök bővültek jelentősen, ami olyan állások tömeges megjelenéséhez vezetett, amelyeket David Graeber értelmetlen munkának nevez. Míg a szocialista rendszerekben a teljes foglalkoztatás politikai célja indokolta a szükségtelen munkahelyek létrehozását⁹¹ – „a szocializmusban is volt munkanélküliség, de nem volt munkahely-nélküliség”⁹² –, addig a kapitalista logika elvileg kizárná az ilyen pazarlást. Ennek ellenére a mai gazdaságban is tömegesen jelen vannak olyan munkakörök, amelyek nem járulnak hozzá érdemben a társadalom működéséhez. Gyakori, hogy a formálisan teljes munkaidőben foglalkoztatottak idejük töredékét töltik valóban produktív tevékenységgel,⁹³ sőt előfordul, hogy akár egy éven túl is „üresjáratban” maradnak.

Ültem a főnököm mellett, és nem csináltam semmit. Neki kellett volna segítenem, de semmi feladatot nem adott. Attól félttem, hogy lebukok, megtudják, kirúgnak. Nem volt semmi baja velem, de szüksége sem volt rám. A fizetés

88 | Török Emőke: *i. m.* 54–58.

89 | Jürgen Kocka: *i. m.* 15.

90 | Robert Castel: *i. m.* 11.

91 | David Graeber: *i. m.* 54–57.

92 | Nyugdíjas, férfi, Bogdánd, de a kijelentés szólásként is terjed.

93 | David Graeber: *i. m.* 54–57.

korrekt volt, de amikor láttam, mások mennyit dolgoznak, és kevesebbet keresnek, nagyon szégyelltem magamat. Éjjel nem aludtam, annyira semmi-rekellőnek és csalónak éreztem magamat. Teljesen kikészültem, pedig egyetemre is tudtam járni, tudtam ott készülni, mintha ösztöndíjat kaptam volna. Három hónap után felmondtam. Dicsértek, milyen ügyes vagyok, egyetem mellett dolgozom is, közben semmit nem csináltam, és nem mertem elmondani senkinek.⁹⁴

Van egy kollégánk, aki be van pánikolva. Ő másfél éve nem csinál semmit, és ugyanúgy kapja a fizetést. De ez nagyon természetes az IT-cégeknél, mert nem azt csinálja, hogy megnyer egy projektet, és utána vesz fel embert, hanem azt, hogy vannak emberei, megnyer egy projektet, és akinek nem jut munka, azok várnak. Én rajta is ezt látom, hogy emészti magát, de ő sem proaktív.⁹⁵

Megfigyelhető, hogy míg korábban a munkaadó tekintette „időlopásnak” a nem munkával töltött időt, ma sok esetben hallgatólagosan teret engednek ennek – hallgatólagosan abban az értelemben, hogy addig elfogadott, amíg a munkavállaló nem teszi szóvá. Ez azonban nem valódi szabadság, mivel nem jár érdemi lehetőségekkel, miközben az ellenőrzés sem következetes. Így a felelősség és az erkölcsi megítélés a munkavállalóra hárul, aki saját maga értelmezi a helyzetét csalásként. A probléma nem oldható meg a fegyelmezés egyik vagy másik végletében sem: a munkavégzés nemcsak túlterheltség esetén megterhelő, hanem akkor is, ha a munkavállaló alulterhel, vagy értelmetlen feladatokat végez, például – a tevékenység látszatának fenntartása érdekében – naponta aktákat helyez át egyik polcra a másikra, hogy jelenléte indokoltnak tűnjön. Ezért kulcsfontosságú az optimális terhelés megtalálása, amihez elengedhetetlen a munkavállalók attitűdjének, munkavégzési sajátosságainak és a csapaton belüli viszonyok ismerete, ami a munkaadó részéről tudatos jelenlétet és felelősséget feltételez. Nemcsak a túlzott fegyelmezés jelent problémát, hanem annak hiánya is.

Az ilyen típusú állások létrejöttében szerepet játszik a vállalati bürokrácia növekedése, a menedzsment presztízsérdekei – a több ember gyakran a hatalom látszatát szolgálja –, valamint a szervezeti működés hiányosságai.⁹⁶ Mindez hozzájárul ahhoz, hogy a munka egyre inkább önmagáért létező tevékenységgé válik, amelynek értelme nem a tartalmában, hanem pusztán létezésében rejlik.

Az értelmetlen munkákon túl egy még kiszolgáltatottabb helyzet is kirajzolódik, amely a munkavégzés bizonytalanságának szélsőségesebb formáját mutatja. Ezt a prekariátus fogalma ragadja meg, amely egy folyamatosan formálódó társadalmi réteget jelöl, létrejötté pedig szorosan összefügg a globális gazdasági átalakulásokkal. A globalizáció és a piaci liberalizáció következtében a rugalmasság a munkaszervezés alapfeltételévé vált, amely azonban elsősorban nem lehetőségként, hanem kényszerként jelenik meg. A foglalkoztatás biztonsága csökken, a kollektív érdekképviselők gyengülnek, miközben a kockázatok és terhek egyre inkább az egyénre hárulnak. Ennek következtében egyre többen kerülnek olyan helyzetbe, ahol a munkavégzés nem biztosít stabil megélhetést vagy kiszámítható életpályát. A prekariátus tagjai

94 | Szolgáltatószeaktor, nő, Kolozsvár.

95 | Versenyszféra, férfi, Kolozsvár.

96 | David Graeber: *i. m.* 30.

jellemzően alkalmi, rövid távú vagy bizonytalan feltételek mellett végzett munkák között mozognak, jövedelmük ingadozó, és nem rendelkeznek a korábban megszokott biztonsági elemekkel. A rugalmasság több szinten is megjelenik: a foglalkoztatás bizonytalanná válik, a munkakörök folyamatosan átalakulnak, és a bérezés is kiszámíthatatlanná válik. Ez a kiszolgáltatottság pedig hosszú távon a tervezhetőséget is aláássa.⁹⁷

Az interjúkban a bizonytalan munkavégzés több formában is megjelenik. Akik diákmunkaként vállalták a nem bejelentett munkát, inkább tanulópénznek tekintették a visszaéléseket. Ugyanakkor azok esetében, akik nem rendelkeztek stabil szociális háttérrel, ezek a munkák ugyanolyan létkérdést jelentettek, mint a formális foglalkoztatás. Egy másik formája a határozatlan idejű szerződésekhez volt köthető a tanügyi rendszerben, ahol a végleges állás megszerzése évekig elhúzódhat. Ebben a helyzetben nem feltétlenül a teljesítmény a döntő, hanem egy olyan értékelési rendszer, amely bármikor a munka elvesztéséhez vezethet. Ez különösen a családalapítás időszakában válik meghatározóvá, amikor többen elhagyják a pályát, ahogy az a beszélgetőtársam is, aki végül az óvónői hivatásból az IT-toborzás és elemzés területére váltott. A megbízási szerződések további bizonytalansági tényezőt hordoznak, mivel ezek gyakran indoklás és előzetes tájékoztatás nélkül megszüntethetők. A munkavállalók sokszor csak utólag, a megkeresések elmaradásából érzékelik, hogy már nem számítanak rájuk. Ilyen esetekben nem feltétlenül a munkavégzés minősége a meghatározó, hanem a munkaadók attitűdje a munkaerőpiacon: a folyamatos keresés, az újdonság iránti vágy, az állandó jobb és érdekesebb keresése. Bár ez számukra látszólag kisebb kockázatot jelent, hosszabb távon számukra sem feltétlenül előnyös, hiszen az új munkavállalók betanítása költséges, és a szolgáltatói szektorban a gyakori fluktuáció a kliensek bizalmát is alááshatja.

Ezek a munkaformák a munkafegyelem egy újabb formáját is magukkal hozzák. A munkavállalók feletti kontroll gyakran a szerződés meg nem hosszabbításának burkolt fenyegetésével jelenik meg, és ez lehetővé teszi, hogy a munkaadók nagyobb mértékben terheljék őket. Jellemzően ők végzik el a többletfeladatokat, gyakrabban vállalnak túlórákat, kevésbé tudnak ellenállni az időbeli vagy munkaszervezési elvárásoknak. Bár az elbocsátás minden foglalkoztatási formában jelen van, az állami és a vállalati szektorokban ezt adminisztratív, illetve jogi korlátok nehezíthetik. Ezzel szemben egy bizonytalan jogviszonyban a kiszolgáltatottság közvetlenebb módon jelenik meg, és a munkafegyelem inkább formális, nehezen kontrollálható eszközökkel történik.

Az egyik legjellegzetesebb csoportot a platformgazdaságban résztvevők adják. Az International Labour Organization (ILO) felosztása szerint négy típusba sorolhatók, és mára szinte minden gazdasági szegmensben megjelennek. Az első az egyéni felhasználóknak nyújt szolgáltatást – legismertebbek a közösségi médiák; a második nagy kategória a munkát közvetítő platformok, amelyek tovább bonthatók weboldal-alapú és helyi szolgáltatásokat kínáló platformokra (utóbbinak a sajátossága, hogy az egyetlen, ahol a megrendelő és a munkavállaló személyesen is találkozik); a harmadik csoportot a vállalatok közötti csereügyleteket lebonyolító és közvetítő platformok jelentik; a negyedikbe pedig a hibrid modellek tartoznak, amelyek egyszerre több

97 | Guy Standing: Prekariátus. Lakosokból állampolgárok. *Fordulat* 19 (3). 2012. 29–51. 30–32.

szolgáltatást integrálnak, és szintén munkaalapúak⁹⁸ (például a Bolt, amely nemcsak személyszállítást, hanem étel- és áruszállítást is kínál).

A következőben a helyi szolgáltatást kínáló platformok működését példázom. A digitális közvetítőrendszerek olyan, új típusú munkaviszonyokat hoznak létre, amelyekben a munkavállalók formálisan nagyfokú szabadsággal rendelkeznek, miközben a feltételeket egy digitális rendszer szabályozza. Ebben a modellben a fegyelmezés nem közvetlen ellenőrzésként jelenik meg, hanem egy láthatatlan főnökként működő algoritmuson keresztül, amely irányítja és értékeli a munkát.

Ha nem jelensz meg időben, elromlik a pontszámod. Két percet késtem, háromból hatos lettem. Régen maximum négyes, vagy maradtam hármás. Azért van, mert sok az aktív futár, és nem jut mindenkinek óra. Ezért, ha valaki hibázik, egyből sokat romlik a rangja. Nem késhetsz a bejelentkezésből, nem utasíthatsz vissza rendelést, nem mondhatod azt, hogy defektes a jármű. Ez azért, mert sokan csinálták, hogy amikor megcsinálták a bónuszt, és még volt aznapra három-négy óra lefoglalva, akkor betették, hogy defektes a jármű, és akkor kiszedték az óráikat. Itt is volt pontvesztés a rangban, egy-két szintet hátrасoroltak. Most már nem lehet csak 1–5 szinten – 12 szint van – órát foglalni, utána már nem nagyon kap órát a futár.⁹⁹

Ez a rendszer olyan fegyelmezési logikát hoz létre, amelyben a folyamatos rendelkezésre állás és a hibátlan teljesítés válik alapelvárássá. Bár nincs közvetlen vezetői ellenőrzés, a munkavégzés minden mozzanata nyomon követhető: a rendszer rögzíti a helyváltoztatást, az időfelhasználást és a teljesítményt is. A futárok tisztában vannak azzal, hogy munkavégzésük visszakövethető, és ehhez igazítják a viselkedésüket. A fegyelmezés tehát nem külső kényszerként, hanem a rendszerbe épített, folyamatosan működő kontrollként jelenik meg.

A szabadság ugyanakkor nem tűnik el teljesen. A munkavállalók bizonyos keretek között valóban alakíthatják a munkarendjüket, és stratégiákat is kialakíthatnak a rendszerhez való alkalmazkodásra, például a bónuszok maximalizálása érdekében hosszabb munkanapokat vállalnak. Ez azonban újabb függőséget hoz létre: a jövedelem jelentős része ezekhez a teljesítményalapú ösztönzőkhöz kötődik, így a döntések mögött erős gazdasági kényszerek is meghúzódhatnak.

Eldöntheted, hogy dolgozol tizenegy-tizenkét órát, és utána csütörtök reggelre egy-két óra alatt megvan a maximum bónusz. Szükséges a bónusz, mert nélküle nem éri meg. Vagyis nálunk ez a politika, a többenél másképp van, ott több pénzt adnak rendelésszámba. Itt kiviszel száz rendelést hétfőtől csütörtökig, és akkor kapsz még 500 lejt arra a hétre. Ez jelentősen számít.¹⁰⁰

98 | ILO: *World Employment and Social Outlook – The Role of Digital Labor Platforms*. Online: https://www.ilo.org/sites/default/files/2025-03/WESO_2021_Appendix.pdf (utolsó megtekintés: 2026. 03. 04.)

99 | Éteľfutár, férfi, Szatmárnémeti.

100 | Éteľfutár, férfi, Szatmárnémeti.

A bizonytalanság a munkaviszony egyéb területein is megjelenik. A futárok – de nem csak ők – nem rendelkeznek klasszikus munkavállalói jogokkal, például fizetett szabadsággal, hanem ezt saját maguknak kell kitermelniük. Bár léteznek alternatív megoldások, ezek tovább erősítik azt a tendenciát, hogy a kockázatok és költségek az egyénre hárulnak. Ugyanakkor a rendszer bizonyos esetekben védelmet is nyújt: ha a futár a szabályoknak megfelelően végzi a munkáját, a platform háttérként működik, és megvédi őket a felmerülő konfliktusokban.

A középkori futárok óta így van, hogy a rossz hír vivőjét mindig megölik. Azzal tudnak perlekedni, aki ott van. Ha csúnyán beszélnek veled, amíg nem adtad le a rendelést, van egy ilyen opció, hogy nem megfelelő viselkedés, azt benyomod, és nem kell tovább hallgasd, hogy szitkozódik. Ez egy jó dolog, van a háttérben valaki, aki úgymond tartja a hátát, és ha szabály szerint jártál el, nem tehetnek ellened semmit.¹⁰¹

Fontos megjegyezni, hogy jelentős különbségek figyelhetők meg például etnikai vagy társadalmi háttér függvényében, így a futárok helyzete összességében ennél árnyaltabb. Mindezek ellenére jól látható, hogy ebben a modellben a fegyelmezés, a szabadság és az időhöz való viszony sajátos módon kapcsolódik össze.

Feltehető a kérdés: a mai társadalmi és gazdasági rezsimek és az időgazdálkodás kontextusában van-e megoldás ezeknek a belső feszültségeknek az oldására? A feltétel nélküli alapjövedelem egy lehetséges válaszként jelenik meg a bemutatott folyamatokra, amely a munkát leválasztaná az érte járó ellenszolgáltatásról, és ezzel alapvetően újrendezné a munkához való viszonyt. Lényege, hogy mindenki számára biztosítson egy, a megélhetéshez szükséges jövedelmet, függetlenül a munkavégzéstől vagy bármilyen képesítéstől, így ebben az értelemben egyfajta alapjogként értelmezhető. Ez lehetővé tenné, hogy az egyének valódi döntési helyzetbe kerüljenek a saját idejük felhasználásával kapcsolatban, ami nem feltétlenül a munka elutasításához, hanem inkább annak átalakulásához vezetne. A jelenlegi helyzetben ugyanis az értelmetlen munkák fennmaradásának egyik fő oka, hogy a munkavállalóknak nincs valós lehetőségük következmények nélkül kilépni ezekből a viszonyokból.¹⁰² Inkább kisebb óraszámban dolgoznának, illetve olyan tevékenységek felé fordulnának, amelyeket jelenleg anyagi okokból nem tudnak vállalni, miközben a közösség szempontjából hasznos munkák iránti nyitottság is növekedne.¹⁰³ Ez több tényezővel is magyarázható: egyrészt az alapjövedelem elsősorban az alapszükségleteket fedezné, így továbbra is fennmaradna az igény a kiegészítő jövedelemre. Másrészt a modern fogyasztói magatartás is arra ösztönözheti az embereket, hogy ne érék be kevesebbrel, végül az anyagiak feletti saját kontroll igénye is szerepet játszhat abban, hogy munkavállalással biztossá váljon jövedelmük egy részét.¹⁰⁴

A bemutatott folyamatok alapján jól látható, hogy sem a túlzott kontroll, sem annak teljes hiánya nem vezet működőképes rendszerhez. Egy kiegyensúlyozottabb működés

101 | Éteľfutár, férfi, Szatmárnémeti.

102 | Guy Standing: *Basic Income: And How Can We Make It Happen*. Pelican Books. 2017. 12–24.

103 | Kürti Tünde: i. m. 60.

104 | Ui. 62.

inkább abban ragadható meg, hogy a biztonság, az önrendelkezés és a közösségi kapcsolódás feltételei egyszerre legyenek adottak, olyan keretek között, amelyek nem kényszerként, hanem lehetőségként szervezik meg a munkavégzést és a társadalmi részvételt.

Összegzés

Összegzésként megállapítható, hogy bár a munkavégzés humanizálásának igényére már J. H. Pestalozzi 1781-es munkaértékelése is rámutatott, a kérdés máig nem vesztett aktualitásától. A technológiai és társadalmi fejlődés ellenére továbbra sem egyértelmű, hogyan lehet a munkát valóban emberközpontú keretek között megszervezni.¹⁰⁵

A munkavállalók szempontjából a probléma két fő dimenzióban ragadható meg. Egyrészt a jelenben, hiszen a munkafegyelem és a kontroll eszközei nem tűntek el, csupán átalakultak, gyakran rejtettebb formában működnek, ami a munkavállalók mozgásterét továbbra is korlátozza. Másrészt a jövő perspektívája is bizonytalan. Míg a 19. századi iparosodás idején a képzési rendszer és a munka világa között viszonylagos összhang alakult ki, amely kiszámítható életpályát és stabil megélhetést kínált, addig ma ez az összefüggés is gyengülni látszik.¹⁰⁶ A felsőfokú végzettség sem garantál már biztos elhelyezkedést, és sok esetben kompromisszumokra kényszeríti az egyéneket. Az önfoglalkoztatás sem feltétlenül jelent autonómiát, inkább egy más típusú kiszolgáltatottságot hordoz. A jelen kihívásai és a jövő bizonytalanságai egyaránt azt mutatják, hogy a munka megszervezése tudatos újragondolást igényel.¹⁰⁷

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány megírása idején a szerző a Collegium Talentum ösztöndíjában részesült.

The Myth of Free Labour: Interpretations of Work Discipline and Freedom in the History of Labour

Keywords: *work discipline, freedom, meaningful and pointless jobs, precariat, universal basic income*

The study examines the relationship between work discipline and freedom from a historical perspective. Its starting point is the linguistic and cultural interpretation of the concept of work, as well as its historical evolution. The historical overview proceeds from the conception of work in Antiquity, through Christianity and the Reformation, to the emergence of the modern work society. The theoretical overview is complemented by an analysis of 32 semi-structured interviews conducted with employees in various sectors in Romania. The study analyzes the techniques of labour discipline, particularly in terms of remuneration, control over time, personal relationships, and supervision. The question of control and freedom is examined through meaningful and pointless jobs, the situation of the precariat, and universal basic income.

105 | Jürgen Kocka: i. m. 9.

106 | Kuczi Tibor: i. m. 32.

107 | Richard Sennett: A tehetség és a feleslegesség réme. *Regio* 19 (1). 2008. 3–29. 5–14.

Reflexió és deprizmatizáció: régi és új nézőpontok a kézművesipar-történet kutatásában

Cseh Fruzsina–Szulovszky János (szerk.): *Mesterségmozaikok*.
Budapest: ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja. 2025.
410 oldal. ISBN: 9789634165026

Friss mészillat a Zichy-kastélyban

A Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága kezdeményezésére 1971. április 22-én a korabeli Magyar Népköztársaság különböző pontjairól a nemrég felújított nagyvázsonyi Zichy-kastélyba érkezett mintegy 30 szakember (elsősorban történészek, muzeológusok és levéltárosok), hogy megvitassák a magyarországi kézművesipar-történettel foglalkozó szakemberek munkájának összehangolási lehetőségeit.¹ A pozitív hangvételű találkozó ellenére aligha reménykedtek abban, hogy egy iniciatíváik eredményeként megjelenő kötetről még 2026-ban is

recenziót közölnek majd az *Erdélyi Múzeum* hasábjain. Írásom nem csupán a *Mesterségmozaikok* című kötetet kívánja méltatni, hanem egyúttal az 50 éves működését ünneplő MTA VEAB Kézművesipar-történeti Munkabizottságról² is megemlékezni szándékozik.

Az említett találkozón a résztvevők egy közös – már ekkor számítógépes feldolgozást szem előtt tartó – céhkataszter adatlapjainak kidolgozására egy bizottságot állítottak fel Nagy Lajos, Bácskai Vera, Vörös Károly, Domonkos Ottó, Kopasz Gábor, Bodó Sándor, Bartócz József, Nagy László és Nagybákay Péter részvételével. A testületet emellett megbízták

1 | Kiss Mária: A VEAB Kézművesipartörténeti Munkabizottságának 10 éves munkája. *Vasi Szemle* XXXV. évf. 2. sz. 1982. 195–199. (Az alcímben foglalt utaláshoz lásd a tanulmány 195. oldalát.)

2 | A munkabizottság neve a forrásokban és a szakirodalomban olykor következetlenül szerepel. A recenzió a munkabizottság által is használt, napjaink helyesírásának megfelelő formát követi, még ha az idézett szerzők alkalmasint nem is így jártak el.

a kézművesipar-történeti kutatás feladatainak és kereteinek meghatározásával.³ Noha már 1972-ben létrejött az MTA Veszprémi Albizottsága, annak keretein belül csak 1975 novemberében állították fel a Kézművesipar-történeti Munkabizottságot. Elnöke Éri István (1929–2009), titkára Nagybakay Péter (1921–2002) lett, tagjainak pedig Bodó Sándor (1943–2021), Bácskai Verát (1930–2018), Dóka Klárát (1944–2012), Domonkos Ottót (1928–2022), Eperjessy Gézá (1926–1998), Heckenast Gusztávot (1922–1999), Kiss Máriát (1935–2019), Nagy Lajost (1926–1984) és Vörös Károlyt (1926–1996) választották.⁴ A következő évtizedekben a munkabizottság belföldi és nemzetközi szimpóziumok sorát rendezte meg, eredményeit elsősorban a *VEAB Értesítő*ben és a *Kézművesipar-történeti Szimpózium(ok)* című kiadványsorozatban publikálta, amelyekben az olvasó már szép számmal találhat Erdélyre⁵ vonatkozó kutatási eredményeket.⁶ Az egyes szakágak köré szerveződő, *Az anyagi kultúra a Kárpát-medencében* című konferenciák és tanulmánykötetek pedig immáron címükben is a történeti Magyarország vonatkozó vizsgálataira reflektáltak.

A munkabizottság publikációi közül – az említett kiadványsorozatok mellett – kiemelkedik a trilingvis (magyar–német–angol)

céhkataszter,⁷ valamint a közkeletűen „a bibliográfia”-ként emlegetett összeállítás, azaz a *Magyarország Kézművesipar-történetének válogatott bibliográfiája*⁸ című kötet. Húsz évvel ezelőtt, 2005 végén látott napvilágot a munkabizottság tagjainak közös munkájával született, talán legszélesebb körben ismert eredmény: a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara megbízásából készített, *A magyar kézművesipar története* című kötet.⁹ A munka – noha nem került könyvesbolti forgalomba – nagy ismertségre és népszerűsége tett szert, hiszen felkészült régész, muzeológus, levéltáros, illetve történész, művészettörténész és néprajzkutató szerzők gazdag képanyaggal illusztrált írásait adta közre a honfoglalás korától egészen a közelmúltig, egyes szakmákat a kiadvány megjelenésének idejéig vizsgálva. A változatlan igényre és az eltelt két évtized újabb kutatási eredményeire reflektált immár két kötet áttdolgozva *A kézművesipar története Magyarországon*¹⁰ című kiadvány (a 2005-ös munka strukturális történeti fonala mentén), illetve a *Mesterségmozaikok*¹¹ című könyv az egyes szakágakra, szakmákra fókuszálva – mindkét esetben rendkívül színes szerzőgárdát felsorakoztatva. A jelen recenzióban tárgyalt, utóbb említett tanulmánykötet szerzői gárdájával és széles perspektívájával

3 | Szulovszky János összeáll.: *Az MTA VEAB Kézművesipar-történeti Munkabizottsága publikációinak tartalommutatója. 1972–1999*. Bp.–Veszprém. 2001. 1.

4 | Szulovszky összeáll. i. m. 1–2. Az említett személyek születési és halálozási évei az idézett műben nem szerepelnek. A munkabizottság jelenlegi elnöke Cseh Fruzsina, alelnökei Kincses Katalin Mária és Tuza Csilla, titkára pedig jelen sorok szerzője. A tagok névsora megtalálható a munkabizottság honlapján: <http://iparmuzeum.hu/> (utolsó elérés: 2026. január 25.)

5 | Az írás egy tágabban értelmezett Erdély-fogalommal apellál, amely a Román Népköztársaság, majd Románia magyar vonatkozású kutatási eredményeire utal.

6 | Vö. Szulovszky összeáll. i. m.

7 | Éri István–Nagy Lajos–Nagybakay Péter: *A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagának katasztere* 1–2. Bp. 1976. Itt említendő továbbá az ezt követően létrehozott, *A Magyar Országos Levéltár kormányhatósági irategyütteseiben őrzött céhprivilegiumok adatainak segédlete* című adatbázis: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/cehkataszter> (utolsó elérés: 2026. január 25.)

8 | Szerk. Domonkos Ottó–Nagybakay Péter. Bp. 1992.

9 | Szerk. Szulovszky János. Bp. 2005.

10 | Szerk. Szulovszky János. Bp. 2024.

11 | Szerk. Cseh Fruzsina–Szulovszky János. Bp. 2025.

kitűnően reprezentálja a Munkabizottság 50 éves teljesítményét, megszületésében pedig aligha elhanyagolható körülmény, hogy Szulovszky János a Munkabizottságnak az egykori, Cseh Fruzsina pedig a jelenlegi elnöke.

Deprizmatizáció

Recenziómban (azaz néprajzi-kulturális antropológiai kontextusban) a saját alkotású *deprizmatizáció* terminust olyan – számomra igen szimpatikus – értelmezési törekvés(ek) definiálására alkalmazom, amely tudatosan igyekszik lebontani a kutatás kulturális és ideológiai – egyfajta fénytörést eredményező – szűrőit. Egyrészt a kiadvány nem egyetlen, előre rögzített értelmezési keretben szemléli a vizsgált kézműves-, könnyű- és kisipari jelenségeket, hanem reflektál saját nézőpontjára és torzításaira. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor nem veszíti el annak lehetőségét, hogy a kutatott jelenségeket a maguk sokszínűségében ábrázolja. A tanulmánykötet tematikai fókusa igen sokrétű: írásait az 1920-as és az 1990-es évek között született, különböző „iskolákban” szocializálódott szerzőgárda hozta létre, akik egészen eltérő kutatástörténeti háttérű forrásbázisra és szakirodalmi feldolgozottságra támaszkodhattak; nemritkán olyan témákat feltárva, amelyek addigi kutatását meghatározta az egyes szakemberek személyes érdeklődése vagy lokális kötődése.

Az írások ennek megfelelően olykor kevésbé árnyalt esettanulmányként, többségükben azonban a jelenségek belső logikája szerint tárulnak az olvasó elé, amelyre a kötet szerkesztői is reflektálnak: „Jelen könyvünk címe a 2005-ben közreadott kötet egyik blokkjának az élén állt. Mivel a különböző

korokban a kézművesség helyzetéről, a társadalomban és a gazdaságban betöltött szerepéről számot adó történeti tablókból csak jelzésszerűen lehetett szólni még a fontosabb mesterségekről is, ezért a kapott kép teljesebbé tétele érdekében enciklopédikus tömörségű szakmatörténeti fejezetekkel kívántunk betekintést adni jónéhány kézművesipar hazai múltjába. Sajnos, még mindig érvényes az, amit két évtizeddel ezelőtt papírra vetettünk. A magyar kézművesség múltjának szakirodalmát mind a tematikát, mind pedig a vizsgált korszakokat tekintve fölöttébb egyenetlen”.¹²

Mindezek ellenére – figyelembe véve jelen kiadvány 2024-es „első” kötetét – a munka mégis kerek egész, a kézműiparok kutatásának a következő évtizedekben megkerülhetetlen és aligha meghaladható, közép-európai kontextusokra is reflektáló teljesítménye. A kiadványban szereplő írások többségét átszövik a kultúrtörténeti érdeklődés szálai, a tárgyak készítőinek és felhasználóinak komplex gazdaság-, társadalom- és mentalitástörténeti vizsgálatára való törekvések. Az alábbiakban részletesebben is bemutatott írások kiválasztásával törekedtem a kötet tanulmányainak másik központi kérdésére, az egyes mesterségek társadalmi és kulturális *rezilienciaképességére*¹³ reflektálni. Úgy vélem ugyanis, hogy a legtöbb szakma esetében a technikai fejlődés(ek)e követő életmódváltozás, a fogyasztási kultúrához való sikeres, mások sikertelen igazodási kényszer megragadása szintén kulcsfontosságú szempontot jelent az elemzett mesterségek fennmaradásának vagy eltűnésének megértéséhez.

A kötetet nagyszámú és igényes illusztrációs anyag gazdagítja: a műtárgyfotók, térképek és archív felvételek szervesen kapcsolódnak a szöveghez, és jelentősen

12 | Cseh Fruzsina–Szulovszky János: Előszó. In: Cseh–Szulovszky szerk. i. m. 7–9. Itt: 7.

13 | A terminushoz lásd: Turai Tünde: Reziliencia: egy ígéretes perspektíva lehetőségei kulturális és társadalmi dinamikák átfogó megértéséhez. *Ethno-Lore* XL. 11–15.

hozzájárulnak annak értelmezhetőségéhez. A tipográfiai kivitelezés magas színvonalú, jól szolgálja az olvasói tájékozódást és az összkép esztétikai egységét. Külön erényként hangsúlyoznám a vissza-visszatérő *mesterségszótárakat*, amelyek hatékonyan segítik a kötet terminológiájának megértését. A mű ennek köszönhetően egyaránt megfelel a tudományosság és a szélesebb nagyközönség elvárásainak.

Mivel a több mint 400 oldalas kiadvány 42 témakört dolgoz fel, a recenzióknak nincs módja minden tanulmányt értékelni.¹⁴ Az alábbiakban csupán néhány írást választottam ki, a kötet széles tematikai palettáját, de elsősorban jelen folyóirat profilját figyelembe véve. Törekedtem arra, hogy ne olyan írásokat emeljek ki, amelyek konkrétan reflektálnak Erdélyre mint tájegységre (például a fazekasközpontok esetében¹⁵), hanem strukturálisan szemlélik a régiót; ugyanakkor természetesen nem volt módom minden tanulmány erdélyi sajátosságaira sem ráirányítani a figyelmet (például a Dél-Erdély hegyi patakjai mentén napjainkig fennmaradt *kanalas vízimalmokra*¹⁶). L. Nagy Zsuzsa és Jávor Kata hangsúlyozza – s jómagam is úgy tapasztaltam¹⁷ –, hogy a történeti Magyarország egész területén fontos találkozási pontként szolgáltak a malmok mellett a helyi

iparosok és kereskedők műhelyei.¹⁸ Az alábbiakban négy ilyen „találkozásra” invitálom az *Erdélyi Múzeum* olvasóit a falusi szitakötők pitvarától a füstölő erdei üveghutáig, a középkori csilingelő ötvösműhelyektől a műkertészek fedett ágyásaiig.

Passzírszita, dohányszita, paprikarosta

Sándor-Zsigmond Ibolya tanulmánya¹⁹ a szitakészítés mesterségét párhuzamosan szemléli történeti és néprajzi szempontból. Egy olyan tárgytypust vizsgál, amely hosszú évszázadokon át alapvető szerepet töltött be a paraszti háztartások és a városi kézműipar mindennapjaiban, ám fokozatosan háttérbe szorult a modernizáció következtében. A szerző célja nem pusztán a szakma technikai bemutatása, hanem annak feltárása is, miként illeszkedett a szitakészítés és illeszkedtek a szitakészítők a helyi gazdasági és társadalmi struktúrákba. Elemzésében – kétségtelenül a témában megjelent önálló kismonográfiája folytán²⁰ – hangsúlyos szerepet kap Udvarhelyszék (elsősorban Székelykeresztúr) szitássága.

A szerző nagy hangsúlyt fektet a céhes és ipartestületi keretek (privilegiumok,

14 | A szerkesztők, Cseh Fruzsina és Szulovszky János mellett az alábbi szerzők írásait olvashatjuk a kötetben: Balázs György, Bata Tímea, Bathó Edit, Domonkos Ottó, Erdei T. Lilla, Flórián Mária, Forrai Judit, Gál Éva, H. Csukás Györgyi, Hajdu Tamás, Katona Júlia, Kemecsi Lajos, Kiss Erika, Kóczyáné Szentpéteri Erzsébet, Kothencz Kelemen, Méri Edina, Nagy Krisztina, Nagy Zoltán, Nagy Zsolt, Nagybakay Péter, P. Szalay Emőke, Paál Zsuzsanna, Pauló Tamás, Sándor-Zsigmond Ibolya, Selmeczi Kovács Attila, Szatmári Judit Anna, Székely Miklós, Szilágyi Miklós, Szonda István, Takács József, Tésztázó Júlia, Tuboly Adrienn, Veres Gábor, Veres László, Vida Gabriella, Vukov Anikó Veronika.

15 | Vida Gabriella: Fazekasok, fazekasközpontok. In: Cseh–Szulovszky szerk. i. m. 73–88. Itt: 86.

16 | Balázs György: Malomipar. In: Cseh–Szulovszky szerk. i. m. 37–49. Itt: 38–41.

17 | Vö. Ament-Kovács Bence: Családtörténet néprajzi megközelítésből: Egy magyarországi német Kovács kisiparoscsalád státusátörökítésének öt fejezete. *AKuFF Hírmondó* 35. sz. 2015. 34–60. Itt: 43.

18 | L. Nagy Zsuzsa: A műhely és a bolt a két világháború közötti Magyarországon. In: Somogyi Éva (szerk.): *Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára*. Bp. 1991. 121–128. Itt: 123. Valamint: Jávor Kata: A magyar paraszti erkölcs és magatartás. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.), Sárkány Mihály–Szilágyi Miklós (szerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Bp. 2000. 601–692. Itt: 671.

19 | Sándor-Zsigmond Ibolya: Szitakészítők. In: Cseh–Szulovszky szerk. i. m. 49–55.

20 | Sándor-Zsigmond Ibolya: *A székelykeresztúri szitásság*. Székelyudvarhely. 2007.

gazdasági mozgástér) bemutatására, a szakma kettősségének érzékeltetésére: egyszerre volt jelen ugyanis a helyi piacokra termelő kisipar és a távolabbi értékesítésre irányuló vándorlás a szitások között. Talán ezzel volt összefüggésben, hogy a szitakészítők megélhetése gyakran több lábon állt, a mesterség önmagában ritkán biztosított stabil egzisztenciát.

A tanulmány részletesen mutatja be az egyes munkafázisokat – az alapanyag előkészítésétől a szitavászon feszítéséig – nem pusztán technikai leírásként, hanem a kézműves tudás komplexitását hangsúlyozva. A szerző érvelése szerint a szitakészítés nem egységes, homogén mesterség volt, hanem hangsúlyozza annak regionális eltéréseit, különösen az erdélyi és székelyföldi központok jelentőségét. A szitások munkája a tanulmányban szorosan összekapcsolódik a helyi nyersanyaghasználattal, az eszközkészlettel és azzal a speciális tudással, amelyet többnyire családi keretek között adtak tovább. Ez a megközelítés a mesterséget nemcsak technológiai, hanem egyfajta kulturális örökségként is értelmezi. A tanulmány utal a szitakészítés 20. századi visszaszorulására, melyet a szerző több tényező összjátékával magyaráz: részben a háztartási munkaszervezés átalakulásával, az ipari termékek párhuzamos térnyerésével, de elsősorban mégis a hagyományos paraszti gazdálkodás visszaszorulásával. Ennélfogva a mesterség eltűnése nem egyetlen töréspontként definiálódik, hanem olyan hosszabb folyamatként, amelyben a mesterek alkalmazkodási kísérletei fokozatosan kudarcot vallottak.²¹

Összegezve, úgy vélem, hogy a tanulmány alapos, forrásgazdag és módszertanilag következetes munka. A szerző sikeresen mutatja be a szitakészítést mint technikai tudást, egyúttal párhuzamos gazdasági

és kulturális tényezőt. A tanulmány nemcsak hiánypótló dokumentációs szereppel bír, hanem hozzájárul a kézműves tudás recens társadalmi jelentőségének újragondolásához is.

Palack, kancsó, butélia

Veres Lászlónak az üvegekészítést vizsgáló írása²² célja nem csupán a szakma technikai-tárgytipológiai bemutatása, hanem annak értelmezése is, miként illeszkedett ez a mesterség, illetve az üvegtárgyak használat a történeti Magyarország gazdasági struktúráiba, illetve milyen szerepet játszottak az üvegtárgyak hazánk kulturális-társadalmi palettáján.

A tanulmány egyik alapvető felismerése, hogy az üvegmesterség működési keretei jelentősen eltértek a városi kézműipar egyéb formáitól. Az üvegekészítés elsősorban erdei környezetben, üveghutákhoz kötődve folytatható, hiszen a nyersanyagok (fa, hamu, homok) közvetlen elérhetősége meghatározta a termelés helyét. Igazán tanulságos, hogy ezek a huták gyakran csak néhány évtizedig működtek, majd a környezeti erőforrások kimerülése miatt továbbköltöztek, ami sajátos mobilitást adott a mesterségnek és művelőinek. Veres László hangsúlyozza a mesterek speciális tudásának összetettségét: az üveg (mint anyag) előállítás egyszerű igényelt kémiai ismereteket, technikai jártasságot és nagyfokú tapasztalatot, mivel a munkafolyamat minden szakasza – az olvasztástól a formázásig – nagy körütekintést igényelt.

A tanulmány rávilágít arra, hogy a tudás gyakran etnikai vagy családi keretekhez kapcsolódott, ami fokozta a mesterségek specialista jellegét. Az erdélyi üveg-előállításban például meghatározó szerepet játszottak a szász és szlovák mesterek, míg

21 | Vö. Turai i. m.

22 | Veres László: Az üveg mesterei. In: Cseh–Szulovszky szerk. i. m. 97–100.

a hutaalapításokban – a fejedelmi és püspöki udvarok mellett – a székelyföldi nemesi elit kezdeményezései bírtak kiemelt jelentőséggel. Szintén érdekes, hogy a hutákban készült tárgyak döntő többsége nem luxuscikk volt, hanem a mindennapi használatot szolgálta: palackok, poharak és egyszerű tárolóedények kerültek ki a műhelyekből, amelyek egyre szélesebb társadalmi rétegek számára váltak elérhetővé. Az üveg a kora újkortól kezdve fokozatosan a köznépi lakosság mindennapi anyagi kultúrájának részévé vált, ami jelentős változást jelentett a háztartások eszközkészletében.²³

Veres László az üvegmesterséget regionális összefüggésekben vizsgálja, e tekintetben Erdély kiemelt szerepet kap, ahol a természeti adottságok és a mesterek szakmai tudása kedvező feltételeket teremtett az üvegtárgyak számára. Az itt készült tárgyak azonban nem elszigetelten jelentek meg, hanem az erdélyi mesterek származási és kapcsolati hálójá, illetve a lokális és távolsági kereskedelmi hálózatok szálain keresztül a régió szerves egységeként értelmezhetők. Az ipari üvegyártás megjelenése, a technológiai fejlődés és az erdőgazdálkodás átalakulása azonban fokozatosan ellehetlenítette a tradicionális hutaműködést, a hagyományos üvegtárgykészítési forma egyre kevésbé tudta felvenni a versenyt a gyári termeléssel, míg végül tulajdonképpen meg is szűnt.²⁴

A tanulmány alapos áttekintést nyújt a természeti környezethez szorosan kötődő mesterségről, és tematikailag, valamint módszertanilag is jól illeszkedik a kötet többi írásához az üvegtárgykészítés (és az üvegtárgyak

használatának) társadalmi és szociokulturális összefüggéseinek vizsgálatával.

Aranyozás, fémnyomás, zománcdíszítés

Kiss Erika az ötvösség kultúrtörténeti szerepét vizsgálja,²⁵ célja nem csupán az ötvösmunka technikai és stílári jellemzőinek leírása, hanem annak feltárása is, miként illeszkedett a mesterség a tágabb társadalmi viszonyrendszerbe, hangsúlyosan a szakrális és politikai reprezentáció koordináta-rendszerébe.

A szerző sorra veszi, hogy milyen – rendszerint kiemelt – szerepe volt az ötvösségnek a világi és egyházi elit megrendeléseinek kiszolgálásában, párhuzamosan méltatva a műhelyek technikai felkészültségét, a mesterek anyagismeretét és magas szintű művészi érzéküket. Mivel az ötvösök elsősorban városi környezetben működtek, a szerző elsősorban ezek társadalmi bázisára fókuszál a céhes szervezethez, a szabályozott képzési utak és a megrendelői kör vizsgálatakor. Látható, hogy az ötvösség a kézműves mesterségek jelképes hierarchiájának csúcán helyezkedett el, ami nem pusztán a megrendelők, hanem a mesterek társadalmi presztízsében és gazdasági helyzetében egyaránt megmutatkozott, más kézművesekkel összehasonlítva. A tanulmány olvasásakor kézzelfogható, hogy a szerző otthonosan mozog erdélyi terepen (korábbi kutatásai során hangsúlyosan foglalkozott az Erdélyi Fejedelemség ötvösmunkáinak feltárásával).²⁶

23 | Vö. a szerző önálló köteteit: Veres László: *Magyar népi üvegek*. (Borsodi Kismonográfiák 28). Miskolc. 1989. Valamint úó: *Üvegművességünk a XVIII–XIX. században*. Szerk. Viga Gyula. Miskolc. 2006.

24 | Vö. Turai i. m.

25 | Kiss Erika: Ötvösség. In: Cseh–Szulovszky szerk. i. m. 249–258.

26 | Kiss Erika: „... az mi kevés ezüst marhácskám vagyok...” Ötvösművek a három részre szakadt Magyarországon. Bp. 2022.; úó: Az elődök emléke, az utódok öröksége. Egy 18. századi erdélyi ötvösműtípus. In: Horn Ildikó–Várkonyi Gábor (szerk.): *Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*. Bp. 2016. 453–479.

Az olvasó az ötvöstárgyak formai és funkcionális sokrétűségével szembesül. Noha a tanulmány világossá teszi, hogy az ötvösség nem kizárólag dísztárgyak készítését jelentette, a szerző – talán a képanyag folytán – inkább a reprezentatívabb tárgyak körére (egyházi liturgikus eszközök, világi használati tárgyak és ékszerek stb.) irányítja a figyelmet. Nem veszíti el ugyanakkor fókuszát, hiszen hangsúlyozza, hogy a tárgyak egyszerre hordoznak gyakorlati funkciójuk és esztétikumuk mellett szimbolikus jelentéseket, amelyek figyelmen kívül hagyásával az ötvösség társadalmi szerepe nem érthető meg valódi mélységében.

E tanulmányban úgyszintén megfigyelhető a kézműiparok változáshoz való igazodási készsége. A szerző bemutatja, miként alakult át az ötvösség helyzete a középkortól az újkorig a gazdasági, társadalmi átalakulásokra reagálva.²⁷ Az iparosodás, az ízlésváltozás és az anyagi kultúra szerkezetének módosulása újabb és újabb kihívások elé állította az ötvösöket, akiknek reagálniuk kellett a megváltozott piaci és megrendelői elvárásokra. Mivel Kiss Erika – kétségtelenül terjedelmi okokból – az ötvösséget mint rendszerszintű jelenséget kívánja megragadni, e ponton a sokszínű műhelytörténetek talán kevésbé kerülnek előtérbe. Ez természetesen nem von le a „mozaik” értékéből, a szerző sikeresen mutatja be az ötvösséget mint a reprezentáció, a teauráció és a kézműves tudás egyik „csúcstechnológiája” metszéspontjában álló mesterséget, s jól illeszkedik a kötet struktúrájába.

Füldőkertészek és virágkötők

Nagy Zsolt tanulmánya²⁸ a műkertészek történeti szerepének és társadalmi helyzetének bemutatására vállalkozik. Írásában egy olyan specialistacsoportot vizsgál, amely a 19–20. századi városi és kertkultúra alakulásában meghatározó szerepet játszott, mégis viszonylag kevésbé jelent meg önálló vizsgálati tárgyként a magyar néprajzi kutatásban.²⁹ A szerző célja nem pusztán a hivatás kialakulásának rekonstruálása, hanem annak feltárása is, miként működtek a műkertészek közvetítőként a mezőgazdasági termelés, a kézműipar és a városi életformák, falusi *életvilágok*³⁰ között.

A tanulmány szemléletmódja igen előremutató: a szakma keletkezés- és alakulástörténetét nem elszigetelt fejlődési folyamatként mutatja be, hanem tágabb gazdasági, társadalmi és kulturális összefüggésekbe helyezi. A középkor óta folyamatos céhes hagyományok, a vándorló-képzési utak és a családon belüli tudásátadás mind olyan tényezőkként jelennek meg, amelyek a műkertészetet sajátos életformává és reziliens³¹ hivatássá tették. Ebben az értelmezési keretben egy olyan szakág rajzolódik ki, amelynek képviselője egyszerre rendelkezett gyakorlati természetési tapasztalattal, technikai ismeretekkel és esztétikai érzékkel, s kellett nemritkán egyéb rokonszakmában (kőfaragás, lakatos- vagy asztalosmunka stb.) is megállnia a helyét. A vizsgálat sajátos aktualitása, hogy hangsúlyt helyez a műkertészek

27 | Vö. Turai i. m.

28 | Nagy Zsolt: Műkertészek. In: Cseh–Szulovszky szerk. i. m. 303–310. Itt: 303–310.

29 | Itt szükséges hangsúlyozni a szerző két vonatkozó, megjelenés alatt álló, közlésre elfogadott monográfiáját: Nagy Zsolt: *A magyar (népi) dísznövénykultúra kutatástörténete*. (Életmód és Tradíció 21). Bp. 2026; uő: *Vándorló műkertészek Magyarországon a hosszú 19. és a rövid 20. században* (Néprajzi Értekezések 15). Bp. 2026.

30 | A fogalomról történeti néprajzi értelemben lásd: Ament-Kovács Bence: *Uradalom és plébánia. Helyi életvilágok a multietnikus Dél-Dunántúlon. (1699–1767)*. (Néprajztudományi Könyvtár 4). Bp. 2025. 29–32.

31 | Vö. Turai i. m.

tudásátadó szerepére.³² A városok peremén működő műkertészetek ugyanis nemcsak önálló gazdasági egységként funkcionáltak, hanem ismeretátadási központként is: a környező falvak lakossága új termesztési technikákkal, növényfajokkal és kertészeti szemlélettel ismerkedhetett meg. Nagy Zsolt érvelése szerint a műkertészekre aktív kulturális közvetítőként kell tekintenünk, akik komplex hatást gyakoroltak a helyi gazdálkodási gyakorlatokra és a lokális ízlésvilágra is (gondoljunk például a virágkötőkre).

Nagy Zsolt utal a szakma 20. századi átalakulására: az államszocialista gazdaságszervezés következményei, a magánvállalkozások felszámolása és a kertészeti tevékenység intézményi átrendeződése a műkertészi életforma fokozatos visszaszorulásához vezetett. Úgyszintén hangsúlyozandó, hogy a szerző a női szerepek változásának vizsgálatán keresztül is elemzi a szakma belső társadalmi formáinak és normáinak alakulását, ezzel mélyebb értelmezési keretbe helyezve azokat.

A szerző által felhasznált forrásanyag sokrétű és jól strukturált, az Erdélyre élenként reflektáló képi források és saját gyűjtései egyaránt hozzájárulnak ahhoz, hogy a műkertészek tevékenységéről, egy tudomány-népszerűsítő kiadvány igényeit is szem előtt tartva, hiteles és alapos képet kapjunk, különösképp a munkakörnyezetet, az eszközkészletet és a társadalmi reprezentációt tekintve. Mindezzel Nagy Zsolt tanulmánya jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy megértsük a kertészeti mesterségek

társadalomtörténeti jelentőségét és a műkertészet szerepét a modern városi tér- és dísznövényhasználat alakításában.

Összegzés

A *Mesterségmozaikok* című kötet nem csupán egy sokszínű és gazdag tematikájú szakmai vállalkozás, hanem egyben egy fél évszázados kutatási hagyomány összegzése és újragondolása is. Jelentősége abban ragadható meg, hogy reflektál saját tudománytörténeti beágyazottságára, ugyanakkor nyitott marad az új értelmezési horizontok felé. Ez a heterogenitás teszi lehetővé, hogy a kézművesipar története nem egyetlen narratívában jelenik meg, hanem több nézőpontból, egymást kiegészítve válik értelmezhetővé. A kötet így nem pusztán a korábbi eredményeket összegzi, hanem a pluralitásra építő, reflexív és kontextusérzékeny szemléletével irányt mutat a közép-európai kézművesipar-történeti vizsgálatok számára.

Köszönetnyilvánítás

A publikáció elkészítését az NKFI K_22 142797 (NKFI K_22 143295) *Örökségkonstrukciók kortárs közösségi színtereken – Identitás, emlékezet, reprezentáció* című kutatási projekt támogatta.

AMENT-KOVÁCS BENCE

32 | Vö. a Cseh Fruzsina szerkesztésében megjelenő, a témakör köré szerveződő aktuális *Népművészeti jelentést*.

Kántornak lenni az átalakuló világban

Kicsi Noémi: *Mesterből éneklész. Erdélyi kántorok a kommunista rezsim alatt*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2025. 320 oldal. (Dissertationes Ethnographicae Transylvanicae)

Kicsi Noémi *Mesterből éneklész* című kötete nemcsak néprajzi, de egyháztörténeti, antropológiai szempontból is hiánypótló munka. A monográfia tárgya az erdélyi történelmi egyházak kántorainak a társadalomban és az egyházi intézményekben betöltött státusa, szerepe, viszonyainak elemzése; a kántori életpálya és a kántorság mint mesterség módosulásának, változásának tettenérése és elemzése. A vizsgált időintervallum a kommunista rezsim fő periódusa, de ahol a téma megkívánta, kitekint az előtte és utána lévő időszakra is.

A kántortanítók a hivatalos vallásosság és népi vallásosság működtetésének kulcsfontosságú szereplői. Az Erdélyben végzett papokkal kapcsolatos néprajzi kutatások vagy a vallási élet népi specialistaival foglalkozó művek mellett eltörpül a kántorokat középpontba állító vizsgálódások száma. Bárh János külön fejezetben tárgyalta a levéltári kutatásai alapján a csíkszentgyörgyi római katolikus *megyés mesterek* tevékenységét (*Szentgyörgy megyéje Alcsíkban*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Múzeumi Szervezet, 2012.). Gazda József, Juhász Kálmán, Sávai János, Seres András, Tánczos Vilmos, Tóth István György pedig a 20. század moldvai magyar csángók *dedkjaival* foglalkoztak. De egy átfogó, kántorokkal foglalkozó mű eddig hiányzott.

Kicsi Noémi kötetében a 2021-ben a Hungarológiai Doktori Iskolában megvédett doktori kutatásának anyagát publikálta. Három erdélyi történelmi egyház levéltárában végzett kutatást. Hét kántorral készített életútinterjút, ebből végül négy interjú elemzése került be a kötetbe. A kötet mellékletében publikálja az utóbbi négy kántortanító fényképeit, összesen 118 képet.

A szerző a kutatott témát először makrodimenzióban közelíti meg, majd végül az életútinterjúk révén eljut az egyéni szintre is. A kötet első felében, *A kántori kultúra megközelítése* című fejezetben a kutatáshoz felhasznált elméleti kereteket ismerteti. Kiemeli, hogy a kántorság többféle nézőpontból vizsgálható, és mivel mindegyik megközelítés saját szakirodalmat igényel, ezeket a megközelítéseket röviden be is mutatja. A fejezet végére került a terepmunka bemutatása. A második alfejezetben a kántori szerepkört járja körbe a szerző, ennek elemzéséhez a társadalomtudományi szerepelméleteket használja fel, majd azt mutatja be, hogy az erdélyi történelmi egyházaknál külön-külön milyen elvárások voltak a kántorokkal szemben, és ez bizonyos esetekben mennyire ellentmondott az állami nézőpontnak.

Az egyházi zene változásának szemszögén keresztül külön részben tárgyalja, hogy

BEKE ANDRÁS (1998) – doktorandusz, Kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Hungarológiai Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, andrasbeke19@gmail.com

<https://doi.org/10.36373/em-2026-2-8>

a ma ismert kántori funkció milyen fejlődési folyamaton kellett, hogy végigmenjen, milyen fontosabb mérföldkövek voltak a szerep kialakulásában. A történeti áttekintést a kereszténység kezdetétől indítja, külön időszakként mutatja be a dualizmus korát, majd a két világháború közötti intervallumot. Ezt követően mutatja be a római katolikus egyház első énekeskönyveit és a kántoroktatás történetét napjainkig, majd ennek mintájára a kántoroktatás történetét is a protestáns egyházaknál. A következő alfejezet a plébános és kántor/kántortanító kapcsolatát mutatja be mint a kántori élet egyik meghatározó elemét a 20. század során. Ehhez a szociológia konfliktuselemzésének módszertanát használja. Az első időszak, amelyet bemutat, a 19. század vége és 20. század eleje, amikor az egyik fő probléma az volt, hogy a kántortanítók majdnem teljes mértékben ki voltak téve a papjuk önkényének. Második időszakként a két világháború közötti periódust ismerteti, amikor a konfliktusok fő forrásait a kántortanítói bérek csökkenése és a fizetések hátralékos volta képezte. Utóbbiért a tanítók sokszor a papjukat okolták. Bemutatja azt is, hogy a szocializmus időszakában a kántorok szinte teljesen eltűntek a nyilvánosságból.

A kötet második felében, az *Erdélyi magyar kántorok 1948 és 1990 között* című nagyfejezetben a szerző a saját alapkutatását mutatja be. Az egy-egy részfejezet a kántori lét külön vetületeit tematizálja. Elsőként – levéltári források alapján – az 1966-os gyergyószentmiklósi római katolikus plébánia kántorválasztását mutatja be. A plébánia kántorokról maradt iratai közül a kántoriskolás növendékek „melléktermékeként” fennmaradtak adminisztratív iratok, amelyeken keresztül a szerző betekintést enged a Gyulafehérvári Római Katolikus Kántoriskola diákjai mindennapi életének szigorába. A következőkben a Marosi Református Egyházkerület levéltári forrásai között fennmaradt személyi iratgyűjtemény alapján vizsgálja

a kerületben szolgáló kántorok adatait. Ezáltal lehetővé válik az itt szolgáló kántorok társadalmi státus, végzettség és fizetés alapján történő kategorizálása. Végül a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának anyagán keresztül az unitárius egyház 1950–1976 között indított énekvezérképző tanfolyam engedélyezéséből megmaradt dokumentumokon keresztül láttatja a képzés működését és körülményeit.

Az életútinterjú-elemzések során először azt mutatja be, hogyan jutott el a szerző az adatközlőhöz, ezt követően pedig a kántorok életútját ismerteti. Elsőként két római katolikus kántortanító életútját olvashatjuk: a gyergyócsomafalvi András Mártonét és a nagykaszi Ferencz Sándorét. Harmadiként Magyarosi Sándor kisfülöpi református kántortanító élettörténetével találkozhatunk, ami azért érdekes, mert évekig nem szolgált, hogy tanári állását megtarthassa, és csupán nyugdíjazása után tért vissza egyházi szolgálatához. Az ő életútján keresztül a szerző a kántori munka kompromisszumait példázza. Utolsó interjúként Kecskés Gyöngyvérnek, egy unitárius papcsalád gyermekének, lelkészfeleségnek, kántornak az élettörténetét olvashatjuk, mely jó példa arra, hogy lelkészfeleségek számára sokszor az egyetlen megélhetési lehetőség a kántorkodás volt.

A rendszerváltás utáni időszakra való kitekintésben a kántori szerepkörökben végbement változásokat foglalja össze röviden.

A szerző a következőket hat pontba gyűjti össze a kötet végén. Megállapítja, hogy az erdélyi kántorok közössége mechanikus képződmény, a közös ellenségkép, a szocialista rendszer egyházellenessége és a közös foglalkozás kovácsolja őket közösséggé.

Egy másik igencsak hangsúlyos megállapítás, hogy a kántori identitás és egyéniség diverzifikált. A kemény szelekción és képzésen végigmenő római katolikus kántortanítókat az így konstruált identitásuk

megkülönbözteti a közösség többi tagjától, ezt a nekik kijáró *kántor úr* megnevezés is alátámasztja. Ezzel szemben a református parasztkántoroknál csak a *bácsi* megnevezés járt. A református és unitárius lelkészfeleségeknél a kántori identitás csak a lelkészfeleségi identitás meghosszabbítása és kiterjesztése volt.

A kötet egyik kulcskövetkeztetése (vagy igazolt előfeltevése?), hogy a kántorok a vallásosság terén leginkább mediátori szerepet töltenek be a hivatalos és népi vallásosság között, vallásosságuk a fegyelmezett munkaritmusukban, életmódjukban érhető tetten leginkább, ez pedig nem szűnik meg nyugdíjba vonulásuk után sem, hiszen továbbra is a paraliturgikus vallásos cselekmények kulcsfontosságú személyei maradnak.

A kántorok életpályájából kiderül, hogy vallásos családból származnak, gyakran megjelenik a gyerekkori zenei érdeklődés, jó énekhang, vallásos nevelés. A közösségekben kifejtett teljesítményt és a pálya megítélését a kántor egyénisége alakította,

nyugdíjazásuk után legtöbben folytatták kántori tevékenységüket.

A kántori státuszt a doktrinális vallás keretei biztosították, a szerepkört a társadalom adta, ez azonban a politikai, egyházpolitikai, gazdasági viszonyok változásának hatására nagyban átalakult.

Napjaink Erdélye egyházzenei kultúrájának megértéséhez elengedhetetlen az egyházzene művelői, gondozói, oktatói szakmai hátterének megértése és feltérképezése, illetve annak az ismerete, hogy az előző bő száz évben milyen változásokon ment keresztül a kántori szakma. A kötetnek sikerült az erdélyi kántori hivatás történetét átfogóan bemutatni. A szerző külön figyelmet szentelt a kántortanító-képzések változásának és problematikáinak ismertetésére. Az alapos terepmunkával szerzett forrásanyagok mély betekintésre adnak lehetőséget a kántorok világába.

BEKE ANDRÁS

A sokarcú táltos

A táltos nyelvi univerzuma. Történeti maradványok.

Szöveggyűjtemény (1211–1854). Közreadja és a bevezető tanulmányokat írta Tóth G. Péter. Bp., Balassi–HUN-REN BTK Néprajztudományi Intézet, 2024. 398 oldal. (A Magyar Folklór Szövegvilága, 3/A. Szerkesztő: Pócs Éva.)

A táltos nyelvi univerzuma. Peres iratok. Szöveggyűjtemény (1620–1848). Közreadja és a bevezető tanulmányokat írta Tóth G. Péter. Bp., Balassi–HUN-REN BTK Néprajztudományi Intézet, 2024. 425 oldal. (A Magyar Folklór Szövegvilága, 3/B. Szerkesztő: Pócs Éva.)

A táltos fogalma és a hozzá kapcsolódó képzetkör a 19. század közepe óta változó tudománytörténeti kontextusban értelmeződött újra. Az egymást követő megközelítések – a mitológiai rekonstrukcióktól az összehasonlító vallástörténeti modelleken át az antropológiai és történeti néprajzi értelmezésekig – eltérő hangsúlyokkal írták le a jelenséget, miközben közös korlátjuk sokáig a forrásanyag töredezettsége, illetve annak egyenetlen feltártsága és feldolgozottsága volt.

Az utóbbi évtizedek levéltári kutatásai, különösen a boszorkányperek iratanyagának módszeres feltárása, bővítették a forrásbázist, és ezzel az értelmezési kereteket is átalakították. Ennek következtében a táltos ma már kevésbé egységes „alak”, inkább történetileg változó, diskurzív módon konstruált kategória, amely különböző

társadalmi és nyelvi kontextusokban („próteuszi” képződményként) más-más értelmezést nyer. Ebbe a kutatásszemléleti paradigmába illeszkedik a Tóth G. Péter által 2024-ben közzétett kétkötetes forráskiadvány, amely a Pócs Éva által 2012-ben indított, *A Magyar Folklór Szövegvilága* szöveggyűjtemény-sorozat részeként jelent meg, és a 13–19. század között keletkezett és fennmaradt heterogén szöveganyagból „a táltos/táltos szóalak és jelentései teljes (jelenleg ismert) spektrumát tartalmazza” (3/A: 11.).

A mintegy 170 tételből és közel 300 szövegegységből álló gyűjtemény az eddig ismert források újraközlésével és jelentős számú, korábban publikálatlan dokumentum bevonásával állt össze. A szövegek egységes szerkesztési elv szerint, műfaji csoportosításban és időrendben kerültek

közlésre. Ez nemcsak áttekinthetővé teszi az anyagot, hanem értelmezhetőbbé is.

A két (A és B) kötet egyszerre komplexen és tudatosan elkülönített egység. Míg az első „történeti maradványok” sokféle írott lenyomatát gyűjti egybe, addig a második kötet peres iratok anyagát teszi közzé. Együtt alkotják azt, amit Tóth G. Péter „nyelvi univerzumnak” nevez: egy olyan szöveg-háló, amelyben a szóalakok, a használati módok és az értelmezések egymásra utalnak. Játékos allúzióként a bevezetők címe is (A: *Egy szó, mint száz*; B: *Egy szó, mint kétszáz*) a kötetek összetartozását és koncepcionális folytonosságát erősíti. Ugyanezt a működésmódot érzékelteti a „tátos” és „táltos” következetes elkülönítése, amely nem kizárólag terminológiai tisztázást szolgál, hiszen nyelvtörténeti szempontból a szóalakok egységesülésének folyamatát is jól láttatja.

Az első (A) kötet a *tátos/táltos* szó és szemantikai tartományának írott forrásait egy A-tól G-ig terjedő, ún. szekciókra tagolt struktúrában teszi hozzáférhetővé, amely a szóhasználatot különböző nyelvi és kulturális regiszterekben követi nyomon. A személy- és helynevek (A–B) a szó legkorábbi előfordulásainak példái; az oklevelek és a térképek az onomasztikai használat tartósságát igazolják. A „vallásbéli tátosságok” (C) az egyházi diskurzusok normatív és gyakran polemikus keretei között megjelenő értelmezéseket teszik láthatóvá, míg a szótári anyag (D) a kora újkori és újkori lexikográfia közegében azonosítja a fogalom kodifikációját és jelentésrögzülését. Az elsősorban levelezésekből származó köznyelvi példák (E) a szóhasználat frazeológiai beágyazottságát világítják meg, különösen a szóbeliség és az írásbeliség határterületein. Kiemelkedően gazdag az irodalmi szövegek egysége (F), amely a 17–19. század műfaji sokszínűségében – az iskolai színművektől és ponyvairódalomtól a szépirodalomig és hírlapi diskurzusokig – egyrészt a táltos alakjának narratív megjelenítéseit, másrészt azok

újraértelmezéseit dokumentálja. A szekción belül hét csoportba sorolt „irodalmi tátosságok” klasszifikációja a szövegek keletkezési és elhangzási fórumainak beazonosításával, valamint az értelmezési mezők elkülönítésével valósul meg. A felvilágosodás kori, a romantikus, a nemzeti-patrióta és az egyházi, kései humanista olvasatok megkülönböztetése azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a mára – mind az irodalmi regiszterből, mind a tudományos kánonból – kirotált táltosképzetek némelyike (pl. a „pogány pap”, az „ősmagyar pogány vallás szertartásainak vezetője” vagy a „táltos rend”) éppen ezekből a szövegekből eredeztethető. A kötetzáró szekcióba beemelt tudományközeli és tudományos diskurzusok lenyomatai (G) már kifejezetten a táltosról szóló értelmezési paradigmák kialakulását és egymással versengő modelljeit rajzolják ki, így a fogalom modern (tudománytörténeti) genealógiájának alaprétegét adják.

E szerkezeti ív teszi értelmezhetővé a kötet időbeli határát is (1854). A tudatosan kijelölt cezúra (Ipolyi Arnold *Magyar mythológiájának megjelenési éve*) ugyan filológiai és kutatástörténetileg indokolt, ugyanakkor kijelöli a feldolgozás korlátait is: a későbbi, módszeres néprajzi gyűjtések anyaga kimaradt a vizsgálatból. A kötet ennyiben inkább alapozó jellegű, mivel lehetőséget nyújt arra, hogy a későbbi folklórányaggal összevetve még árnyaltabb kép rajzolódjon ki a táltoshiedelmek történeti alakulásáról.

A kötet képmelléklete öt ikonográfiai jelentésréteget azonosít: (1) a humanista és latin szótári hagyomány allegorizáló képi kódjait (Vertumnus, Proteus), (2) a mitológiai alakváltás és a népi táltosképzetek profanizált összekapcsolódásait, (3) a református templomi sárkány- és végítélet-ikonográfia sámánizmushoz kötődő párhuzamait, (4) a 18–19. századi tudományos és irodalmi sámán-táltos párhuzamokat, valamint (5) a vásári bűvészet, az anekdotikus hagyomány és

a családi narratívák közegében stabilizálódó „táltos”-figurát, ahol a mitikus, tudományos és populáris értelmezések egymásra rétegződése alakítja a jelentést.

A második (B) kötet a peres iratanyagokból származó szövegeket tartalmazza. Ezek a büntető- és fenyítőperekből származó iratok – jóllehet intézményi keretek között keletkeztek – az élőbeszéd narratív formáit is őrzik. A kötet fő egységét alkotó P szekció negyvenegy peres eset szövegein keresztül követi nyomon a 17–19. században táltosnak tekintett személyekhez kapcsolódó szerepköröket. Ezek a gyógyítótól és jóstól a kinskeresőn és pénznézőn át egészen a csalóként, deviánsként vagy éppen „bolondként” megítélt figurákig terjednek, miközben világosan kirajzolódik a közösségi (belső) és a hatósági (külső) értelmezések közötti különbség. A sokféleség azt is érezteti, hogy a táltos – központ és perem között elmozdulva – különböző társadalmi szerepekben megjelenő figura. A kötet külön foglalkozik a „féltáltosok” kategóriájával, valamint a jelenség európai párhuzamaival, ami komparatív értelmezéshez is támpontokat kínál. Egy további egység (H szekció) külön tárgyalja azokat az eseteket, amelyek a kutatásban félreértelmezések alapjául szolgáltak. A „hamis olvasatok”-ként elkülönített 18. századi peres iratok (egy 1720-as fenyítő- és egy 1721-es büntetőper) közlése tudatos forráskritikai döntés, ezáltal a gyűjtemény a korábbi értelmezések revíziójához is hozzájárul, miközben rámutat arra, hogyan jöttek létre ezek az értelmezések.

Mindkét kötetben minden tétel önálló forráskritikai bevezetéssel szerepel, amely részletesen ismerteti a szöveg keletkezési körülményeit, lelőhelyét, közlési hagyományát és tudománytörténeti használatát. Ez a megoldás túlmutat a hagyományos

forráskiadások gyakorlatán: nem szorítkozik a szövegek közlésére, azok értelmezési kereteit és utóéletét is rekonstruálja. A filológiai apparátus – jegyzetek, hivatkozások, mutatók – a szövegek ellenőrizhetőségét és további kutathatóságát biztosítja.

A szöveggyűjtemény egészét tekintve jól érzékelhető az a törekvés, hogy a kiadvány kézikönyvként is használható legyen. Ezt szolgálja a részletes mutatórendszer, valamint az a szerkesztői eljárás, amely a szövegeket nem elszigetelt egységekként, hanem egymással összefüggő hálózat részeként kezeli. A hangsúly tehát az egyes adatok közléséről a kirajzolódó mintázatokra és értelmezési lehetőségekre helyeződik át. Nem egyszerűen bővült a rendelkezésre álló forráskorpusz, hanem a különböző műfajú és funkciójú szövegek együttes kezelése révén alkalmassá vált a jelentésrétegek dinamikus vizsgálatára. Ez pedig különösen fontos egy olyan fogalom esetében, amelynek értelmezése ismételten ideologikus keretek között zajlott.

A gyűjtemény előmozdíthatja a történeti néprajz, a folklorisztika, a nyelvtörténet és a kultúrtörténet közötti párbeszédet is. A források filológiai igényű közlése és árnyalt kontextualizálása lehetővé teszi, hogy különböző diszciplínák ugyanazon szövegkorpusz alapján saját kérdésfelvetéseiket érvényesítsék, miközben a kötet a tudománytörténeti reflexió szükségességére is felhívja a figyelmet.

Összességében a munka nem lezár, sokkal inkább megnyit egy értelmezési teret. Miközben stabil filológiai alapot teremt, arra ösztönöz, hogy a táltosról alkotott képünket, értelmezéseinket – és általában a forrásokhoz való viszonyunkat – újragondoljuk.

CZÉGÉNYI DÓRA

Forrásközléstől a recepcióig: a romániai magyar népköltészeti könyvkiadás története

Tekei Erika: *Romániai magyar népköltészeti kiadványok. Folklórkutatás a privát és a nyilvános szféra határán – kutatás, közlés és recepció viszonya. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2025. 352 oldal /Emberk és Kontextusok 28./*

A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen az 1990-es évekig nyúl-
nak vissza az élettörténet-vizsgálatok,
amelyeknek a Magyar Nyelv és Kultúra,
később a Magyar Néprajz és Antropológia
Tanszék, majd a Magyar Néprajz és Ant-
ropológia Intézet (jelenleg újra: Tanszék)
nyújt keretet. A doktori iskola oktatói és
hallgatói 2007-ben indították Keszeg Vil-
mos és Szikszai Mária szerkesztésében
az *Emberk és Kontextusok* című sorozat-
ot, amely forrásközlésre is vállalkozik.
A sorozatban 2026 elejéig, e recenzió meg-
írásáig huszonnyolc kötet jelent meg (a hu-
szonnyolcadik épp a tárgyalt könyv). Első
öt kötetét a marosvásárhelyi Mentor Kiadó
gondozta, majd a kiadó megszűnése után
a további kötetek közzétételét az Erdélyi
Múzeum-Egyesület vállalta fel. Az eredet-
ileg emberi életpályákat, élettörténeteket
vizsgáló *Emberk és Kontextusok* időközben
kiterjesztette területét az egész 20–21.
századi erdélyi társadalomra. A szöveg-
közlést, az ezt feldolgozó elméleti részt, va-
lamint a tudományos apparátust kiegészíti
az adatközlők kézírását, kézzel írott szöve-
gek szkennelt változatát, hanganyagokat,

képmelléleteket stb. tartalmazó CD- vagy
DVD-melléklet.

Az *Emberk és Kontextusok* sorozat első
hét kötetének szerkesztői munkálataiban
meghatározó szerepet vállalt Tekei Erika
néprajzkutató, az Erdélyi Hagyományok
Háza Alapítvány munkatársa. Tekei szak-
mai tevékenysége kulcsfontosságúnak bi-
zonyult a kétezres években a Mentor Kiadó
és a kolozsvári Magyar Néprajz és Antropo-
lógia Tanszék közötti szoros kollaboráció
kialakításában. Tudományszervezői erőfe-
szítéseinek és szakmai érdekérvényesítésé-
nek közvetlen eredményeként valósulhatott
meg a sorozat elindítása.

Különös jelentőséggel bír, hogy a soro-
zat huszonnyolcadik, *Romániai magyar nép-
költészeti kiadványok. Folklórkutatás a privát
és a nyilvános szféra határán – kutatás, közlés
és recepció viszonya* című kötetét már szer-
zőként jegyzi. A mű relevanciáját fokozza
az önreflexív jelleg: a monográfia tárgya
ugyanis éppen a népköltészeti kiadványok
történeti folyamatainak elemzése. Ez a dis-
kurzuselméleti szempontból is figyelemre
méltó pozícióváltás – mely során a sorozat
korábbi szerkesztője válik annak szerzőjévé

GÁLFALVI ÁGNES (1970) könyvkiadás-történész, szerkesztő, műfordító, PhD, Marosvásárhely,
agnesgalfalvy@gmail.com

<https://doi.org/10.36373/em-2026-2-10>

– tudománytörténeti és hálózatelemzési szempontból egyaránt további szisztematikus kutatást igényelne.

A jelen recenzió szerzője közvetlen ismeretekkel rendelkezik a sorozat genezisééről, mivel a Mentor-szerkesztőség tagjaként tanúja volt az *Emberk és Kontextusok* elindításának. Emlékezetes tudománytörténeti pillanatként rögzíthető a marosvásárhelyi Kultúrpalotában 2008-ban rendezett könyvbemutató, ahol Keszeg Vilmos egyetemi tanár, a könyvsorozat kezdeményezője és Ambrus Judit néprajzkutató, akkoriban a kolozsvári Hungarológiai Tudományok Doktori Iskola hallgatója, az *Emberk és Kontextusok* sorozat első kötetének sajtó alá rendezője bemutatta a sorozatnyitó kötet forrásanyagát szolgáltató magyarvistai alkotó, András Erzsébet Erdei paraszti önéletrajzát és lírai szövegeit. A másik bemutatásra kerülő kötet azon a rendezvényen a *Tetűbőr belezna* című ördöngösfüzési népmesegyűjtemény volt, melyet Magyar Zoltán folklórkutató, az MTA (jelenleg: ELTE) Néprajzi Kutatóintézetének munkatársa és Tekei Erika, a két kötet kiadói szerkesztője mutatott be (az esemény plakátja a vizsgált kötet 347. oldalán tekinthető meg). Személyes megfigyelőként követte azt a diskurzust, amely során Keszeg Vilmos sorozatszerkesztő és Tekei Erika kiadói szerkesztő szakmai érvekkel támasztották alá a kiadványsorozat létjogosultságát a kiadóvezetőség felé. A 2010-es évek fordulójának könyvkiadási és finanszírozási környezetében a tudományos könyvkiadás jelentős strukturális korlátok közé szorult. A szakszerkesztőknek gyakran a tudományidegen, profitorientált vagy laikus vezetői szemlélettel szembemenne kellett kompromisszumos megoldásokat találniuk. Ebben az interdiszciplináris közegben Tekei Erika kettős szerepkörben – egyszerre mesteri hallgatóként, majd doktoranduszként és belső kiadói szerkesztőként – fejtett ki mediatori tevékenységet, következetesen érvényesítve a néprajztudományi publikációs

normákat. Doktori disszertációja, melynek könyvvé szerkesztett változata ez a kötet, tehát nemcsak elméleti, hanem gyakorlati megalapozottságú is, ami – mint erre később még visszatérek – paradigmaticusnak számít a romániai magyar könyvkiadásban.

Mint a *Képmellékletben* azonosíthatjuk (339), a borítón a *Rózsa királyfi* című népmesegyűjteményhez kapcsolódó gerneszegi könyvbemutatóról láthatunk felvételt. Ez a könyv a tárgya a kötet egyik esettanulmányának (119–142). A fénykép a Szabó Judit hagyatékból őrződött meg (Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy). Alatta pedig egy újságkivágás látható a *Pionír* c. lapból, amely egy népmesepályázat eredményhirdetését közli: ezen nyert Balla Tamás – akkor X. osztályos – magyardécsei tanuló, és így indult el az az eseménysor, amely a 99–118. oldalakon közölt esettanulmány tárgya. A sorozatborító-terv megelőlegezi a könyv tartalmát és a műfajt, azaz a dokumentarista jelleget. Tekei Erika kutatásának forrásai ugyanis a romániai magyar könyvkiadás népköltészeti kiadványai, könyvek és különnyomatok, tudományos és tudomány-népszerűsítő könyvek, folyóiratokban, havi és heti lapokban megjelent recenziók, kritikák, tanulmányok, szövegközlések; az audiovizuális média és új média, internet hírei, ismertetői; hanganyagok: könyvbemutatók hanganyaga, interjúk, telefonbeszélgetések; levelek, visszajelzések a megjelent könyvek kapcsán. Ezek közül a heti- és havilapokban (*Utunk*, *Művelődés*, *Falvak Dolgozó Népe*, *Igaz Szó*, *Korunk*, *A Hét* stb.) megjelent sajtóanyagokat emeli ki.

A szerző továbbá leszögezi: dolgozatában a Magyar Néprajz és Antropológia Intézet (Tanszék) keretein belül folyó kutatások egyik paradigmáját követi, amely a kulturális örökség, a patrimonium átvételében, továbbadásában és a társadalom pragmatikai vizsgálatában áll (18). Tekei Erika dolgozatát a következőképpen definiálja: „egyfajta, személyes perspektívából történő

reprezentáció, valamint adalék egy korszak kultúra- és tudománytörténetéhez” (247).

A kutatási kérdéseket a vizsgálathoz választott történeti perspektíva szervezi a következőképpen: 1. a romániai magyar néprajzi könyvkiadás történetének tagolása diszkurzív szempontok szerint; 2. mik voltak a különböző olvasói kategóriák elvárásai a népköltészeti kiadványokat illetően, és mi határozta meg azokat; 3. a néprajztudomány preferenciái és szelekciós kritériumai a vizsgálata tárgyát képező népköltészetet illetően; 4. mik a helyi recepció elvárásai, stratégiái; 5. melyek a nyilvános, illetve privát szférát irányító szabályok; 6. hogyan befolyásolják a hagyomány és a kulturális örökség helyzetét a mediális és kommunikációs váltások?

Az elméleti-módszertani keretek meghatározása után a szerző fejezetenként ismerteti a romániai magyar néprajzi könyvkiadás korszakait. Fontosnak tartom ezen a helyen kiemelni, hogy Tekei Erika dolgozatának tárgya tulajdonképpen kettős: néprajzi, de könyvkiadás-történeti természetű is, mely utóbbi tudományterületen viszonylag kevés kutatás és publikáció elérhető, ami növeli ezen szakmunka jelentőségét. Nem utolsósorban intézménytörténet is ez a könyv, az intézmények alakulásának befolyását vizsgálja a népköltészeti könyvkiadásra: például milyen hatással volt a Ferenc József Tudományegyetem felszámolása az impériumváltás után, majd visszatérte a bécsi döntéssel? Egyben könyvkiadás-történeti összefoglaló is Tekei Erika könyve: a romániai magyar népköltészeti kiadványokat nemcsak az elérhető szakmunkák alapján ismerteti, hanem saját kutatásaival is hozzájárul e terület történetének megírásához.

A romániai magyar néprajzi könyvkiadás első korszaka – 1919–1947 c. fejezet Könyvkiadás alfejezete a két világháború közötti periódus könyvkiadási gyakorlatát elemzi, korábbi bibliográfiai adatok szisztematikus feldolgozásával nyújtva hiánypótló

szintézist. Tekei Erika módszertani alaposágát jelzi, hogy Dávid Gyula könyvkiadás-történeti tanulmányának adatait (*A romániai magyar könyvkiadás első két évtizede*, 1978) további forrásokkal egészíti ki, és statisztikai táblázatokba rendezi a vizsgált időszak romániai magyar könyvtermését. Ez a kvantitatív megközelítés lehetővé teszi a néprajzi kiadványok szélesebb művelődéstörténeti kontextusba ágyazását, rávilágítva e szegmens arányaira a teljes könyvkiadásban. A szerző tipológiai szempontból veszi számba a korszak meghatározó néprajzi műhelyeit. Mivel ebben az időszakban a néprajzi tematika szinte valamennyi reprezentatív kiadónál megjelent, a fejezet tulajdonképpen a korszak teljes körű könyvkiadástörténeti áttekintését adja. Külön tudománytörténeti értéke a munkának a bécsi döntést követő évek (1940–1944) publikációs tevékenységének feltárása (37–38).

Hasznos segítség a könyvkiadás többi kutatója számára a sorozatközpontú munkamódszer, amelynek használatára feltételezésem szerint az vezethette a szerzőt, hogy a két világháború közötti könyvkiadási struktúrát nem elsősorban az önálló kiadvállalatok, hanem a különböző társadalmi szervezetek, intézmények és periodikák által gondozott „könyvtárak” dominálták. Erre reprezentatív példaként szolgálhat a *Magyar Nép* hetilap által megjelentetett Magyar Nép Könyvtára vagy a brassói ÁGISZ Szövetkezet Hasznos Könyvtár sorozata.

A néprajzi kiadványok történetének tárgyalása során kirajzolódik a romániai magyar kisebbség története az impériumváltástól egészen 1989-ig. A szerző a kor könyvtermését egybegyűjtő bibliográfiákat feldolgozva, táblázatokban kategóriákra bontva közli a különböző korszakokban kiadott könyvek adatait, ezáltal megteremtve egy összesített könyvkiadás-történet alapját. A logikus, korszakonként egymást követő alfejezetekre osztott áttekintés végén a

szerző külön alcím alatt sorolja fel a néprajzi kiadványokat.

Tekei Erika munkájának kiemelkedő érdeme a recepciótörténeti fókusz. A romániai magyar tudománytörténeti diskurzusban rendhagyó módon a szerző nem csupán a kibocsátói (kiadói) oldalt vizsgálja, hanem elemzi a befogadói elvárásokat és a közönség visszacsatolásait is. Ez az attitűd a kötet alcímében („közlés és recepció viszonya”) megfogalmazott program teljesítése.

A kötet az 1946–1990 közti népmesekiadást kutatók szerint csoportosítva tekinti át, ezáltal betekintést nyerhetünk a mesegyűjtői hagyományátadás mikéntjébe, motivációiba, szempontjaiba, a kiválasztást befolyásoló tényezőkre is. Tekei Erika esettanulmányának is beillő részletezéseiből szerves folyamatszerűségében tárul elénk egy szöveg, egy mesemondói életmű sorsa kezdve attól a pillanattól, amikor az alany véletlenszerűen tudomást szerez egy folyóirat vagy irodalmi társaság által meghirdetett pályázatról, az első publikáláson át esetenként egészen az életműkiadásig. A szerző a közbeeső fázisnak számító kötetek szakmai recepcióját, esetenként a körülöttük kialakuló sajtóvitát is számba veszi (az 1940-es, illetve 1950-es évek két nagyobb mesevitáját esettanulmányként dolgozza fel). A sajtóvitákon kívül a többi recenziót is ismerteti, ezáltal a narratíva alakulását is nyomon követi. Egy-egy kötet recepcióját is esettanulmányként, külön tárgyalja Tekei Erika; két kötet recepciótörténetének (Balla Tamás *Fehér Virág és Fehér Virágszál*, illetve a Berekméri Sándor Szabó Judit által gyűjtött, *Rózsa királyfi* című mesegyűjteménye) önálló fejezetet szentel.

A monográfia fejezetei és az esettanulmányok együttesen rajzolják fel a romániai magyar folklórtudomány és gyűjtéstörténet fejlődési ívét. A szerző különös figyelmet fordít az 1970-es évektől felerősödő teoretikus diskurzusokra: Tekei Erika szisztematikusan veszi számba a megjelenő elméleti

alapvetéseket. Majd a hetvenes évektől sorra megjelennek az elméleti munkák is, amelyeket a szerző sorra bemutat; amennyiben egy népköltészeti forrásközlés releváns bevezető tanulmánnyal vagy kritikai apparátussal rendelkezik, az szintén a tudománytörténeti vizsgálat tárgyává válik.

A vizsgált sajtóviták és kritikai reflexiók a folklórtudomány területén végbemenő paradigmaváltások indikátorai. Tekei diakronikus megközelítésben elemzi a tudományos attitűdök transzformációját. Tanulságos példaként említhető a második világháborút követő évek bizonytalan viszonya a népmese műfajához: az akkori intézményes elhatárolódás mögött a szerző a mesei világkép szabadsága és a korabeli társadalmi realitás közötti feszültséget sejtí.

Esettanulmányaiiban a szerző a szakmai és a laikus befogadói rétegek elvárásait, valamint a publikációs normák történeti alakulását egyaránt vizsgálatnak veti alá. Észrevehető a műfajok közti preferencia: a kutatói szubjektum és a vizsgált tárgy közötti kapcsolat itt válik a legnyilvánvalóbbá: Tekei Erika – aki mesemondóként maga is gyakorló hordozója a hagyománynak – látható előszeretettel fordul a népmesegyűjtemények és az egyéni mesemondói életművek felé (ennek reprezentatív példája a Szabó Judit által gondozott, Berekméri Sándor meséit tartalmazó *Rózsa királyfi* című kötet).

Ezek az esettanulmányok nem csupán szaktudományi elemzések, hanem komplex kulturális korrajzok is. A szerző a szövegek genezisének túl részletesen kitér a megjelentetés politikai-ideológiai kontextusára, valamint a recepciót meghatározó társadalmi tényezőkre, ezáltal téve teljessé a népköltészeti kiadványok szociológiai és tudománytörténeti interpretációját. Amikor azt olvassuk, hogy az 1970-es években elméleti szövegekben hiány mutatkozott, és Olosz Katalin mindössze három folklórkötetet tud felsorolni az előző évtizedekből, önkéntelenül arra gondolunk, milyen hatalmas

változás történt azóta, hiszen egyedül a Kriza János Néprajzi Társaságnál három néprajzi kötet jelent meg 2025-ben Románia Nemzeti Könyvtárának katalógusa szerint, és akkor még a többi tudományos műhelyről, például az Erdélyi Múzeum-Egyesületről nem is tettünk említést. Tekei Erika diakronikus elemzései révén nyomon követhetővé válik a paradigmaváltás és az új tudományos generációk jelentkezése.

A balladagyűjtemények recepcióját tárgyaló fejezet esettanulmányai (162–195) módszertanilag kiemelkedő egységei a kötetnek: a Kriterion Könyvkiadó szerkesztőségi dokumentumai feltárásával a szerző bepillantást enged a korszak intézményi munkamenetébe. A forrásértékű dokumentumok közreadása nemcsak a filológiai pontosságot szolgálja, hanem a tudásszociológiai elemzést is megalapozza.

A hatodik fejezet a rendszerváltás előtti évtized két sajtóvitájával (folklorizmusvita; emlékezés-/emlékeztetésvita) foglalkozik. Ezek a diskurzusok a társadalmi, ideológiai és szaktudományos paradigmaváltás iránti fokozódó igényben gyökereztek, szoros interakcióban a csíkszeredai Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport (KAM) szellemi műhelyével.¹ Tekei Erika a következőképpen összegzi a két sajtóvitát: „Két nagy paradigma látszik különválni. Az egyik, a hagyományos szemléletet képviselve, új területeken kezdeményezett kutatás elvégzése (népmesék, népballadák ...) összegyűjtése és közzététele). Ezek a kötetek a hagyományos kultúra »időtlenségét«, survival elemeinek továbbélését jelzik, a 20. századi változások előtti korszakra vonatkozó adatokat gazdagítják. A másik szemléletmód képviselői körülhatárolt kutatást

végeznek, problematizálnak, kiválasztanak egy terepet, egy korszakot, s ezen belül a változást vizsgálják” (249). A szerző értelmezésében a néprajzi diskurzus átalakulása a kuhni értelemben vett „tudományos forradalom” lokális manifestációjaként is felfogható; Thomas Kuhn *A tudományos forradalmak szerkezete* című műve alig néhány évvel korábban, 1984-ben jelent meg magyarul (214).

A könyv általánosabb tudományelméleti és -politikai dilemmákat is megfogalmaz, különösen a fejezetek végén található szisztematikus összegzésekben, például a fenti fejezetnél. Érdekes hosszabban idézni: „Bár a két könyv köré szerveződő tudományos viták az 1980-as évek végén lezárultak, több olyan kérdés is felmerült, amelyek azóta sem veszítettek érvényességükből, minden újabb kézirat sajtó alá rendezése, az olvasókhoz való eljuttatása, majd olvasása során szembesülnek hasonló kérdésekkel szerzők és szerkesztők, tudósok és nem professzionális olvasók, könyvkiadók és könyvterjesztők, könyvkereskedők. Fogalmak tisztázása, fogalmi pontosság, konzekvens terminushasználat, különböző paradigmák közötti inkommenzurabilitás, tartalmilag és formailag minőségi erdélyi magyar tudományos és ismeretterjesztő könyvkiadás.... A múlt és a jelen megértésére, az aktualitásra való törekvés, a változás nyomon követése, a legújabb tudományos paradigmákba való illeszkedés, a legújabb módszerek és elméletek ismerete és alkalmazása mellett az olvashatóság, az »eladhatóság« kritériuma, szerzők és olvasók, könyvkiadók és könyvterjesztők, az intézményes keretek változó érdekei és elvárásai egymással hogyan egyeztethetők össze” (214). Ezek nemcsak a néprajzi vagy a

1 | A korszak polémiái mintegy megelőlegezték a viták egyik kulcsszereplője, Bíró A. Zoltán későbbi nagy tanulmányát (*Tudományos könyvkiadás Erdélyben 1989 után*), amely a Simon Attila szerkesztette, *A határon túli magyar tudományos könyvkiadás* című kötetben jelent meg (Lilium Aurum, Somorja–Dunaszerdahely, 2005, 35–50). Bíró érvelésének kulcseleme az, hogy a rendszerváltás előtti publikációs gyakorlat a kisebbségi identifikáció és önreprezentáció prioritásait érvényesítette.

tudományos, hanem a laikus könyvkiadásra is ugyanúgy érvényesek, aminek alapján feltételezhető, hogy strukturális, társadalmi-kulturális problémahalmazból erednek.

A nyolcadik fejezet kutatás, közlés és recepció viszonyát vizsgálja négy esettanulmány által; a szerző mind a négyben személyesen, kiadói szerkesztőként, illetve kutatóként érintett volt. Az első kettőhöz (melyek tárgyát András Erzi Erdei és Hideg Anna népi specialisták könyvei képezik) a Képmellékletben is találunk illusztrációs anyagot. A harmadik és negyedik vizsgálatai egység tematikus koherenciáját a kutatók, a könyvkiadó és a lokális közösségek közötti konfliktushelyzetek adják. Ezen feszültségpontok dekonstruálása során a szerző tágabb kontextusba helyezi a befogadás és az értelmezés szociológiai problematikáját.

A használni akarás inkább pragmatikus, mint elméleti indítéka jelenik meg a könyvet lezáró Összegzésben: „A romániai magyar néprajzi/népköltészeti könyvkiadás elmúlt száz évének áttekintésével, elemzésével, a felmerülő általános gondok és problémák bemutatásával a reprezentáció erejére, az intézmények és társadalmilag pozicionált egyének (szerzők, oktatók, kutatók, könyves szakemberek) hatalmára és felelősségére hívnám fel a figyelmet, az erről való együtt gondolkodás szükségességére” (247). Ez az attitűd illeszkedik a romániai magyar értelmiségi hagyományba. Dávid Gyula romániai magyar könyvkiadás-történész a maga kutatásait rendszeresen „a könyvkiadás problémái iránti érdeklődésként” határozza meg.

Mint már szó volt róla, Tekei Erika kutatási kérdésfelvetései és következtetései – így

például a mediális váltások és a hagyomány viszonyának vizsgálata – a kortárs romániai magyar könyvkiadás-történet egészére nézve relevánsak. Hogyan egyeztethetők össze szerzők és olvasók, könyvkiadók és könyvterjesztők, az intézményes keretek és az egyének olykor egymásnak ellentmondó érdekei és elvárásai? A szerző következtetése így szól: „A könyvkiadók, könyvterjesztők a területiséget, a régióhoz való kötődést ... a közérthetőség, az eladhatóság, a piacosság kritériumát olykor a szakszerűségénél, az aktualitásnál is nagyobb jelentőségűnek tartják” (251). Sőt, a téma megközelítése is jól használható nemcsak a néprajzi, hanem a teljes könyvkiadás-történet vizsgálatához. A szerző nem statikus pillanatfelvételeket készít, hanem folyamatorientált megközelítéssel tárja fel a társadalmi, kulturális és tudománytörténeti jelenségek dinamikáját. A munka egyik legfőbb szakmai erénye a kiterjedt jegyzetanyag, amely a helyi kontextusban kevésbé jártas olvasók számára is értelmezhetővé teszi a bemutatott téma részleteit.

A mellékletben közzét, bibliográfiai forrásokkal és (ahol elérhető) példányszám-adatokkal kiegészített könyvjegyzékek a könyvtár- és könyvkiadás-történeti kutatások számára is elsőrangú forrásként szolgálnak. A kötet forrásközlő jellegét erősíti a tartalomjegyzékben elhelyezett QR-kód, valamint a DVD-melléklet, amely az esettanulmányok bővített digitális archívumához enged hozzáférést.

GÁLFALVI ÁGNES

Egy nagybörzsönyi mesemondó: Freml Erzsébet népköltészeti repertoárja

Magyar Zoltán: *Szent Miklós országa. Freml Erzsébet történetei – Nagybörzsönyi mesék, mondák és egyéb népi elbeszélések.*
Budapest–Nagybörzsöny, Európai Folklór Intézet–
Nagybörzsöny Község Önkormányzata, 2024. (Documentatio
Folkloristica III.) 148 oldal.

Magyar Zoltán gyűjtői és szerkesztői munkájának köszönhetően tarthatja kezében az olvasó a 2024-ben megjelent *Documentatio Folkloristica* sorozat harmadik kötetét, melynek címe: *Szent Miklós országa. Freml Erzsébet történetei – Nagybörzsönyi mesék, mondák és egyéb népi elbeszélések.*

A *Documentatio Folkloristica* sorozat az MTA BTK Néprajztudományi Intézet kezdeményezéseként indult útjára 2015-ben, melynek szakmai mércéjét az olyan népköltészeti gyűjtemények adják, mint a *Magyar Népköltési Gyűjtemény*, az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* és a *Magyar Népköltészet Tára*. A sorozat fő célja az, hogy a monografikus igényű gyűjtések és feldolgozások helyett elsősorban a szövegkiadásra és a forrásértékű korpuszok közreadására fókuszáljon, mely a recens gyűjtések publikálását sem zárja ki, ezáltal pedig a 19–20. századi történeti prózaepikát széleskörűen hozzáférhetővé tegye a néprajztudomány számára.

E gyűjteményes kötet megjelenése azért is bír nagy jelentőséggel, mert a sorozat alapelveivel összhangban egy olyan recens gyűjtést tár az olvasók elé, amely nemcsak a regionális kutatások számára hiánypótló, hanem a kortárs mesemondói

egyéniségmonográfiák között is az utolsók egyike, mely a hagyományos népi kultúra recens szövegközléseire építve mutat be egy teljes alkotói egyéniséget és életutat.

Freml Erzsébet 1935-ben született a felföldi Nagybörzsönyben, a német eredetű és részben máig is német identitású faluban. Származása szerint ő maga is édesapja ágán német, édesanyja révén pedig magyar felmenőkkel rendelkezik, vallási tekintetben pedig a falu római katolikus közösségéhez tartozik. Személyisége és életútja elválaszthatatlan a szülőfaluja, e nagy múltú német–magyar bányász közösség szellemi örökségétől. Hagyományörző tevékenysége és mesemondói habitusa három jól elkülöníthető, mégis egymásba fonódó szerepkörre osztható: fiatalkorától kezdve aktív részese a helyi kulturális életnek és hagyományápolásnak, először mint a nagybörzsönyi német nemzetiségi hagyományörző csoport oszlopos tagja, majd később, 1992 és 2018 között mint a kulturális csoport vezetője és főszervezője. A Nagybörzsönyi Pávakör keretén belül nemcsak otthon, hanem külföldi hagyományörző rendezvényeken is rendszeresen fellépnek német és magyar folklórműfajakkal

LUKA ÉVA (1989) – mesekutató, PhD, Krasznai, Szilágy megye, l.evike@yahoo.com

<https://doi.org/10.36373/em-2026-2-11>

(dramatikus játékok, szokások színpadra vitelével).

Freml Erzsébet életében a hagyományörzés harmadik, kiteljesedő szerepköre Magyar Zoltán néprajzkutató megjelenésével vette kezdetét. A kutató tudatos, műfajcentrikus érdeklődése és rendszeres gyűjtőmunkája volt az a kiváltó tényező, amely felszínre hozta és rendszerezte azt a hatalmas ismeretanyagot, amely Erzsébet néni emlékeztetésében évtizedek alatt felhalmozódott. E közös munka és párbeszéd eredményeképpen jöhetett létre ez a közel másfél száz szöveget tartalmazó korpusz, amelyben a mesemondó nem csupán passzív adatközlőként, hanem a gyűjtő aktív és konstruktív partnereként, mondhatni alkotótársaként jelenik meg. Így vált Freml Erzsébet a helyi hagyományörző csoport meghatározó személyiségéből történetmondóvá és a nagybörzsönyi prózaepikai gyűjtesek aktív segítőjévé.

A mesemondó életművét összefoglaló egyéniségmonográfia megjelenésének évében Glázer Lászlóné Freml Erzsébet (Erzsébet) a legmagasabb szakmai elismerésben is részesült: 2024 augusztusában vehette át a Népművészet Mestere díjat mesemondó kategóriában, mely méltó megkoronázása e hagyományörzésben kiteljesedő életútnak.

Freml Erzsébet mesemondói tehetsége mély családi gyökerekből táplálkozik: a történeteket szájhagyomány útján nagyapjától és édesapjától örökölte, de forrásai között tartja számon kemencei származású édesanyját, a falu idős embereit és a Pávakör közösségét is.

Magyar Zoltán 2017 és 2024 közötti gyűjtőmunkája során egy olyan elbeszélői kincset tárt fel, amelynek bizonyos szeletei már korábban is napvilágot láttak: 2018-ban a *Documentatio Folcloristica* sorozat második kötetének nagybörzsönyi fejezetében 60 mondaszöveg szerepel Freml Erzsébet neve mellett a *Népköltészeti gyűjtés 2. Népmondák* című kötetben, mely a Kairosz Kiadó

gondozásában jelent meg. 2024-ben további 80, általa elmondott szöveg látott napvilágot a *Népmondák az Alsó-Ipoly mentén* című gyűjteményben, mindkettő Magyar Zoltán szerkesztésében.

Az egyéniségmonográfia Bevezetésében Magyar Zoltán felvázolja Nagybörzsöny történeti múltját, majd elhelyezi az adatközlőt a felföldi mesemondók körében. Ezután következik egy személyesebb hangvételű rész, ahol a szerkesztő felidézi az első találkozást és az éveken át tartó közös munkát Erzsébet néniével. A továbbiakban bemutatja Freml Erzsébet életét és az ezt végigkísérő hagyományörző tevékenységét, végül pedig elemzi a mesemondó repertoárját, amely számszerűleg 135 narratívumot jelent. Ennek nagysága folklórtörténeti szempontból is jelentős, és ezáltal az adatközlő a nagy tudású mesemondók sorába emelkedik. A gyűjtő megjegyzése, miszerint a repertoár valójában kimeríthetetlen, és a munkát csak „ab-bahagyni” lehetett, jól szemlélteti Erzsébet néni tudásának mélységét. A bevezetőt követően a konkrét folklórszövegek következnek, melyek műfaji és tematikai tagolódás szerint rendeződnek a gyűjteményben.

Műfaji elosztás szerint 30 mese, 71 monda, 13 népi anekdota, 9 vicc, 7 falucsfólo, 3 igaz történet, 2 szólás olvasható a gyűjteményben. Ahogy a számok is mutatják, ebben a repertoárban a monda a meghatározó műfaj, ezt követően pedig a mese, melyek túlnyomó többsége a legendamese műfajába sorolható. Ennek egyik oka, hogy az adatközlő szülőfalujában gyermekkorában már alig meséltek tündérmeséket. A helyi népi epika egészen belül jellemzően a mondaszövegek ismerete a meghatározó, ezek közül is nagyon sok a helyi (nagybörzsönyi vagy regionális) vonatkozású monda, melyek a falu földrajzi helyeihez (templom, vár, kút) kötődnek, és erős történeti tudatot tükröznek.

A kötet címadó meséjét a *Miklós országa I., II.* címűt (és még néhány történetet ezen

kívül) a szerkesztő két változatban is közreadja: a Freml Erzsébet kéziratos jegyzeteiből származó variáns (2018-as változat) mellett olvasható egy későbbi (2024-ben), előszóban elmondott, kötetlenebb, spontánabb változat is. A mesemondó forrást nem jelölt meg, de a történet műmesei jegyeket mutat. Műfaji besorolása szerint egy tipologizálatlan példázat, legendamese, amely Erzsébet néni előadásmódjában sajátos népi karaktert öltött, és a lokális vonatkozásokkal kiegészülve – mint a nagybörzsönyi plébániatemplom védőszentjének alakja – vált valódi helyi folklórrá. Ez a szerkesztői döntés – a párhuzamos szövegközlés – rendkívül izgalmas, hiszen láthatóvá teszi az elbeszélői emlékezet működését.

Mondakincse tematikailag is sokrétű: a történeti mondák (mint a Szent István-templom alapítása vagy Salgóvár mondája) mellett a hiedelemmondák (Ördög hídja) és a legendás történetek (Gránát-kút) is képviseltetik magukat. Ezek gyakran mutatnak érdekes kontaminációt a monda és a legendamese között.

A mesemondó különösen otthonosan mozog a tréfás mesék és a hazugságmesék világában, melyeket nagy kedvvel, két falubeli „háryjánost” forrásként megnevezve ad elő. Erzsébet néni derűs életszemlélete legfeltűnőbbben a humoros történetek mesélése közben tükröződik, amelyek egy része már a 20. század második felének közkultúrájából táplálkozik. A gyűjtemény azonban nem marad adós a mélyebb, drámaibb történetekkel sem: a kötet végén olvasható igaz történetek Freml Erzsébet édesapjának sorsán keresztül a 20. századi történelem tragédiáit, a szibériai fogság egy esztendejét és a megrendítő hazatérést elevenítik fel.

A kötetet Freml Erzsébet rövid önéletrírája és két saját költeménye zárja, egyik *Nagybörzsöny bemutatása*, a másik pedig baladai jelleget öltve a faluban megtörtént igaz

történetet meséli el egy rablőgyilkosságról, amely az egész falu közösségét megrázta.

A kötet végén találjuk *A folklórszövegek jegyzetei* részt, amelyben a folklórszövegek típuszámait láthatjuk a nemzetközi népmese-katalógus (ATU) és a magyar népmese-katalógus (MNK) besorolása szerint, illetve a magyar mondakatalógus tipológiája szerint. Ugyanitt olvashatjuk a forrásmegjelölés szempontjából fontos gyűjtő és adatközlő közötti párbeszédet, illetve a gyűjtői megjegyzéseket is. Ezt követi a *Függelék*, amelyben a tájszavak jegyzéke, a szakirodalmi jegyzék, a rövidítések és a képek jegyzéke kap helyet. A kötet szakmai értékét növeli a precíz, szövegű lejegyzés, amely az élőbeszéd fordultait és a tájnyelvi jegyeket is hűen megőrzi.

Külön említést érdemel a könyv végén található gazdag képmelléklet (52 kép), amely archív és recens fotók segítségével vizuálisan is megőrökíti a nagybörzsönyi tájat, híres történelmi épületeivel: a Szent István-templomot, a Bányásztemplomot, a Szent-Miklós-plébániatemplomot, a nagybörzsönyi evangélikus templomot, Salgóvár romjait és más nagybörzsönyi épületeket és utcákat. Az archív képek Freml Erzsébet családját, gyerekkori és fiatalkori emlékeit, esküvőjét, lányát, rokonait, lánypajtásait ábrázolják. Több képet találunk a gyűjtés pillanatairól, amikor Erzsébet néni mesélés közben örököltette meg, valamint a Népművészet Mestere díj átadásáról.

Magyar Zoltán munkája méltó betetőzése egy elhivatott hagyományörző életútnak. *A Szent Miklós országa* nemcsak Freml Erzsébetnek állít emléket, hanem Nagybörzsöny teljes szellemi örökségének is, miközben a magyar folklorisztika egyik utolsó, monumentális forrásközléseként gazdagítja tudománytörténetünket.

LUKA ÉVA

„Hosszú beszélgetés” a terepkutatásról

Gagyi József: *Sajátterep. Utak, módszertani tanulságok*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2024. (Dissertationes Ethnographicae Transylvanicae), 252 oldal.

Gagyi József erdélyi származású magyar költő, néprajz- és társadalomkutató, egyetemi tanár, illetve a *Művelődés* című folyóirat egykori szerkesztője. 1953-ban született Marosvásárhelyen, 1978-ban diplomázott a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, magyar-francia szakon. Ezt követően középiskolai tanárként kezdett dolgozni Csíkszeredában, később Szentegyházában. Doktori tézisé 2001-ben védte meg, majd 2002-től a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemen kezdett tanítani.

Az oktatás mellett már az egyetemi alapképzéstől kezdve kutatói tevékenységet is folytatott. Témakörök, melyekkel foglalkozott: népi vallásosság, hiedelmek, Románia 20. századi társadalomtörténete. Tanárként azon fáradozott, hogy tanítványával is megismertesse, megszerettesse a kutatói munka világát, így már a középiskolás diákjainak, később az egyetemistáknak is szervezett terepkutató táborokat.

Gagyi József *Sajátterep. Utak, módszertani tanulságok* című, 2024-ben megjelent műve egy közel ötvenéves terepkutatói pálya reflexiója, amely az egyszerű néprajzi gyűjtéstől a mély és komplex „hosszú beszélgetés” módszeréig vezet végig az olvasót. A kötet összesen hét fejezetre tagolódik, melyből az első és utolsó az elméleti keretet, illetve az összegzést adja, a 2–6. fejezetek a megismert,

kutatói terek szerint tagolódnak, és azok leírásait, valamint a terep bejárásának módszertani tanulságait tartalmazzák.

A *Bevezető* című fejezet a téamegjelöléssel és a szerző szándéknyilatkozatával indít. A szöveg fő kérdésfelvetései: mi a terep és (tágabb értelemben) mi az, ami terepként azonosítható? Hogyan történik a terepkutatás, és milyen módszertani szabályok szerint kell működnie ahhoz, hogy eredményes legyen? Ugyanakkor a szerző már az elején leszögezi: nem a terepkutatás módszertani kézikönyvét kívánja az olvasó elé tárni, hanem annak a hosszú útnak a tanulságait, eredményeit, amelyet terepkutatóként megtett.

A kutatási *terep* szót Jean Copins nyomán (idézi Narcisa Ştiucă) tágabb értelemben használja, így nem csak a helyet és az ott megvalósuló gyakorlatot, eljárást érti alatta. A terep lehet egy tematikus terület, de egzisztenciális szükségletként is értelmezhető: lelkiállapot, életmód, mely a kutatónak egy veleszületett képessége, tulajdonsága, ugyanakkor kettős tapasztalat másokról és önmagunkról. Egyszerre térbeli, időbeli és kulturális valóság, melybe a kutató belehelyezkedik, törvényeinek aláveti magát – mindezt a saját döntései által.

Az első fejezet olvasása révén megismerhetjük a szerző gyermekkori tereptapasz-

talatait is, melyek mintegy megalapozták a későbbi terepkutatói pályáját. Édesapja agrármérnök volt, így sokat dolgozott „terepen” terepmunkásként. Gyerekként az elbeszélések mentén a terepet távoli, hegyes vidéknek képzelte el, ahol erdészek, erdőmunkások élnek, és amely ritka kincseket rejt, mint például sajt, orda, málna, pisztáng stb. A terepmunkás kimozdul az irodai környezetből, adatokat gyűjt, és legfontosabb tulajdonsága a terepismeret. Ezenkívül a terepkutató célja, hogy a kiválasztott világot minél részletesebben megismerje. Ennek feltétele az, hogy hosszabb időt kell rászánni, továbbá követelménye az intenzív interakció. Nem elég tehát interjúkat készíteni, mely kapcsolatépítésre van szükség, aktív párbeszédre a kutató és a beszélgetőtársak között. A kötet rálátást enged arra a tanulási folyamatra, amelynek során a szerző kutatómunkája közben igyekezett „művelni” a terepet, így lehetővé téve a későbbi mély beszélgetéseket.

A második fejezet, mely a *Gyűjtés* címet viseli, a terepkutatói pálya kezdeti szakaszával foglalkozik. A szerző kutatói útja az 1970-es években kezdődött, egy olyan szakmai közegben, amely a népi kultúra pusztulásától való félelem, a „tizenkettedik óra” lázában égett. Ekkoriban a gyűjtés elsődleges célja az értékmentés és a népszolgálat volt, ami Gagyí József esetében a Székelykeresztúr környéki népmondák (nyomainak) felkutatását jelentette. Saját bevallása szerint ekkor még módszertani felkészültség nélkül, „hősi elszántsággal” vágott bele a munkába, egyedül járva a falvakat, rokonoknál megszállva.

A gondolatmenet fontos állomása az a felismerés, hogy a valóság (a töredékes, modernizálódó történetek) nem egyezik a tankönyvi, idealizált mondavilággal. Ezt a korszakot a „megmentő szemléletű gyűjtés” jellemezte, ahol a kutató és az adatközlő egyaránt egy közösen elfogadott ideálképnek akart megfelelni a realitások helyett.

A szerző itt tanulta meg az alapvető kapcsolatteremtési technikákat, és itt szembesült először azzal, hogy a hiedelmek a mindennapi szorongások feloldásának eszközei.

A *beavató terep* – a szerző gyakorló tanárként (előbb középiskolában, majd egyetemen) a terepen való gyűjtőmunkát a kutatói tevékenységbe való beavató rítusként kezdte alkalmazni. Az 1980-as években középiskolásokkal szervezett táborokat (pl. Vargyas völgye, Fenyőkút), ahol a cél a szellemi munkára nevelés és a társadalmi jelenségek közvetlen megfigyelése volt. A diákok, akik a táborokban részt vettek, az iskola Néprajzi Körének tagjai, akik a tanév során különböző, a terepkutatásra felkészítő előadásokon, tevékenységeken is részt vettek, az ott szerzett ismereteket pedig a nyári táborokban ültették gyakorlatba. A líceumi diákokkal 1981-ben és 1982-ben Lővéte mellett, Kiruly sarkán, 1984-ben és 1985-ben Korond mellett, Fenyőkúton táborozott.

A terepkutatói munka ebben a kontextusban egyszerre beavatási rítus és olyan tudásszerzési forma, amely kimozdítja a fiatalt a sablonos iskolai keretek közül, és mélyebb megértést eredményezhet. A módszer visszautal a korábbi, hagyományosnak mondható, akár a népmesékből is ismert formulára, amikor a fiatal felkerekedik, elhagyja otthonát, utazóvá válik, olyan területeken halad át, amelyek nem, vagy alig emlékeztetnek a megszokottra, majd mikor hazatér, a megszerzett tudást megőrzi és alkalmazza.

A fejezet későbbi szakasza a Sapientia EMTE hallgatóival végzett csíkfalvi terepgyakorlatokat mutatja be. Itt a „bábmész-kodás” és a terepnaplóírás vált központi módszerre, tanítva a hallgatókat az ismerkedésre és az emberekkel, a környezettel való kapcsolódásra.

Az egyetemi hallgatókkal is szervezett nyári terepmunkát, melynek a Nyárad menti Csíkfalva adott otthont. Ez bizonyult alkalmas helyszínnek ahhoz, hogy gyakorolják

a tanév során elkezdett megfigyelési, kapcsolatteremtési technikákat. A tábor módszertani ideológiája az volt, hogy az első nap a diákok a helyi családokkal folytatott beszélgetések révén maguk választották ki a kutatásuk témáját, amelyet a második naptól kezdve részletesen körüljártak. Az eredmény egy összetartó közösség, illetve nagyon szerteágazó témák feltérképezése lett, ugyanakkor egy új, helyi program is, mely a *Csúrszemindárium* címet viselte.

Az *ismerős terep* című fejezet egyik fő kérdésselvetése, hogy a kutatási terepet kiválasztjuk vagy létrehozzuk? A szerző alapvetése, hogy a terep nem csupán egy fizikai helyszín, hanem egy leírásokban megalakított, ismerőssé tett szimbolikus valóság, tehát amellel érvel, hogy a terepkutató létrehozza, ismerőssé teszi a kutatási terepet. A gondolatmenet Clifford Geertz hatását tükrözi, amely az írás szerepére fókuszál: a kutató a futó eseményeket leírt, bármikor elővehető beszámolókká változtatja.

Gagyí József ebben a fejezetben ugyanakkor bemutatja, hogyan vált tereppé saját munkahelye, a szaklíceum is, ahol a krumpliszedési kampányok, az ingázó diákok élete vagy a rituális „Micsurin-megnyitók” (osztályfőnöki engedéllyel történő lógás) során feltárult a szocialista rendszer belső alkurendszere. A kutató itt már nem külső gyűjtő, hanem résztvevő megfigyelő, aki a mindennapok abszurditásaiból (pl. iskolakerülő tanulók szüleinek megbírságolása) von le mélyebb társadalmi következtetéseket. Az „ismerős terep” tehát az a világ, amelyet a kutató kérdéseivel és elemzéseivel már strukturalt.

Hosszú beszélgetés: Máréfalva – A szerző a diákjaival közösen szervezett, 1984–85-ös fenyőkúti terepmunkák során szembesült először az élő boszorkányhittel Horkály Józsi bá jóslásai, illetve Tófalvi Andrásné Ravasz Juliánna rejtezése révén. Ezek a tapasztalatok indították el a hiedelemkutatás útján, így az 1990-es években visszatért Kiruly

sarkára és Fenyőkútra e célból. Megjegyzi, hogy kezdő volt még, akkor tanulta a kérdéses, kapcsolatteremtés mikéntjét, a kérdések megfogalmazásának formáit, illetve azt, hogy hogyan reagáljon az elutasító válasza, hogy mégis információhoz jusson.

A máréfalvi kutatások (1993–2000) jelentik az átmenetet a hiedelemgyűjtéstől a „hosszú beszélgetés” módszeréhez. A fókuszban Ilonka Ágnes, a „máréfalvi szentasszony” állt, aki 1949-ben világvégét jósolt, és akivel Gagyi József hét éven át volt kapcsolatban. A fejezet bemutatja, hogyan épült fel a bizalom a „hiedelmekkel élő emberrel”, és hogyan vált a kutatás az adatközlő és a kutató közötti folyamatos dialógussá.

A fejezet tanulsága kettős: egyrészt bemutatja a millenarista mozgalmak társadalmi funkcióját a krízishelyzetekben (pl. kollektivizálás), másrészt rávilágít a terepmunka etikai buktatóira. Gagyi őszintén ír a kivonulás kényszeréről: amikor tudományos elemzése (amely Ágnes néni életének árnyoldalait is érintette) ellentétbe került a család és a falu „szentéletű” emlékezetkonstrukciójával, a kutató nemkívánatos személlyé vált. Ez a konfliktus világított rá az objektív leírás és a helyi identitásépítés közötti feszültségre.

A könyv utolsó nagy egysége, a *Hosszú beszélgetés: Csíkfalva – Jobbágyfalva*, a 2004-től napjainkig tartó csíkfalvi-jobbágyfalvi kutatómunkát összegzi, ahol a „hosszú beszélgetés” módszere kiteljesedett. A szerző itt már nem csupán interjúkat készít, hanem „elkíséri az időseket” az életük végéig. Balogh Pállal és Sztrátya Domokossal folytatott, évekig tartó beszélgetései során a kutató a helyi társadalom belső rendjét, a „beszélő emberek” világát térképezi fel.

A fejezet a kutatói identitás metamorfózisáról szól: a kapcsolat már nem csupán adatnyerésről szól, hanem egy közös múlt- és emlékezetkonstrukcióról, ahol a kutató az alany életének részévé válik. Gagyi érvelése szerint a hosszú beszélgetés minimalizálja

az anonimizációs kényszert, mivel a bizalomra épülő kapcsolatban a felek teljes névvel vállalják sorsukat. A fejezet zárlata: a terepmunka nem ér véget a biológiai halállal, hanem a hangfelvételek újraélésében és feldolgozásában folytatódik tovább.

Az utolsó fejezetben a szerző összegzi a kötet lényegi mondanivalóját. Ismét hangsúlyozza, hogy a mű nem logikusan felépített terepkutatási kézikönyv. Ugyanakkor a különböző terepkutatások áttekintése és az azokat kísérő kommentárok révén az olvasó számos értékes és hasznos tapasztalatra tehet szert, amelyek a kutatói praxisban is hasznosíthatók. Úgy gondolom, a kötet egyik legnagyobb értéke éppen abban rejlik, hogy

megmutatja az alapvetően objektívnek tekintett kutatói szerep mögött meghúzódó szubjektumot: az embert, aki nyitott és kíváncsi, igénye van a minőségi kapcsolatokra, és aki a kudarcélményeket is tanulságként fogalmazza meg. Ez a személyes hangvétel az olvasót is bevonja a gondolkodás folyamatába, és közelebb hozza számára a terepkutatás tapasztalatát. A szöveg olvasása közben gyakran az az érzésem támadt, mintha én magam is egy új, bejárando terepen lennék, és „hosszú beszélgetést” folytatnék Gagy Józseffel arról, miként alakíthatom ezt *saját tereppé*.

MOGA PETRA

Népi kultúra a reflektorfényben

Eitler Ágnes: *Színre vitt népi kultúra*. A lokalitás szervezésének kortárs modellje. HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet, Budapest, 2025. 264 oldal.

Mindannyian láttuk már színpadon is a népi kultúrát. De nem mindenki vállalkozik arra, hogy a színre vitel mögötti társadalmi mozgatórugókat tanulmányozza, elemezze. Ez a jelenség a lokalitás szervezésének kortárs modellje, ám a színre vitel igényei a kutatott esetekben már a 20. század közepétől megfigyelhetők. Eitler Ágnes kötetét lapozva megismerhetjük a pályázatalapú kultúraszervezéshez köthető versengés jegyeit, amely által változ(hat)nak a korábban ismert vidéki minták.

A könyv a Báti Anikó által szerkesztett *Életmód és Tradíció* sorozat 20. kiadása, a szerző doktori dolgozatának publikált változata. Nemcsak a borító, hanem a kötetben szereplő többi illusztráció is reprezentációban gazdag. A kiadvány nyomdai kivitelezésének színvonala emeli az olvasói élményt.

A kötet köszönetnyilvánítással kezdődik, majd a bevezető részben megismerhetjük a kutatás rövid történetét. A szerző a kötet elején ismeretelméleti és módszertani dilemmáiról, valamint a terepmunka sajátosságairól és az esetek összehasonlításának problémájáról vall. Megjelölésre kerül négy olyan kulcsszó – *hely, közösség, lokalitás, lokális kultúra* –, amely kiemelkedő fontosságú a kutatás konceptualizálása szempontjából.

A kötet gerincét három esettanulmány képezi: *A kőnyi verbunk*, az *Ecseri lakodalmas* és *A szentgericei üveges* (tánc). A népi kultúra színre vitelét három különböző helyszínen, sajátos példákon keresztül mutatja be a szerző, aki amellett érvel a kötetben, hogy a lokalitásvállalkozások létrejötte a helyi szintű kultúraszervezés projektjesedésének következménye. Az esettanulmányokban a pályázatalapú kultúraszervezéshez köthető versengés jegyei is megfigyelhetők.

Az első tanulmányban Eitler Ágnes részletesen elemzi, hogyan jár együtt a verbunk módosulása a társadalmi átalakulásokkal, valamint ismerteti az olvasókkal a kőnyi verbunk rehabilitációjának folyamatát is, amely a rendszerváltást követő évekre datálható. Az Ecseri lakodalmas esetében sajátos elemzési szempont a helyiek vívódásának bemutatása a hatalmi és az önreprezentáció között, valamint a lokalitás megélése és szervezése a nemzetiségi szervezetekbe beágyazódva. A lakodalom megjelenítése ugyanis beépült a nemzeti ünnepek állandó kelléktárába a Rákosi-diktatúra éveitől kezdődően. A szocialista ünnepek, hangsúlyozva a népi kultúra látványos elemeinek alkalmazását, beemelték egy-egy város, falu érdemesnek tartott szokásait. Ezen felülről jövő kezdeményezések bizonyos irányelvek, szabályok megszületését idézték

elő, amely során az ecseriek törekedtek arra, hogy helyi tartalmakat is beemeljenek az ilyen alkalmakon. Így történt, hogy a színpadra állított lakodalmi szokás és a tényleges, valós lakodalom évtizedek során párhuzamosan, egymás mellett volt jelen az ecseriek életében. A szerző a színre vitt etnicitás témakörét is bemutatja a kötet ezen részében.

A közösségek életében a népi kultúra jelentős szerepet játszott a rendszerváltást követő útkeresési folyamatokban. A helyi értelmiségiek mindig is inspirálói és koordinálói voltak a népi kultúra hangsúlyozásának, színpadi megjelenítésének. A múltból hozott minták azonban változásokon estek át a színpadra vitel folyamatai során. Már a kortárs nemzétépítés folyamatai is lekövethetők egy-egy helyi kezdeményezésű kulturális bemutatók során. Az esettanulmányok remekül szemléltetik azt, hogy a népi kultúra már nem spontán módon van jelen a helyiek életében, hanem egy szervezett és bemutatásra előkészített formában.

Az esettanulmányokat követő *Összehasonlítás – A lokalitás vállalkozásai* című fejezetben a szerző a lokalitás jellegeit, a projektalapú kultúraszervezést, a szabadidő és önkéntesség témakörét, valamint a lokalitás egészére érvényes projektek témakörét taglalja.

A könyv a kanonizált történetek és a hagyományápolás narratívájának tárgykörét is taglalja, ugyanakkor az idő- és térértelmezések, sűrítő szimbólumok, lokalitásvállalkozások és a mindennapi élet tapasztalatainak részletezésére is vállalkozik.

A *Következtetések* fejezetet egy önkritikus és önreflexív rész előzi meg, amelyben a szerző őszintén beszél saját kutatói pozíciójáról, a kutató és a vizsgált közösségek együttműködéséről, valamint arról, miként látják a közösség tagjai a népi kultúra színre vitele iránt érdeklődő kutatót. Ebben a személyesebb hangvételű szövegrészben a szerző nemcsak a terepmunka megélését tárja fel az olvasó előtt, hanem arról is ír, hogy az etnográfiai

kutatás milyen módon befolyásolhatja a vizsgált közösségeket, amikor a feldolgozott információk visszakerülnek hozzájuk.

A kötet befejező részében az olvasó megismerkedhet a kutatói munka lezáró következtetéseivel, a források jegyzékével, a bibliográfiával és a mellékletekkel.

A kortárs vidéki terekben zajló kutatói munka leköveti napjaink népi kultúrájának színre vitelét, a mögöttes mozgatórugókat, célokat, nehézségeket. A szerző által bemutatott lokális társadalmi jelenségek érzellemmel átszőtt megmozdulások, amelyek a lokalitás szerves részei.

Az elemző tanulmányok során a kutató a helyi kultúraépítő tevékenységeket lokális erőforrásokként értelmezi, amelyek kontextusában elkerülhetlenné válik a kultúra áruvá tételének kérdése. A vizsgált esetekben a helyi kultúra színpadra állítása nemcsak a lokális hagyományok részét képezi, hanem a település turisztikai arculatának formálására is hat(hat). A gazdasági haszon és racionalis jellegű döntések mellett ugyanakkor erős érzelmi bevonódásokról is beszél a szerző.

A kötet olvasmányosságát fokozzák az online kommunikációs platformokról beemelt tájékoztatások és beszélgetések, a közölt interjúrészletek mellett. A néprajzi adatként értelmezhető szövegek négy csoportba sorolhatóak: a kutatói tapasztalatokat rögzítő írások (terepnapló, terepjegyzetek), az interjúk során rögzített és leírt szövegek, a kutatók által megfogalmazott írások, illetve a sajtószövegek. Ezek beemelésével a szerző mérsékelni szeretne volna a kutatói elbeszélő hang egyeduralmát.

A bemutatott társulások példája remekül szemlélteti azt a módot, ahogyan a civil és kulturális szervezetek működése egyre inkább projektorientálttá kezd válni. A kiadvány nagy erőssége, hogy tudományos igényessége mellett közérthető és emberközelű marad.

PÁL EMESE

Dokumentumok és történetek: egy település(csoport) létrejötte és működése a 20. században

Tóth Mária Orsolya: *A marosludasi hozzátelepítés története és emlékezete (1903–1989)*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2025. 528 oldal.

Előzetesként

„Egy sokat mesélő családban nőtem fel, mégis a kutatás során szembesültem azzal, hogy apai ágon a családomnak három szálon telepes ősei vannak. Gyerekként a szünidőket Andrásytelepen, főleg apai nagyszüleimnél töltöttem. Nagytatám korán meghalt, így gyerekkorom nagy mesélője nagymamám lett. Úgy mesélt a saját családjáról, anyai nagyanyjáról, a második világháborúban elszenvedett eseményekről, hogy felébresztette bennem, a 13 éves gyerekben a világ összes kíváncsiságát: *Te, Mamicó, ez olyan, mintha egy regény lenne! Én ezt meg fogom írni!* Viszont nagymamám sohasem mondta el azt, hogy szülei telepések, mindig csak arról mesélt, hogy az ő nagymamáját hintón hozták ide feleségnek. Én pedig akkor még nem tudtam rákérdezni idehozatalának részleteire” – így kezdi Tóth

Mária Orsolya a marosludasi telepek létrejöttéről és működéséről írott monumentális könyvének¹ a köszönetnyilvánítását.

Mi meg azért mondhatunk köszönetet, hogy benne később mégis felébredt a kíváncsiság saját (családja) története iránt, és vette a fáradságot, hogy aprólékos, kitarító forrásfeltárással, levéltári munkával és interjúk révén felszínre hozza ezeket a hihetetlenül izgalmas történeteket és folyamatokat egy olyan világról, amelyik ezek nélkül a mementók nélkül ki van téve a feladás veszélyének. A könyv tehát egyszerre emlékéllítés és elemzés, személyes és objektív; és talán ez adja a legnagyobb erejét: én kutatóként és oktatóként is hiszem, hogy a kutatómunkának a személyes érdeklődés és mozgatóerő olyan plusz energiákat tud adni, amelyek aztán érzékelhetően jelen vannak a végső eredményben is. Tóth Mária Orsolya munkáján – amely a főszövegből és

1 | A könyv mögött egy 2025 szeptemberében a BBTE Hungarológiai Doktori Iskolájában Keszeg Vilmos tanár úr vezetésével megvédett doktori dolgozat áll. A dolgozatnak opponense voltam, de ebben a méltatásban igyekszem levetkőzni ezt a szerepet (noha az opponensi vélemény jelentős része – átirást követően – ebbe az ismertetésbe is átkerült).

egy nagyon gazdag nyomtatott adattárból (benne: sajtóközlemények, táblázatok, hivatalos dokumentumok, visszaemlékezések és fényképek), illetve DVD-mellékletből áll – átsugárzik ez a fajta személyes motiváció és ennek eredménye a részletgazdag, jól rendszerezett munka.

A köszönetnyilvánítás első gondolatával összhangban a szerző megközelítése – a minuciózus adatfeltárás mellett – pedig alapvetően narratológiai, vagyis a történetmesélés és az emlékezet felől építi fel a mondanóját. Talán nem véletlen, hogy a mottói Thomas Manntól és Jan Assmanntól származnak, illetve hogy a kötet első mondatában a kommunikáció alapvető elemeként a történetmesélést nevezi meg (és ezzel a *homo narrans* nyomába eredő mestere, a sorozatot elindító és a kötet fűlszövegét jegyző Keszeg Vilmos nyomdokaiba is lép). A kötetet én tehát úgy olvasom, mint egy beszélgetést és történetmesélést, ahol az archívumok és interjúk elmondják egy kései leszármazott-nak, honnan is jött.

Általános benyomások a kötetről

Tóth Mária Orsolya a magyar néprajztudományban már erőteljesen háttérbe szorult településnéprajzi szempontot érvényesíti a hatalmas és kitartó munkával összeállított adattárat felvonultató dolgozatában. A kötet érdemeit növeli továbbá az, hogy nemcsak témaválasztásában, hanem regionális vonatkozásban is különlegesen számít, hisz a Marosludas mellett a 19–20. századok fordulóján létrehozott telepek (egészen pontosan négy telep: Andrásytelep, Eczkentelep, Mezőalbistelep és Belsőtelep) történetét tárja fel. Nem szeretem ezt a kifejezést használni, de itt nem lehet megkerülni: a néprajzi térképünkéről eltűntet egy fehér foltot, hisz a telepítésekről ugyan vannak rendszeresebb vagy inkább szórványos

adataink, de ezeknek a telepeknek a létrejöttéről és életéről csak nagyon elszórt adatokkal rendelkezünk, miközben azért a magyar néprajztudomány településnéprajzi, társadalomnéprajzi és történeti irányain belül viszonylag sok tudást halmoztunk fel tartozéktelepülésekről, tanyákról, tervezett, irányított és szisztematikus telepítésekről. De ezekből a munkákból valamilyen okból kifolyólag a négy marosludasi telep kimaradt.

A mai generációktól aligha várható el, hogy olyan jellegű monográfiák elkészítésére vállalkozzanak, amelyek nem kecsegtetnek nagy (akár: szenzációszerű) elméleti hozadékkal, vagy akár bombasztikus megállapítások lehetőségével. A munka engem olvasóként a 1960–70-es évek nagy munkafolyamat-monográfiáira vagy a szintén ebbe a körbe tartozó növényikultúra-monográfiákra emlékeztet (Balassa Iván, Hegyi Imre, Paládi-Kovács Attila, Szolnoky Lajos, Takács Lajos, Tálasi István monográfiáira gondolok). Éppen ezért ezt a munkát a legnagyobb tisztelettel kifejezése mellett üdvözlöm: az adatgyűjtés – saját tapasztalatból mondom – sokszor nagyon hálátlan feladat, a szépen gyűlt adatok mellé a végkifejletet hozó utolsó adat nem egy alkalommal csak nem akar előkerülni, egy történet hiányos marad, stb. A kötet szerzőjét ezek a buktatók nem bátoraltanították el: helyi, személyes archívumokban folytatott kutakodásait sajtóforrásokkal, levéltári forrásokkal egészítette ki, szintén a helyi szintektől egészen a Nemzeti Levéltárban fellelhető adatokig. Vagyis kijelenthetjük, hogy elvégezte a történeti, filológiai aprómunkát, amelyet egy ilyen munka megírása feltételez. Azt már igazán nem róhatjuk fel neki, hogy források hiányában viszonylag sok esetet, történetet maga sem tudott lezárni, mint ahogy azt sem, hogy ezeknek az eseteknek, történeteknek a befejezéséhez, lekerekítéséhez már a közösségi vagy egyéni emlékezetből sem sikerült fogódzókat találnia.

Mindenesetre a változatos adatokból egyrészről kibontakozik a 19. század végének néhány sajátos helyzete, folyamata és az arra adott válaszok: a modernizálódó Magyarország gazdasági és etnikai programjai, ezeknek a helyi lecsapódása, a telepítések bonyolult bürokráciája, a telepítésben részt vevő családok sajátos helyzetei. Mint ahogy a forrásokban, úgy a leírt helyzetekben is sikeresen ingázik a kis, helyi adatok és az ezek kontextusát adó, nagyobb, nemzeti vagy éppen globális folyamatok között. Így bontakozik ki az olvasó szeme előtt négy település vagy településrész története az anyaközség történetébe ágyazva, és így ismerkedünk meg azzal, hogy az, amit a telepek létrejöttének és életének 120-130 évével ragadunk meg – amiből a kötet mintegy kilencven év részletes bemutatására vállalkozik –, azok mögött mennyi regionális és nemzeti politikai, hely- és családtörténeti mozzanat húzódik meg, ahol az emberi sorsokat sok esetben adminisztratív intézkedések szűrőjén keresztül látjuk. Olvasóként az is nyilvánvaló, hogy ezeket a forrásokat és szempontokat mennyire nehéz lehet egyensúlyban tartani; néha az is volt az érzésem, hogy – a források jellegéből fakadóan – mind a globális, tágabb kontextus, mind a helyi, emberi sorsokat feltáró, bemutató szempont háttérbe szorul a kissé hideg és kevésbé beszédes adminisztratív források középszintjével szemben.

Ezzel együtt sem lehet kétségünk afelelől, hogy a szerző mindent megtett azért, hogy egyrészről minden lehetséges forrást feltárjon, másrészről, hogy ezeket úgy szervezze kerek egész szöveggé, hogy az olvasó is könnyedén fel tudja venni az értekezés gondolatmenetét, és végig tudja követni a szerző argumentációját. A könyv logikus, világos szerkezetű, és az olvasó számára könnyen követhető, a részletes tartalomjegyzék (négyoldalas tartalomjegyzék, 8 nagy fejezet és részletes

alfejezetek) nagyban megkönnyíti a szöveg megértését.

A tényleges keretek és történetek

A kötet nyolc fejezetre oszlik, ezekből az első és a nyolcadik a műfaj sajátosságai-ból fakadóan kötelező, rövidebb fejezetek: a szerző az első fejezetben (11–13. oldalak) mintegy eligazítja az olvasót a kötet témájára, a témaválasztásra és a megközelítéseire vonatkozóan, a nyolcadik fejezetben (299–303. oldalak) levonja a következtetéseit, és egy jól áttekinthető összefoglalóját adja az eredményeinek; majd a 304. oldal-tól következnek a kiegészítő részek, úgymint az irodalomjegyzék, az adatközlők névsora, a szójegyzék, a településnevek jegyzéke és a köszönetnyilvánítás. Végül a kötetet – mint már említettem – gazdag adattár zárja.

A törzsanyag ilyenképpen a másodiktól a hetedik fejezetig található. Ezek mindegyike nagy, terjedelmes fejezet, de a szerző gondoskodik arról, hogy az olvasók ezekben a nagy fejezetekben is tájékozódni tudjanak, és mindegyik fejezetet további (már-már zavarba ejtően nagyszámú) alfejezetre oszt; jól szervezett, önállóan olvasható szövegek, világos mondanivalóval, lekerékített szerkezettel, ahol az adott részek legfontosabb állításait mindegyik alfejezet végén összegzésben fogalmazza meg.

A második fejezet azt a tudományos (fogalomhasználati, elméleti és tudománytörténeti) kontextust teremti meg, amely szükséges ahhoz, hogy a könyv alapvetéseit megjelölje, és a feldolgozás kereteit meghatározza. A kötet tematikájával összhangban a telep, telepítés, történelem, emlékezet, narratíva és narratívum fogalmakat járja körül, illetve adja meg ezeknek a fogalmaknak és az egész kutatásnak a tudománytörténeti kereteit.

A harmadik, *Marosludas és a marosludasi teleprészek bemutatása* című fejezetben ismerkedhet meg az olvasó Marosludas község 19. századi viszonyaival, az itt működött egyesületekkel, intézményekkel, a vasút szerepével, a község társadalmi osztályaival és társadalmi életével. Ugyanebben a fejezetben kapott helyet az immár városi rangra emelt település 20. századi viszonyainak egy rövid – értelmezésében túl rövid, és szinte csak az etnodemográfiai adatokra fókuszáló – leírása. Talán éppen azért lehetett volna egy kicsit hosszabban és részletesebben tárgyalni Marosludas 20. századi viszonyainak az alakulását, mert a kötet anyagának jelentős része is erre a korszakra, és nem feltétlenül a 19. századra esik. Végül ebbe a fejezetbe került a teleprészek térszerkezetének és felekezeti arányainak bemutatása is, amelyben – az olvasók szerencséjére – nemcsak a térszerkezetet és a felekezeti arányokat taglalja a szerző, hanem a telepék általános helyzetét, az intézményeket és a népszámlálási adatokat egészen 2021-ig. Nagy kár, hogy a térszerkezetet vizuálisan megjelenítő korabeli térképek a nyomtatott könyvben alig kivehetőek, és az olvasó inkább illusztrációként tekint rájuk.

A negyedik fejezetben a telepítés hivatalos történetét mutatja be a szerző. A telepék létrejöttében éppen az az izgalmas, hogy a helyi életbe, a gazdaságba és a demográfiai viszonyokba beavatkozó (magyar) állam áll a háttérben, vagyis a birtokok felvásárlásában és az azt követő szétosztásban, illetve az egész folyamat felügyeletében. Ebben az értelemben a teljes telepítés olvasható a modernizáló és a saját céljait helyben megvalósító állam mozgásaként is. Ekként a fejezetben a szerző sorra bemutatja a telepítést szabályozó törvényt, az éves miniszteri jelentéseket, a birtokeladás évét, a telepék előkészítését, az értékesítést és az építkezést a kincstári birtokon, a tanyai iskolák építését és berendezését, a családok betelepítését, a telepések mozgását 1903-ban, 1904-ben

és 1905-ben. Összességében tehát azt, hogy miként jönnek létre mesterséges telepék a 19–20. század fordulóján és hangsúlyosan a 20. század elején.

Az ötödik fejezet a telepék társadalmi viszonyaiba enged betekintést olyan kisebb-nagyobb témákon keresztül, mint a telepések demográfiai adatainak feldolgozása, az egyházi anyakönyvek elemzése, a család-szervezés (párválasztás és házasságkötés, a házassági anyakönyvek elemzése); a család-szervezés alfejezetben olyan témák kerülnek elő, mint a házasságok származása (lokális endo- és exogámia), felekezeti hovatartozás, a házasságok szezonálisitása; a névválasztás (keresztelési anyakönyvek elemzése) alfejezet a keresztelések számbeli adatait mutatja be 1904–1989 között, kitér a felekezeti felosztására, a születések havonkénti felosztására, műrokonságra (komaságok a telepes családokban), névadási tendenciákra a telepes családokban; végül az utolsó alfejezet az elhalálozást (a halotti anyakönyvek elemzését) helyezi előtérbe, ezen belül: extrém helyzetek, a halálesetek havi ingadozása, a halált kiváltó okok. A fejezet táblázatokkal és grafikonokkal gazdagon kísért, a házassági viszonyok megértését fontos illusztratív térképek segítik (házasságok származása európai és romániai kivetítésben), amelyeket a telepések származási helyének a térképével összeolvasva láthatóvá válik, hogy a telepék létrejöttében és működésében milyen széles földrajzi háttérrel kell számolnunk.

A hatodik fejezet *A kérvényező telepes családok története a dokumentumok fényében* címet viseli. Érzékelhető tehát, hogy a felülnézeti perspektívából (harmadik fejezet: Marosludas és a teleprészek – történeti – bemutatása; negyedik fejezet: a telepítések hivatalos története, minisztériumi rendeletek; ötödik fejezet: a telepék társadalmi viszonyai) hogyan száll alá a szerző kamerája, és hogyan ragadja meg azokat a helyi perspektívákat, amelyeken keresztül már nemcsak

a kontextusok, hanem az emberek is láthatóvá válnak. Mert azt talán semmiképp nem szabad elfelejteni, hogy az állam gazdasági modernizációs és az etnikai viszonyokat is a maga számára kedvezően alakító szándékán túl a folyamatban egészen konkrétan családok (szülők és gyerekek) vettek részt, nekik kellett elszakadni szülőföldjüktől, vállalni a kockázatot (mert, ahogy az később láthatóvá válik ebben a fejezetben: a költözésnek igenis voltak kockázatai), és sokszor akár a több száz kilométerre található, újonnan létrejött telepre költözni, és ott új életet kialakítani. Ebben a fejezetben számomra – a fejezet első részén túl, amelyben a konszolidációs időszakot mutatja be az éves jelentések, a telepkek erőforrásai, a kincstári támogatások, a telepkek jövedelme fényében – a legizgalmasabb rész a sikertörténetek és a sikertelenségek megrajzolása (telepcserék, átruházások, kimozdítások és lemondások). Vagyis érzékletes képet fest arról, hogy a történet, miközben egészében véve sikerként tekintünk rá (a kötet maga mondja: a telepítések történetében az egyik sikeres projektként számolunk a marosludasi telepkek létrejöttével), az emberi sorsok, családok szintjén hordozott feszültségeket, sikertelenségeket. Adatok híján nehéz rekonstruálni, de spekulatív módon mégis feltételezhető, hogy – a kötelezően birtokolt ingó és/vagy ingatlan vagyonon túl, amellyel a telepeseeknek rendelkezniük kellett, hogy a telepítésre egyáltalán jelentkezni tudjanak – ezekben a családokban a vállalkozókedv, az új kipróbálásának a szándéka talán magasabb volt az átlagosnál. A gyerekek – a második generáció – taníttatásának a szándéka ezt az újító szellemet külön is aláhúzza. Ezért is olvasható egészen drámaiként az a fordulat, amikor a sikertelenség mögött egy szerencsétlen baleset miatti elhalálozás (a családapát egy román katona véletlenül lelötte) derékba törí a fiú iskoláztatásának a reményét (217. o.)

A hetedik fejezet képezi a könyv második nagy törzsanyagát: ha az ötödik és a

hatodik fejezet a dokumentumok felől olvassa a telepkek létrejöttének és működésének a történetét, ez a fejezet immár a homo narranst engedi kibontakozni. A fejezet fontosságát a felhasznált forrásanyag és a terjedelme egyaránt mutatja. Említettem már, de nem győzöm hangsúlyozni: az utóbbi időkben a kezembben járt etnográfiai munkát közül jelen kötet kiemelkedik a felgyűjtött és használt adatok mennyiségében és minőségében is. Mondhatni: a dolgozat nagyon erős etnográfiai arzenált vonultat fel. Ez ki-fejezetten igaz az interjúk részre vonatkozóan is. Idézek a kötetből:

A beszélgetéseket már 2011-ben elkezdtem, de a rögzített interjúkra 2012-ben kerül sor. Ebben az évben hat személlyel, majd 2019 és 2023 között 56 személlyel készítettem interjút, 110 órnyi anyagot gyűjtöttem össze. Ezenkívül legalább száz olyan emberrel beszélgettem, akiknek valamilyen kapcsolata volt a keresett családdal, vagy akik eligazítással segítették a munkámat.

Aki végzett már terepmunkát, és rögzített interjúkat, az tudja, hogy milyen mérhetetlenül nagy munka ennyi interjút egyeztetni, elkészíteni, lejegyezni és értelmezni. Minden elismerésem a szerzőé (és nyilván és még egyszer: a kötet másik anyaga az archivális források, amelyeknek az összegyűjtése és rendszerezése szintén hatalmas erőfeszítést igényel). És nem egyszerűen az adatok nyers közléséről beszélünk: ebben a fejezetben a szerző a telepítéstől 1989-ig hét korszakra (első korszak: telepítés előtti, még a szülőföldhöz kapcsolódó korszak; második korszak: a telepítés és az első világháború közötti időszak; harmadik korszak: az első világháború történetei; negyedik korszak: a két világháború közötti időszak; ötödik korszak: a második világháború, az apák, a férfiak történetei; hatodik korszak: a második bécsi döntés és a kollektivizálás időszaka közé eső évek; hetedik korszak: a kollektív gazdaságok létrehozásának és működésének a történetei) bontva mutatja be a telepkes családok életét

úgy, ahogy az az emlékezetből kibontható. Ezek nagyon izgalmas, magával ragadó részek, az olvasó el tud merülni a részletekben. Ha valaki netán arra kérdezné rá, hogy melyik volt a kedvenc részem a könyvből, feltétlenül ezt a részt nevezném meg, kiemelten például a hetedik korszak történeteit, ahol már-már élőkép-/filmszerű pontossággal ismerkedünk meg a téészek szereplőivel és az egyes helyszínekkel. Számomra ez a rész egyébként azért különösen fontos, mert a romániai téészek mindennapjairól viszonylag kevés tudással rendelkezünk, így a téészek működésének az elemzéséhez a munkának ez a része jól hozzáférhető. De az én értelmezői és egyben partikuláris horizontomon túl mindegyik korszak és bemutatott téma interjúkkal gazdagon illusztrált. És ha szabadna tanácsolnom valamit azoknak, akik netán e recenzió hatására veszik kezükbe a könyvet: feltétlenül úgy olvasnám ezt a részt (de egyébként mindegyiket), hogy folyamatosan hátralapoznék, és az adattári részben elolvasnám az ehhez tartozó nagyon beszédes és jó érzékkel kiválasztott szemelvényeket az interjúkból.

A hetedik fejezet az elemző részeknek a záró fejezete, és – mint már korábban említettem – a kötetet ezt követően nyolcadik fejezetként a következtetések (és itt még egyszer hangsúlyozom: a harmadik fejezet kivételével mindegyik fejezetet összegzés követ, ami nagyban segíti a munka olvasását és értelmezését), majd irodalomjegyzék, adatközlők névsora, szójegyzék, településnevek jegyzéke, köszönetnyilvánítás és végül gazdag adattár zárják.

Néhány záró gondolat – és a nagynak és a kicsinek a beemelése

Bennünket, néprajzosokat mindig is érdekelt, hogy a nagy történelem folyamatai

hogyan jelennek meg a mindennapi életben, a kisemberek szintjén. A szerző szintén egy ilyen kérdésfelvetés alapján invitálja utazásra az olvasóját. Említettem korábban: a szerző mind a forrásokban, mind a leírt helyzetekben is sikeresen ingázik a kis, helyi adatok és az ezek kontextusát adó, nagyobb, nemzeti vagy éppen globális folyamatok között. A perspektíváknak ez a hármasa (nevezzük ezt alsó, középső és felső szintnek) rámutat a komplex összefüggésekre, s noha a legtöbb forrás, nyilván, a középső, adminisztratív szintről állt rendelkezésére (milyen volt a környék a 19. század végén, kik voltak, akik idetelepedtek, mekkora területeket kaptak stb.), az interjúk nagyon jól megmutatják azt is, hogy az egyéni sorsokban ezek a nagy események hogyan konkretizálódtak; s noha a olvasatomban vannak a kötetben ki nem aknázott elemzési lehetőségek (így értelmezem például a James Scott-i modernizációs elmélet figyelmen kívül hagyását, és ekként a globális perspektíva részleges háttérbe szorulását), mégis azt gondolom, hogy a kötet nagyon fontos eleme egyrészt magának az *Emberek és Kontextusok* sorozatnak, másrészt annak a megértési folyamatnak, amelyiken keresztül egyfelől a kisebbségi társadalmunkat, másfelől a rurális közösségek alakulásának a mechanizmusait szeretnénk megérteni.

De ami a fentieknél talán fontosabb: tudomásom szerint a kötetet a helyiek is jól fogadták, saját történetükként ismerik fel, és úgy olvassák. Szoktam mondani: a néprajztudomány és a kulturális antropológia – a történelemmel, művészettörténettel, filozófiával, irodalommal stb. együtt – a legfontosabb tudományok, mert segítenek válaszolni arra a kérdésre, hogy kik vagyunk (mellékes, de mégis idetartozó megjegyzés: aki pedig nem látja ennek a kérdésnek a mai fontosságát, az vagy behunyt szemmel jár a világban, vagy nem akar felismerni egy fontos társadalmi problémát). Ez a kötet pedig egyszerre segít megválaszolni a kérdést

összmagyar vonatkozásban, a kisebbségi közösség szintjén és végül különösen abban a helyi kontextusban, ahol a telepítések történetei meghatározzák – akár az elhallgatások, akár az újramesélések révén – a helyi identitásokat. Vagyis több szinten – és ahogy a fülszöveget jegyző Keszeg Vilmos fogalmaz, két útvonalon (a történeti dokumentumokban és a kommunikatív és

a kulturális emlékezet alakzataiban vezetve az olvasóját) – is válaszol a ‘kik vagyunk’ kérdésre, és fogódzót ad egy helyi közösségnek. A személyes (történet)megélésen és az elődökkel („Mamicóval”) való kapcsolaton túl, azt hiszem, ez eredménynek egyáltalán nem kevés.

SZABÓ ÁRPÁD TÖHÖTÖM

EGYESÜLETI KÖZLEMÉNYEK

Egyed Emese professzor asszony ajánlása az Erdélyi Múzeum-Egyesület tiszteleti tagságára

Egyed Emese pályafutása jól példázza, hogyan lehet összekötni az oktató-nevelő munkát a tudományos kutatással, az intézményvezetéssel és a közösség szolgálatával. Mindezekhez még külön szint társít a költői-művészi tehetség, az ihletettség. Személyes varázsa mindezeket egységbe olvasztja. Neve mára nemcsak Kolozsvárt vagy Erdélyben, de a határokon túl is fogalommal vált.

Családja olyan útravalóval indította, mely megszabta irányultságát. Édesanyja tanári, édesapja tudósi, vezetői elhivatottsága benne is gyümölcsözőt és előre vetítette egyenes vonalú pályaképét. Kolozsvárt született 1957. július 5-én. A korabeli Kolozsvár legrangosabb magyar tannyelvű iskolájában, a 11-es (ma Báthory István) Líceumban tett érettségit 1976-ban. Diákévei emléke a Hajnal című diáklap szerkesztésében megjelent 4. száma (1976), ahol első verseit is közli. A Babeş-Bolyai Tudományegyetem francia–magyar szakára nyer felvételt, ahol François Villon *Nagy Testamentuma* magyar fordításairól írott francia nyelvű szakdolgozatával szerzi meg diplomáját. Ahhoz a szerencsés nemzedékhez tartozik, akik nem kényszerülnek a vidéki életre, ingázásra, hanem egyenesen Kolozsvárra kapnak tanári kinevezést. A Brassai Sámuel Líceumban taníthat 1988-ig, színjátszó kört vezet, s már innen művészi és írói tehetségeket indít útnak. Pár évig az Utunk, majd Helikon szerkesztőségében ízelgeti a művészi világot. 1990-ben aztán versenyvizsgával elnyeri a magyar irodalomtörténeti tanszék tanársegédi állását.

Egyetemi pályája mintaszerűen alakul. Rögtön beiratkozik az Antal Árpád professzor vezette doktori kurzusra, 1996-ban védi meg a *Barcsay Ábrahám élete és költészete* című disszertációját. Már 1991-ben adjunktussá léptetik elő, irodalomtörténeti és színháztörténeti előadásokat tart, főleg a felvilágosodás korára szakosodik. 1997-ben megkapja az előadótanári/docensi besorolást, s ettől fogva a tanszék meghatározó személyisége. 1998-tól közel két évtizeden át tanszékvezető. 2001-ben lesz rendes egyetemi tanár, 2003-ban pedig doktorátusvezető. Mind az alapképzésben, mind a mesteri képzésben és a Hungarológiai Doktoriskolában előad. 2022-ben dönt nyugalomba vonulásáról, 2023-tól professor emerita címmel kapcsolódik a tanszéki munkához.

Tudományos pályája kibontakozását elősegítették külföldi tanulmányútjai, ösztöndíjai, melyek során előadásokat is tartott. Megfordult a bécsi, udinei, nápolyi, nyitrai,

prágai, párizsi egyetemeken. Főleg a magyar irodalom francia kapcsolatait, a színháztörténetet kutatta. Konferenciák egész sorát szervezte, nemegyszer nemzetközi konferenciákon szekcióvezető is volt. Ezek központjában jórészt felvilágosodás kori témák és személyiségek állottak. Kutatásai főleg a 18–19. század fordulójának erdélyi irodalmára irányulnak. Barcsay Ábrahám, S. Pataki Mózes, Lukács István, Ujfalvi Krisztina verseit azonosította és tette közzé forráskiadványokban. Újabban az erdélyi nemesi családok kultúráteremtő szerepét, szövegalkotásait vizsgálja. Nem idegen tőle a kortárs irodalom értékelő ismertetése sem, köteteket lektorál és szerkeszt.

Egyetemi munkásságának kimagasló teljesítménye a doktori témavezetés. 2009 és 2025 között 30 doktorandusa védte meg disszertációját. Ezzel iskolát teremtett maga körül. Ma középiskolai és egyetemi oktatók, kutatók, írók, szerkesztők, színészek vallják őt mesterüknek. Fokozati vizsgadolgozatok irányításával a középiskolai tanártovábbképzést is szolgálta. Lelkes diákjaiból szervezte az irodalom- és színháztörténeti kutatásokat végző, színielőadásokat megvalósító Interkulturáli-Thé csoportot.

Munkásságának másik színtere az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti, Nyelvi és Történettudományi Szakosztálya. Fő érdeme, hogy ide tudta vonzani tanítványait, ezek tudományos eredményeit éppen az egyesület konferenciáin, publikációs eszközeit felhasználva ismerhette meg a szélesebb közönség. Az egyesület folyóiratának, a nagy múltú Erdélyi Múzeumnak 1997 és 2017 között volt a szerkesztője, s ma is a tanácsadó bizottságának tagja. 2010-ben elvállalta az I. szakosztály elnöki tisztségét, s négy mandátumon keresztül, az idei választásokig példaszerűen töltötte be. A Magyar Tudomány Napja Erdélyben szakosztályi ülésein elhangzott dolgozatok kötetbe foglalását 2013-ban ő indította el *Certamen* főcímmel, azóta 2025-ben már a XIII. kötet is megjelent. Ő alapította 2002-ben az egyesület keretén belül az Aranka György kutatócsoportot, mely a 18–19. század fordulójának irodalmával és Aranka levelezésével foglalkozik, s már több kötet kiadásához hozzájárult. Erdélyi Drámatéka címmel forráskiadás-sorozatot indított az EME keretében régi színművek közreadására.

A Román Akadémia tudományos folyóiratának, a Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményeknek 1997-től a szerkesztője, 2017-től pedig a főszerkesztője. Emellett még több szakfolyóirat és a kolozsvári Helikon kulturális folyóirat főmunkatársa. A kolozsvári Akadémiai Könyvtár keretében időszaki kiállításokat rendezett az általa kutatott témákból.

Eddig 6 önálló esszé- és tanulmánykötete jelent meg. Ezek címeiből is kiderül, hogy főleg a felvilágosodás kora és Barcsay Ábrahám testőríró költészete-levelezése foglalkoztatja. Legutóbbi, gyűjteményes tanulmánykötete, a *Francia iskola* (2023) a francia-magyar irodalmi és színházi kapcsolatokat érintő dolgozatait gyűjtötte csokorba, az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozat 300. számaként jelent meg, s elnyerte az év legjobb könyve megtisztelő EME-minősítést. Ezek mellett több mint 20 kötetnek volt társszerzője, szerkesztője. Közülük itt csak a tanára, témavezetője, szakosztályi elnök-előde, Antal Árpád professzor emléke előtt tisztelgő kötetet (*Távlatok*, 2002) említjük meg.

Mindezekén túl Egyed Emese költő az erdélyi magyar irodalom reprezentatív, határon innen és túl elismert lírikusa. Számára a költészet kényszer és gyógyszer. Olyan gondolatokat foglal versbe, amelyeket nehéz közvetlenül elmondani, de verssorok közé lehet varázsolni. A mai világhoz kapcsolódnak toposzai, de percig sem feledi az irodalmi magyar nyelv határait, a keresztényi illendőséget. Eddig 10 kötet verse jelent

meg, s ezekből egy kétnyelvű (magyar–német) válogatás. Az irodalmi prózát főleg gyermekkönyvek formájában műveli.

Ez a gazdag és sokoldalú munkásság természetesen hozza magával a társadalom, az irodalmi és tudományos élet elismeréseit. Ezek közé felsorakozik a Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem Doctor Honoris Causa (2012) címe, vagy az MTA Arany János-díja (2017), a Kolozsvári Akadémiai Bizottságnak a Tudomány Erdélyi Mestere (2021) diplomája. Valamennyit megtetézi a Magyar Érdemrend lovagkeresztje (2021). Mint költő, a román és magyar írószövetségi díjak mellett elnyerte a Méhes György Életmű díjat (2021), a Magyar Művészeti Akadémia Illyés Gyula-díját (2023), s 2025-ben pedig a József Attila-díjat.

Talán ezeknél is többet mond az a négy tanítványa által szerkesztett tekintélyes, félezer lapos kötet, amellyel legutóbbi kerek születésnapján a magyar szellemi élet legjelesebbjei tisztelegtek előtte: *Hortus amicorum* (EME, Kolozsvár, 2017).

Egyed Emese sokoldalú szolgálatával, tudományos tevékenységével, iskolateremtő munkásságával, az Erdélyi Múzeum-Egyesület vezetésében és életetésében betöltött szerepéért teljes mértékben megérdemli az Erdélyi Múzeum-Egyesület tiszteleti tagságát.

Gaal György

Laudáció Olosz Katalin Teleki József-díjjal való kitüntetéséhez

Olosz Katalin 1940-ben született Kovásznán. 1963-ban végezte el a magyar nyelv és irodalom szakot a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen, 1963-ban a marosvásárhelyi pedagógiai főiskola alkalmazta gyakornokként, ahol 1966-ig dolgozott. 1967-től a Román Akadémia Marosvásárhelyi Társadalomkutatói Központjának volt kutatója, 2005-ig. Az 1960-as évektől gazdag és sokszínű tudományos tevékenységet folytatott, kéziratári forrásokat elemző és komparatistikai tanulmányai szaklapokban láttak napvilágot. Évtizedeken keresztül kutatta a 19. század során meghirdetett gyűjtőmozgalmakat, azok résztevőit, az archívumokban kézirat formájában maradt és a korabeli sajtóban közzétett eredményeit.

Terepmunkájának eredményét 1969-ben a *Magyargyerőmonostori népköltészet* című folklórmonográfiában tette közzé (a dallamokat Almási István gondozta).¹ Életművének nagy – és örvendetes módon terebélyesedő – teljesítménye a kéziratok hagyatékok feltárása és kutatása. 1972-ben Kolumbán István udvarhelyszéki mesegyűjtéséből állított össze válogatást, *A kecskés ember* címmel, és ebben foglalta össze a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság folklórgyűjtő kezdeményezéseit.² Jelentős vállalkozásnak bizonyult a *Ha folyóvíz volnék* című, a népi líra szövegeiből készült antológia.³

Tudomány-és kutatástörténeti kutatásainak eredményeit 2003-ban kötetbe gyűjtötte, *Víz mentére elindultam* címmel.⁴ 2003-ban jelent meg az *Egy kiállítás emléképei* című kötet, amelyben a Szabó Sámuel által Marosvásárhelyen 1864-ben megrendezett háziipari-néprajzi kiállítás elérhető dokumentumait foglalta össze.⁵ 1996-ban a kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár kéziratárában azonosította Zajzoni Rab István fiatalkori utazási feljegyzéseit és kiadatlan verseit.⁶

2009-ben jelentős kötet került ki Olosz Katalin műhelyéből: a kolozsvári unitárius főgimnáziumi tanár, Kanyaró Ferenc Rédiger Ödön nevű diákjának 1895–1896 között Szabédon végzett gyűjtését *Ne mondd, anyám, főd átkának... Dimény Mózesné Szabó*

1 | Almási István–Olosz Katalin: *Magyargyerőmonostori népköltészet*. A szöveggyűjtemény Olosz Katalin, a dallamgyűjtemény Almási István munkája. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969.

2 | *A kecskés ember. Udvarhelyszéki népmesék*. Kolumbán István gyűjteményéből válogatta, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Olosz Katalin. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972.

3 | *Ha folyóvíz volnék*. A magyar népi líra antológiája. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1982.

4 | Olosz Katalin: *Víz mentére elindultam. Tudománytörténeti, népismereti írások*. (A Kriza János Néprajzi Társaság Könyvtára.) Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2003.

5 | Olosz Katalin: *Egy kiállítás emléképei*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2003.

6 | Olosz Katalin: Zajzoni Rab István ismeretlen útinaplója és diákkori versei. In: Zajzoni Rab István: *Összegyűjtött írások I.* Szerkesztette Bencze Mihály. Fulgur Kiadó, Brassó, 2004, 235–264; Zajzoni Rab István: *Naplójegyzetek. Fiatalkori zsengek*. In: Zajzoni Rab István: *Összegyűjtött írások II.* Szerkesztette Bencze Mihály. Fulgur Kiadó, Brassó, 2004, 297–452.

Anna énekei. *Szabéd, 1895–1896* címmel jelentette meg.⁷ A *rókaszemű menyecske* címmel 2005-ben Kovács Ágnes ketesdi mesegyűjtését gondozta,⁸ majd 2006-ban sajtó alá rendezte Faragó József *Régi erdélyi népballadák* című balladaválogatását.⁹

Olosz Katalin írta fel a 19. századi folklórgyűjtő tanár, Szabó Sámuel szakmai pályáját, az általa irányított gyűjtőmozgalom történetét és kutatásainak az archívumokban lappangott eredményeit. A korábbi szakirodalom által kizárólagosan balladakutatóként ismert gyűjtő érdeklődése valójában sokkal átfogóbb volt. S bár az utókor mindössze néhány folklórszöveg alapján tartotta számon, Olosz Katalinnak sikerült Szabó Sámuel gazdag hagyatékát azonosítania és 764 lapon közzétennie.¹⁰

2011-ben *Fejezetek az erdélyi népballadagyűjtés múltjából* címmel az erdélyi népballada történetével és kutatásával kapcsolatos tanulmányokat jelentetett meg.¹¹

A következő monumentális munka Kriza János hagyatéka egyik részének feltárása, a *Vadrózsák II.*, Kriza János eredményeit és kutatói profilját jelentősen árnyaló kötetnek másfél évszázaddal későbbi kiadása, 770 lapon. Az 1863-ban megjelent *Vadrózsák* a székely népköltési gyűjtés anyagának csupán egyik részét tette közzé. A gyűjtés további részének megjelentetése lekerült a napirendről, és az anyag egy évszázadon keresztül lappangott. Az ismeretlen Kriza-hagyaték 1800 lapnyi terjedelemben 1949-ben váratlanul bukkant elő. A 2013-ban megjelent kötet ennek az anyagnak a történetét követi nyomon, és egyik további, eddig ismeretlen részét teszi elérhetővé.¹²

A *Kanyaró Ferenc: Erdélyi népballadák és epikus énekek 1892–1905. Kritikai kiadás* című munka (2015)¹³ 930 oldalon újabb impozáns mennyiségű folklórszöveget tár fel, rendszerez és lát el jegyzetekkel. Ugyanezt a feltáró és filológiai munkát végezte el újabb, *Nagyszalontai népballadák és epikus énekek 1912–1919* című kötetében. A munka kvantitatív mutatói: 460 lap, 239 új epikus folklóradat.¹⁴

Az a mű, amely miatt 2026-ban Teleki József-díjra terjesztettük elő Olosz Katalin munkásságát, „*Mikor mennek vala a nagy rengetegben*”. *Balladák, gyűjtők, gyűjtemények nyomában* címmel 2022-ben jelent meg az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában, 984 oldalon. A szerzőnek az utóbbi két évtizedben született, a ballada, tágabban a történeti folklórral és annak kutatásával kapcsolatos tanulmányait tartalmazza. Az öt fejezetbe rendezett anyag kevésbé ismert balladatípusok történetét, gyűjtők pályáját

7 | *Ne mondd, anyám, főd átkának...* Dimény Mózesné Szabó Anna énekei. Szabéd, 1895–1896. Rédiger Ödön gyűjtését Kanyaró Ferenc hagyatékából bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2009.

8 | Kovács Ágnes: *A rókaszemű menyecske. Kovács Ágnes ketesdi népmesegyűjtménye*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2005.

9 | *Régi erdélyi népballadák. Összesítő válogatás Faragó József és Olosz Katalin gondozásában*, bevezető tanulmánnyal, utószóval és jegyzetekkel. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2006.

10 | Szabó Sámuel: *Erdélyi néphagyományok 1863–1884*. Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétszórta hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Olosz Katalin. Európai Folklór Intézet–Mentor Kiadó, Budapest–Marosvásárhely, 2009.

11 | *Fejezetek az erdélyi népballadagyűjtés múltjából*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2011.

12 | Kriza János: *Vadrózsák. Erdélyi néphagyományok*. Második kötet. Kriza János és gyűjtői körének szétszórta hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2013.

13 | Kanyaró Ferenc: *Erdélyi népballadák és epikus énekek 1892–1905. Kritikai kiadás*. Sajtó alá rendezte Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2015.

14 | *Nagyszalontai népballadák és epikus énekek 1912–1919*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2018.

és gyűjtemények sorsát, kutatástörténeti kontextusok szerveződését, a folklórnak a művelődéstörténetben elfoglalt helyét, a paraszti hagyomány kevésbé ismert területeit állítja fénybe.

Olosz Katalin életműve és az utóbbi monumentális munkája hátterében kitartó, módszeres és eredményes kéziratári és levéltári munka húzódik: a szerző kimerítően ismeri a vizsgált korszakot, annak intézményeit és közeleti szereplőit, a néprajzi gyűjtés motivációit, módszereit, eredményeit és szakirodalmát, a népi kultúrának a nemzeti művelődés történetében elfoglalt helyét. Munkásságát a források iránti tisztelet, az események, intézmények, csoportosulások közötti alapos tájékozottság, a forráskritika igényes alkalmazása jellemzi.

Zárásként jegyezzük meg, hogy Olosz Katalin évtizedek óta a kutatástörténeti konferenciák rendszeres előadója. 2025-ben jelentős forrásanyag feltárásával és értelmezésével örvendeztette meg a Bolyai-kutatást.¹⁵

Gratulálunk az elvégzett munkájához, köszönjük a magyar folklórkutatás történetében fordulópontot jelentő monográfiákat, kívánunk egészséget és kitartást a vállalt további munkáihoz.

Keszeg Vilmos
2026. 03. 28.

15 | Újabb adalékok a két Bolyai felfedezésének történetéhez. *Historia Scientiarum* 23 (2025) 23–76. Kiadja az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság–EMT, [Kolozsvár]. Elérhetősége a világhálón: <https://ojs.emt.ro/hs/issue/view/86>.

Elnöki megnyitó, tájékoztató és zárszó az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2026-ös tisztújító közgyűlésén¹

Elnöki megnyitó, tájékoztató

Tisztelt Közgyűlés, tisztelt Vendégeink, kedves Kollégák, tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Öröm számomra, hogy ilyen nagy számban és ilyen megtisztelő jelenléttel köszönthetjük a közgyűlés résztvevőit és vendégeit. Mai találkozásunk egyszerre számadás és döntés: nemcsak az elmúlt év tevékenységét tekintjük át, hanem azt is mérlegeljük, milyen intézményi állapotból indulunk tovább – és egy tisztújító közgyűlés esetében ennek a mérlegelésnek különösen nagy súlya és felelőssége van.

Az elnöki tájékoztató teljes szövege előzetesen hozzáférhető volt,² ezért most nem ismertetem részletesen az adatokat, hanem a 2025-ös év lényegét, intézményi üzenetét és stratégiai tanulságait emelem ki. Az írásos jelentések³ terjedelme önmagában is jelzi az elvégzett munka nagyságát: mintegy 153 oldalon tükröződik az Egyesület 2025. évi tevékenysége. A közgyűlés dokumentumai láthatóvá teszik a közös munkát és az abban résztvevők eredményeit – azt a folyamatos, sokszor háttérben zajló erőfeszítést, amely nélkül sem a tudományos teljesítmény, sem az intézményi folytonosság nem volna fenntartható.

2025 nem események sora volt, hanem megerősített intézményi állapot

A mögöttünk álló év legfontosabb eredménye nem egy-egy kiemelt rendezvény vagy program, hanem az, hogy az Egyesület működése kiegyensúlyozott, fegyelmezett és tudatos keretek között zajlott. A tudományszervezés, a kutatás, a könyvtári és információs háttér, a digitalizálás, a kiadói tevékenység, a képzések és az együttműködések olyan egymást erősítő rendszert alkottak, amelyben az egyes elemek nem egymás mellett, hanem egymásért működtek.

Ezt a teljesítményt számokkal is érzékeltethetjük: 2025-ben 105 rendezvényt szerveztünk vagy fogadtunk be, 33 kiadványt jelentettünk meg, 60 kutatási program működött, és 32 benyújtott pályázatból 27 volt sikeres. Ezek az adatok azonban nem

1 | A 2026. március 28-án, az EME tisztújító közgyűlésén elhangzott megnyitó és zárszó írott szövege.

2 | Bitay Enikő: *Elnöki tájékoztató az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2025. évi tevékenységéről*. In: Erdélyi Múzeum 88. kötet 1. füzet, 2026. EME, Kolozsvár, 206–247. <https://doi.org/10.36373/em-2026-1-20>

3 | Az EME 2026. évi közgyűlésének dokumentumai itt érhetők el: <https://eda.eme.ro/handle/10598/34725>

önmagukban fontosak, hanem azért, mert egy kiegyensúlyozott, több tevékenységi területet összehangoltan működtető intézmény teljesítményét jelzik – olyan intézményt, amely nemcsak programokat szervez, hanem tartós értéket épít.

Stabil finanszírozás és felelős gazdálkodás

Az Egyesület működése 2025-ben pénzügyi és jogi szempontból egyaránt stabil volt. A normatív támogatások és a pályázati források együttesen biztosították a kiszámítható működést, miközben a bevételek döntő része közvetlenül a tudományos és programtevékenységre fordítódott. A kiadások szerkezete jól tükrözi az intézményi prioritásokat: a források legnagyobb hányada a kutatói és munkatársi javadalmazást, a kiadványok megjelentetését és a programok megvalósítását szolgálta.

Ez a pénzügyi fegyelem és a több lábon álló finanszírozási szerkezet különösen fontos egy kisebbégi közegben működő intézmény esetében, ahol a stabilitás nem magától értetődő, hanem folyamatosan újraépítendő érték. A következő időszakban is elengedhetetlen, hogy ne egyetlen finanszírozási irányra támaszkodjunk, hanem folyamatosan keressük az újabb lehetőségeket – hazai és nemzetközi forrásokat egyaránt bevonva, hogy működésünk több lábon álljon –, saját erőforrásainkra építsünk, és erősítsük azokat az intézményi kapcsolatokat, amelyek hosszabb távon is biztosítani tudják a működés feltételeit. Ez különösen fontos kiindulópont egy tisztújítás előtt.

Kétpilléres kutatási rendszer – szakmai gerinc és nyitottság

A kutatási tevékenység 2025-ben jól szervezett, egymásra épülő rendszerben működött. Az Egyesületben egyszerre van jelen a belső, folyamatos kutatói munka és a külső kutatási programok rendszere: előbbi biztosítja a szakmai gerincet és a tudományos folytonosságot, utóbbi nyitottságot, interdiszciplinaritást és utánpótlást hoz az intézménybe. Ez a két irány együtt adja az intézmény valódi erejét: egyszerre biztosít stabilitást és nyitottságot.

A Jakó Zsigmond Kutatóintézet tíz főállású belső kutatója az előre meghatározott szakmai tervek mentén folytatta munkáját, elsősorban történeti, irodalomtörténeti és nyelvészeti témákon, kiemelt figyelemmel az erdélyi magyarság középkori és kora újkori történetére és kulturális örökségére. Munkájuk az intézet névadójának, Jakó Zsigmondnak, valamint Szabó T. Attilának és Tonk Sándornak a szellemi örökségéhez kapcsolódik – olyan hagyományhoz, amely egyszerre kötelez és irányt mutat.

A külső kutatási programok rendszere ezzel párhuzamosan nemcsak a nyitottságot és az inter- és transzdiszciplináris kapcsolódásokat erősítette, hanem különböző intézmények és kutatói közösségek bevonásával az Egyesület szakmai kapcsolatrendszerét is gazdagította, erősítette. 2025-ben összesen 19 új külső kutatási program indult, amelyekben 57 kutató vett részt – közülük 32 egyetemi hallgató és doktorandusz. A fiatal kutatók bevonása ebben a rendszerben nem kiegészítő elem volt, hanem tudatos intézményi befektetés: a következő évek tudományos közösségét és vezetői utánpótlását is ez a munka formálja. A szakosztályok jelentős részében ma már jól látható a generációváltás folyamata – és ez azért kulcsfontosságú, mert a folytonosság nem statikus állapot, hanem aktív, folyamatosan megújuló erő.

Külön kiemelés érdemel a Magyar Tudományos Akadémia Nemzeti Programja, amely célzott támogatásával jelentős lendületet adott a Jakó Zsigmond Kutatóintézet működésének, és ezen keresztül az Egyesület egész kutatási tevékenységét erősítette.

A 2025-ös év az Akadémia 200 éves jubileumi éve volt, amelyhez az Egyesület szoros együttműködésben több programmal és kiállítással kapcsolódott – köztük az erdélyi magyar akadémikusok arcképcsarnokával, amely egyszerre kutatási, gyűjteményépítési és tudománytörténeti vállalkozás. Ez az együttműködés 2026-ban is folytatódik, és az arcképcsarnok bővítése az idei év egyik kiemelt feladata marad.

Rend, rendszer és infrastruktúra – a működés alapjai

Az elmúlt év egyik legfontosabb, bár kevésbé látványos eredménye az infrastruktúra és a működési háttér folyamatos gondozása volt. Épületeink felújítása, karbantartása, a munkakörülmények javítása, a szervezeti és adminisztratív feltételek biztosítása – ezek nem mellékszálak, hanem a szakmai teljesítmény nélkülözhetetlen előfeltételei. Az EME házai egyszerre kutatói és szervezési műhelyek, könyvtári és információs szolgáltatások terepei, közösségi találkozóponatok és a tudomány nyilvánosságának színterei. A stabil tér lehetővé teszi, hogy a programok biztonságosan megvalósuljanak, a kutatói munka folyamatos maradjon, és az Egyesület a partnerek számára is megbízható, kész intézményként jelenjen meg.

Ugyanakkor azt is világosan kell látni, hogy ezen a téren további fejlesztésre van szükség, különösen a helyszűkéből adódó korlátok miatt. Az épületek gondozása és a működési feltételek javítása a következő időszak egyik folyamatos, stratégiai jelentőségű feladata marad. 2025-ben tehát nemcsak programokat szerveztünk, hanem intézményt építettünk – és ez a kettő elválaszthatatlan egymástól.

Gyűjtemények, digitalizálás és tudományos tekintély

A gyűjtemények feltárása és digitalizálása 2025-ben is folytatódott, ami hosszú távon az Egyesület tudományos tekintélyének egyik legfontosabb alapját jelenti. Az Erdélyi digitális adattár 578 új tétellel gyarapodott, hagyatékok kerültek feldolgozásra, levéltári anyagok digitalizálódtak, és kiemelt projektek valósultak meg az erdélyi magyar tudományosság kiemelkedő alakjainak bemutatására. Ez a munka nem gyors és látványos eredményeket hoz, hanem tartós intézményi értéket teremt – olyan értéket, amely generációkon átível, és amelyre a jövő kutatói is biztonsággal támaszkodhatnak.

Kiadói tevékenység – tudományos jelenlét és láthatóság

A kiadói tevékenység – rendszeresen megjelenő szakfolyóirataival és tudományos köteteivel – az Egyesület tudományos tekintélyének és nemzetközi láthatóságának egyik legfontosabb alapja. Az EME Kiadó gondozásában megjelenő kötetek és sorozatok nemcsak az erdélyi kutatók eredményeit teszik hozzáférhetővé, hanem az Egyesület szakmai jelenlétét is erősítik – hazai és nemzetközi szinten egyaránt.

Tudomány és nyilvánosság – hiteles jelenlét

A 2025-ös év azt is megmutatta, hogy az EME képes a tudományt a társadalom felé közvetíteni anélkül, hogy engedne a szakmai mércéből. Ma már nem elegendő tudományos eredményeket létrehozni – azokat érthetővé és hozzáférhetővé is kell tenni. Az Egyesület ebben egyre tudatosabban van jelen: nyitott, hiteles és együttműködésekre építő intézményként, amely nemcsak helyi, hanem magyarországi szinten is beágyazott szakmai hálózat része.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 24. fórumán több mint 1200 résztvevő és mintegy 300 előadás jelezte, hogy a tudományos nyilvánosság iránti igény élő és erős. A nagy nyilvánosságú rendezvények – a vándorgyűlés, az országos szintű bemutatkozások, a Kolozsvári Magyar Napok programjai, valamint az év végi tudományünnep – nemcsak sikeres programok voltak, hanem intézményi csomópontok: partnerségeket építettek, láthatóvá tették a kutatói eredményeket, és olyan közösségi közeget teremtettek, ahol a tudomány nem zárt világként, hanem közösségi ügyként jelenik meg.

Tagság és közösség – érték és felelősség

Az Egyesület működésének egyik legfontosabb alapja továbbra is a tagság és a közösség. A tagság 2025-ben is stabil alapot jelentett: 67 új tag lépett be, és a közösségi működés folyamatosan fenntartható maradt. Elkészült az online tagnyilvántartási rendszer, amely korszerűbbé és átláthatóbbá teszi az adminisztrációt, és megkönnyíti mind a tagok, mind a vezetőség számára a kapcsolattartást.

Ugyanakkor világosan kell látni, hogy a közösségi működés egyszerre érték és felelősség. Az EME vezetése és a szakosztályi és fiókegyesületi irányítás jelentős része közösségi munkaként történik – ez egyszerre erő és felelősség. A következő időszak egyik kulcskérdése az lesz, hogy a feladatvállalást és a felelősségi köröket hogyan tudjuk tovább bővíteni, és hogyan tudunk nyitottak maradni az új belépők és új kezdeményezések iránt.

Köszönet

Köszönöm mindannyiuk munkáját és minden formában nyújtott támogatását – külön kiemelve három normatív támogatónk, a Magyar Kormány, a Magyar Tudományos Akadémia és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség figyelmét és gondoskodását, az együttműködő intézményeket és szakmai partnereinket, az önzetlen segítőköt, az eredményes kutatókat, valamint az elkötelezett munkatársakat. Köszönöm az EME tagságának a bizalmat és a közösség iránti elköteleződést – az Egyesület ereje végső soron abból a közösségből fakad, amely a tudomány ügye mellett áll.

Az intézményi üzenet tisztújítás előtt

Mindezek alapján a 2025-ös év legfontosabb tanulsága a következő: az Erdélyi Múzeum-Egyesület értéke nem egy-egy program sikerében mérhető, hanem abban a teherbíró intézményi állapotban, amely többéves tudatos építkezés eredménye, és amelyet az elmúlt év tovább erősített. Ez az állapot ma adott – és ez a legfontosabb örökség, amelyet a most záruló ciklus a következőre hagy.

A tisztújítás ezért nem újrakezdést jelent, hanem egy olyan folyamat folytatását, amely az elmúlt években már kialakult. Van egy működési rend, van egy szakmai közösség, és van egy intézményi tapasztalat, amelyre lehet és kell építeni. Az elmúlt két évtized tapasztalata is megerősít abban, hogy ez az intézményi építkezés nem véletlen, hanem következetes, közös munka eredménye. A kérdés tehát nem az, hogy van-e mire építenünk – mert van. A kérdés az, hogy ezt a munkát hogyan visszük tovább.

Ezúton tisztelettel megnyitom az Erdélyi Múzeum-Egyesület tisztújító közgyűlését.

Zárszó

(a közgyűlés végén)

Tisztelt Közgyűlés!

Külön köszönöm társintézményeink képviselőinek megtisztelő jelenlétét és együttműködését, és köszönöm a tagságnak azt a bizalmat, amellyel az újraválasztással megtiszteltek. Ez a bizalom kötelez – és egyben megerősít abban, hogy a közös munkát érdemes és szükséges folytatni.

A mai közgyűlés megmutatta, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület közössége képes együtt gondolkodni és együtt cselekedni – és ez nem magától értetődő, hanem tudatos közösségi munka eredménye. Intézményünk ereje a folytonosságban és a közösségben rejlik – abban, hogy értékeinket megőrizve tudjuk tovább vinni intézményünk munkáját. Öröndetes, hogy a szakosztályok jelentős részében már megkezdődött a megújulás és a generációváltás folyamata, amely biztosítja a felelős tovább adást. Ez a folyamat egyszerre jelent reményt és kötelezettséget: reményt, mert az utánpótlás jelen van, és felkészült; kötelezettséget, mert a tapasztalat és a tudás átadása nem történik meg magától.

A következő időszakban közös munkánk akkor lehet igazán eredményes, ha még szorosabb együttműködésre és világosabb feladatmegosztásra építünk. A körülöttünk változó gazdasági és társadalmi környezetben különösen fontos, hogy több forrásból származó finanszírozásra támaszkodjunk, saját erőforrásainkat tudatosan fejlesszük, és közösségünk elkötelezettségét, valamint intézményi kapcsolatainkat következetesen erősítsük. Csak így tudjuk biztosítani sokrétű tevékenységünket, értékeink megőrzését és intézményünk folytonosságát.

Köszönöm mindenkinek a részvételt, a bizalmat és a közös munkát. Jó munkát kívánok a megválasztott vezetőségnek, és mindannyiunknak eredményes folytatást.

Köszönöm, hogy itt voltak – jelenlétükkel is kifejezték, hogy az EME ügye közös ügy.

Kolozsvár, 2026. március 28.

*Bitay Enikő akadémikus,
az EME elnöke*

Köszöntőbeszéd¹

Traditio et renovatio – ahol az arcok megmaradnak

Tisztelt Hölgyeim és Uraim, Kedves Kollégák, Barátaink, Tisztelt Meghívott Vendégeink!

Mély tisztelettel és őszinte örömmel köszöntöm Önöket az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya XXXIV. tudományos ülés-szakának ünnepélyes megnyitóján, itt, Marosvásárhelyen.

Bevallom, ez az örömöm nem pusztán protokolláris. Több mint tíz esztendeje van szerencsém rendszeresen részt venni ezen az ülészakon, és minden egyes alkalommal ugyanazzal az érzéssel érkezem: ismerős, kedves arcok fogadnak. Arcok, amelyek mögött tudás, elkötelezettség és évek közös munkája áll. Ez az a fajta folytonosság, amelyet nem lehet mesterségesen teremteni – ez csak ott születik meg, ahol valódi közösség van.

E város nem csupán helyszín – szellemi otthon, a hagyomány és a folytonosságot tere. Falai között működik az a magyar nyelvű orvos- és gyógyszerészképzés, amely évtizedek alatt nemzedékek sorát indította el a gyógyítás és a tudomány útján. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya e városhoz kötődve, háttérintézményként járul hozzá ahhoz, hogy a magyar orvos- és gyógyszerésztudomány Erdélyben intézményes keretek között, folyamatosan és megújulva legyen jelen.

Tisztelt Kollégák!

Van valami egészen különleges abban, ahogyan ez a szakosztály a folytonosságot és a megújulást egyszerre tudja hordozni. Az elnökség időről időre megújul – friss szemlélet, új lendület –, mégis, ha belépek ebbe a terembe, mindig ott látom az előző elnökök arcát is. Nem a múlt árnyékaiként, hanem élő jelenlétként: tanúkként és résztvevőkként egyszerre. Ott ül közöttünk Egyed Imre professzor úr, a neves patológus; Szabó Béla professzor úr, a nőgyógyászat kiváló képviselője, és Szilágyi Tibor professzor úr, akinek neve az orvostudomány oktatásában és művelésében egyaránt megkerülhetetlen. Az ő jelenlétük üzenet: a múlt nem távozik – csak helyet ad.

1 | Elhangzott az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya 34. tudományos ülés-szakának ünnepi megnyitóján, Marosvásárhelyen, 2026. április 16-án.

Ez az a közösségi kultúra, amelyre méltán lehet büszke az Erdélyi Múzeum-Egyesület.

Köszöntöm meghívott vendégeinket, az együttműködő intézmények képviselőit, az Erdélyi Rezidens Orvosok Szövetségének jelenlévő tagjait, valamint a Studium–Prospero Alapítvány képviselőit. Jelenlétük azt jelzi, hogy ez a rendezvény nem csupán belső ügy – hanem a szélesebb szakmai közösség ügye is.

Az idei ülésszak iránt kiemelkedő az érdeklődés: több mint 350 résztvevő regisztrált, és 15 külföldi meghívott előadó is elfogadta a meghívást – Koppenhágától Németországon és Svédországon át Magyarorszáig. Ez nemcsak szakmai rangunkat jelzi, hanem azt is, hogy közösségünk ma is tevékeny részese a nemzetközi tudományos vérkeringésnek.

Az előttünk álló három nap programja rendkívüli tematikai gazdagságot kínál. A rendezvény már az előestén egy különleges eseménnyel indult: a pályakezdő orvosok és gyógyszerészek fórumával, amelyet az Erdélyi Rezidens Orvosok Szövetsége szervezett, és egyszerre volt szakmai párbeszéd, valamint generációs találkozás. Ez az előrendezés maga is üzenet: van folytatás, van utánpótlás, van jövő.

A tudományos ülések párhuzamos szekciókban ölelik fel az orvos- és gyógyszerésztudomány szélességét: a fogorvostudománytól a kardiológián és szívelégtelenségen át az ideggyógyászatig, a kísérletes orvostudománytól a nőgyógyászatn és gyermekgyógyászatn keresztül az urológiáig és sebészetig, a gyógyszerésztudománytól a patológián és természetn át a közegészségtanig és az orvostörténetig. E sokszínűség nem csupán tematikai gazdagságot tükröz, hanem azt is, hogy az orvostudomány egyre inkább interdiszciplináris tudomány: a különböző szakterületek egymást értik és egymástól tanulnak.

Külön kiemelendők a plenáris előadások, amelyek a sclerosis multiplex személyre szabott terápiájától a betegközpontú, innovatív gyógyszerformákon át az epilepszia modern megközelítéséig ívelnek – olyan témák, amelyek mindegyike ott áll a klinikai orvostudomány és az alapkutatás határmezsgyéjén.

Öröm számomra, hogy az ülésszak keretében a Lencsés-díj is átadásra kerül, és hogy könyvbemutatóval is gazdagodik a rendezvény: Gaal György és Robert Offner közös munkája a kolozsvári főiskolai seborvosképzés első évszázadát dolgozza fel, amelyet dr. Bódizs György orvos, az EME alelnöke mutat be – emlékeztetve arra, hogy a jelenünk mindig a múltunk talaján áll.

Különös értéknek tartom, hogy ez az ülésszak nemcsak tudományos találkozó, hanem képzési tér is: a kreditpontos továbbképzések révén orvosok, fogorvosok és gyógyszerészek egyaránt gazdagíthatják tudásukat – ez a szakmai megújulás egyik leghatékonyabb formája.

Megköszönöm Sipos Emese elnök asszonynak a megnyitó gondolatait, és szívből gratulálók az újonnan megválasztott elnökségnek. Egy új ciklus egyszerre jelent lehetőséget és felelősséget – az idei rendezvény gondos szervezettsége már most azt jelzi, hogy a szakosztály irányítása jó kezekben van. Elismerés illeti a szervezőcsapat minden tagját is, akiknek munkája sokszor láthatatlan marad, mégis nélkülözhetetlen.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület számára az ilyen alkalmak mindig többlet jelentenek egy konferenciánál. Ezek a találkozások közösségünk megerősödésének pillanatai – láthatóvá válik az a szellemi hálózat, amely összeköti az egyetemeket, kutatóhelyeket, kórházakat és mindenekelőtt az embereket.

Egyesületünk több mint másfél évszázados küldetése ma is változatlan: teret adni a tudománynak, összekapcsolni a kutatást és az oktatást, és szolgálni a közösséget.

E munkában az orvos- és gyógyszerésztudomány különleges helyet foglal el – hiszen itt a tudás nem csupán érték, hanem felelősség is: az emberi élet és az egészség iránt viselt felelősség.

Kívánom, hogy az előttünk álló napok legyenek tartalmasak, szakmailag gazdagok és előremutatóak. Adjanak alkalmat érdemi párbeszédre, termékeny találkozásokra és olyan együttműködésekre, amelyek messze túlmutatnak e néhány napon. Vigyük magunkkal nemcsak az új ismereteket, hanem a megerősítést is: közösségünk él, dolgozik és képes megújulni.

Ezzel a gondolattal kívánok a XXXIV. tudományos ülésznak eredményes munkát. Isten óvja az orvostársadalmat!

Marosvásárhely, 2026. április 16.

*Bitay Enikő akadémikus,
az EME elnöke*

Tudomány és természetjárás – az Erdélyi Múzeum-Egyesület köszöntője az Erdélyi Kárpát-Egyesület 135. jubileumán ¹

Tisztelt Szabó László elnök úr, tisztelt Dezső László tiszteletbeli elnök úr, tisztelt Mărginean János polgármester úr, tisztelt Vákár István, a Kolozs Megyei Tanács alelnöke, tisztelt Csoma Botond parlamenti képviselő úr, az RMDSZ Kolozs megyei szervezetének elnöke, tisztelt Wehner Géza, a Magyarországi Kárpát Egyesület elnöke, kedves Orosz Judit, kedves EKE-s barátaink, tisztelt ünneplő közösség!

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület nevében szeretettel és tisztelettel köszöntöm az Erdélyi Kárpát-Egyesületet megalapításának 135., újjáalakulásának 35. évfordulóján, a várfalvi EKE-vár közösségteremtő ünnepén.

A jubileum egyszerre idéz fel történelmet és közösségi emlékezetet. 135 és 35 – két évszám, két mérföldkő, mögöttük pedig ugyanaz a kitartó akarat: az erdélyi magyar közösség törekvése arra, hogy szervezett formában, egymást segítve, saját értékeit megőrizve legyen jelen szülőföldjén. Történelmük során mindkét egyesület megtapasztalta a megszakítások, a hallgatás és az újrakezdés korszakait, mégis megőrizte közösségteremtő erejét és szolgálatának folytonosságát.

Kolozsvár adott otthont mindkét szervezet megszületésének: az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek 1859-ben és az Erdélyi Kárpát-Egyesületnek 1891-ben. A két intézmény más-más területen vállalt szolgálatot, mégis közös szellemiségből táplálkozott. Az EME a tudomány, a művelődés és az örökségőrzés intézményes kereteit kívánta megteremteni Erdélyben; az EKE pedig a természetjárás, a honismeret és a közösségi összetartozás révén formált értéket és identitást. Az egyik a könyvtárakban, levéltárakban és a tudományművelés egyéb helyszínein dolgozott, a másik a hegygerinceken, turistautakon és menedékházakban – de mindkettő ugyanazt a célt szolgálta: az erdélyi magyar közösség megmaradását és megerősítését. Az EKE nem csupán turistautakat jelölt ki, hanem generációk számára tanította meg Erdély tájainak szeretetét és megismerését; a természetjárást közösségi és kulturális élménnyé formálta.

Az EME és az EKE története nem párhuzamos, egymástól független történet volt, hanem számos ponton összekapcsolódott. A két egyesület között személyes, tudományos és közösségi kapcsolatok alakultak ki, amelyek hosszú időn át erősítették egymást. Cholnoky Jenő földrajztudós egyszerre volt az EME meghatározó tagja és

¹ | Részletei elhangzottak az Erdélyi Kárpát-Egyesület megalakulásának 135. és újjáalakulásának 35. évfordulója alkalmából rendezett EKE-napi ünnepségen, az Orosz Endre közösségi ház felavatásán. Várfalván, 2026. május 9-én.

az EKE elnöke; Szádeczky-Kardoss Gyula geológus az EME ásványtárának gondozása mellett az EKE turistamozgalmában is aktív szerepet vállalt; Tavaszy Sándor pedig az EME alelnökeként és az EKE vezetőjeként ugyanannak a közösségi küldetésnek különböző oldalait szolgálta.

S ha egyetlen személyt kellene kiemelni, aki ezt a kapcsolatot a legemberibben és legközvetlenebbül jelenítette meg, akkor Orosz Endre tanárra és helytörténészre kell gondolnunk. Ő egyszerre járta az EKE ösvényeit, és gazdagította az EME kéziratárát. Feljegyzései, fényképei, személyes iratai ma is az erdélyi közösségi emlékezet részei. Életműve arra emlékeztet bennünket, hogy a természetjárás és a tudományos értékmérés nem egymástól távoli világok, hanem ugyanannak az erdélyi szolgáltatnak két arca.

Öröm számomra, hogy ezen az ünnepen itt lehet közöttünk Orosz Judit is, aki ezt az örökséget nem csupán őrzi, hanem tovább is élteni.

A mai nap különleges üzenetet hordoz azért is, mert a régi csűr helyén felépült közösségi ház túlmutat önmagán. Nem pusztán egy új épület születését jelenti, hanem annak bizonyítékát, hogy a közösségi akarat ma is képes értéket teremteni. Egy olyan korban, amikor sokszor az intézmények és közösségek gyengüléséről hallunk, az EKE-vár építése azt mutatja: ha van közös cél, közös hit és kitartás, akkor a megkezdett munka továbbvihető, és az örökség nemcsak megőrizhető, hanem gyarapítható is.

Külön elismerés illeti mindazokat – az EKE vezetőit, tagságát és a háttérben dolgozó önkénteseket –, akik évről évre csendes következetességgel végzik munkájukat. Az ilyen közösségeket nem csupán az ünnepi pillanatok tartják fenn, hanem a mindennapi szolgálat: az útjelzések festése, a túrák szervezése, az ifjúság megszólítása, az építkezések vállalása, a közösségi jelenlét fenntartása. Ettől válik a 135 év élő valósággá.

Különösen fontos ez napjainkban, amikor a közösségi élmények, a személyes kapcsolatok és a szülőföldhöz való kötődés megerősítése egyre nagyobb jelentőséget kap. Az EKE ma is olyan közösségi teret kínál a fiatalabb nemzedékek számára, ahol a természet szeretete együtt jár az erdélyi értékek megismerésével és továbbadásával.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület nevében kívánok az Erdélyi Kárpát-Egyesületnek további erőt, közösségi hitet, egészséget és megmaradó lelkesedést. Kívánom, hogy az EKE a következő évtizedekben is megőrizze azt a küldetését, amely generációk számára jelentette és jelenti Erdély felfedezését, szeretetét és közösségi megtapasztalását.

Isten éltesse és óvja az EKE-t – ma, holnap és a következő 135 évben is!

*Bitay Enikő akadémikus,
az EME elnöke*

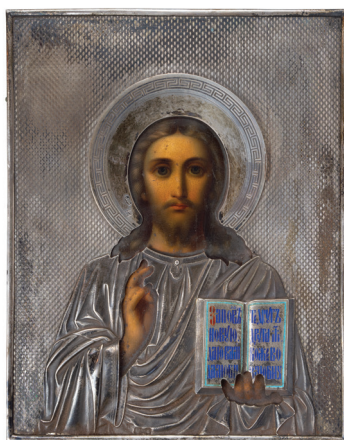
MELLÉKLET

Ikonszekrény, Irkutszk,
Művészeti Múzeum
(fotó: Ruzsa György)

Krisztus ikonja
ezüstborítóval kiotban,
ikonmécsestartóval.
Az ezüstborító: Anton
Mihajlovics Csevarzin
(Антон Михайлович
Чеварзин) műhelye,
Moszkva, 1892.
(fotó: Spitzer Fruzsina)

A Kisztus-ikon kiot és
mécsestartó nélkül
(fotó: Spitzer Fruzsina)

ISSN 1453-0961

9 771453 096100

02602